

sürgünde on yıl

Demir Özlü

sürgünde on yıl • Demir Özlü

TÜRKİYE İŞ BANKASI Kültür Yayınları

Demir Özlü, 1935 yılında İstanbul'un Vefa semtinde doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi (1959), avukatlık yaptı. 1961-62 ders yılında Paris'te, Sorbonne Üniversitesi'nde felsefe okudu. 1950'li yıllarda, yazar arkadaşlarıyla *Mavi ve a dergisi* adlı genç edebiyat dergilerini çıkardı. Edebiyat araştırmacılarının Bunalım Edebiyatı adını verdikleri yazın akımının öncülerinden biri oldu. "Hikâyelerinin yapısını varoluşçu ve gerçeküstücü ögelerle oluşturdu, entelektüel ve esrarlı havasıyla yalın gerçekçilerin karşıtı bir yazar oldu." (Behçet Necatigil).

1979 yılında Stockholm'a gitti. On yıl Türkiye'ye dönmedi. 1989 yılından bu yana Türkiye ile İsveç arasında yaşamakta. Yurtdışında olduğu yıllarda, başta Berlin olmak üzere, birçok Avrupa kentinde yaşadı.

Kurgusal yapıtları şunlardır.

Öykü kitapları: Bunaltı (1958), Soluma (1963, TDK Öykü Ödülü), Boğuntulu Sokaklar (1966), Öteki Günler Gibi Bir Gün (1974), Aşk ve Poster (1980), Stockholm Öyküleri (1988, Sait Faik Hikâye Armağanı).

Anlatıları: Bir Beyoğlu Düşü (1985), Berlin'de Sanrı (1987), Kanallar (1991).

Romanları: Bir Uzun Sonbahar (1976), Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları (1979), Bir Yaz Mevsimi Romansı (1990, Orhan Kemal Roman Armağanı), Tatlı Bir Eylül (1995), İthaka'ya Yolculuk (1996, 1997 Yılın Kitabı ve Yunus Nadi Roman Ödülü). Bunların dışında günlük, yolculuk yazıları, siyasi denemeler türlerinde kitaplar yayınladı.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Genel Yayın: 484
Edebiyat Dizisi: 134

© Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Yayına Hazırlayan Mürşit Balabanlılar

Kapak Tasarımı Mehmet Ulusel
Redaksiyon ve Düzelti Eylül Duru
Sayfa Düzeni Tipograf (0212) 292 41 11
Birinci Basım Ocak 2001
ISBN 975-458-240-8
OTM 11013401
Basımevi Şefik Matbaası (0212) 551 55 87
İstanbul

TÜRKİYE İŞ BANKASI Kültür Yayınları

sürgünde on yıl

ON YILIN YAŞAMÖYKÜSÜ

Demir Özlü

Anı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

1. TÜRKİYE'DEN KOPUŞ 9
2. YENİDEN TÜRKİYE YOLLARINDA 16
3. BERLİN 23
4. EN AĞIR İSTANBUL 27
5. STOCKHOLM'DA 34
6. SICAK 1980 EYLÜLÜ 41
7. 1981 52
8. KÖLN'DE BİR MUHALEFET GAZETESİ KURULUYOR 62
9. BABAMI SON GÖRÜŞÜM 72
10. ALLEN GINSBERG'LE KARŞILAŞMA 89
11. DERİNDEN DERİNE DUYULAN ÖZLEM 106
12. KENDİ İÇİME YOLCULUK: "BİR BEYOĞLU DÜŞÜ" 118
13. TÜRKİYE'DE SÜRGÜNLÜĞÜN TARİHİ ÇOK ESKİYDİ 128
14. "EY TRENLER, VAPURLAR, BENİ BURDAN GÖTÜRÜN!" 135
15. BEŞ AVRUPA ÜLKESİ LAHEY ADALET DİVANINDAN ŞİKÂYETLERİNİ GERİ ÇEKİYORLAR 147
16. ACILAR VE BURUK MUTLULUKLAR YILI: 1986 152
17. SÜRGÜNLÜĞÜN BİN YÜZÜ 163
18. "ARADIĞIN BURDA YOK" 178
19. AKDENİZ'E İNİYORUM 188
20. SÜRGÜNÜN SON YILI 201

ÖNSÖZ YERİNE

"Sürgünde on yıl" konusunda bir yazı dizisi yazmamı, on yıl sonra İstanbul'a dönüşümün ertesi günü Divan Pastanesi'nde buluştuğumuz çok eski arkadaşım Ahmet Oktay önerdi. Yoksa, anı türünde diyebileceğimiz böyle birşey yazmayı düşünmemiştim. Benim yurttaşlıktan çıkarıldığım 1986 yılında, kendi sütununda yazdığı o güzel yazıda; "Yönetimlerle yazarlar çekişmesinde daima yazarlar haklı çıkmışlardır" gibi dinamizm ve idealizm yükü taşıyan o etkili tümceyi de yazan oydu. Yönetimlerle yazarlar çekişmesinde daima yazarların haklı çıktıklarına ben de inanıyorum. Ama Türkiye gibi ülkelerde bu birçok on yılı gerektiriyor. Büyük Tevfik Fikret'in "Bu memlekette de bir gün sabah olursa..." diye yazmasından bu yana, pek çok on yıl geçmiş bulunuyor.

Bu diziyi Ahmet Oktay kafamda biçimlendirdi, bu bakımdan bu yazılar ona aittir.

Dünyamız da, Türkiye de çok büyük sürgünler gördü. Çağımızın önde gelen şairlerinden Rafael Alberti, iç savaş sonrasında terkettiği ülkesi İspanya'ya, tam 39 yıl sonra dönebildi. Büyük Osmanlı liberali Prens Sabahattin Bey, 1899 yılında, babası ve erkek kardeşiyle birlikte sürgünü seçecek, ancak 1908'de Hürriyet'in İlanı'ndan sonra İstanbul'a dönecek; 1913'te gene sürgün yolları görünecektir ona. 1918'de yeniden döndüğü ülkesinden 1924'te zorunlu olarak ayrılacak, ta 1948 yılındaki ölümüne kadar İsviçre'nin bir köyünde sürgünde kalacaktır.

Bütün bu yaşananlar yanında, benim yaşadığım pek alçakgönüllü birşeydir. Bu açıdan okunmalıdır.

D.Ö.

1.
TÜRKİYE'DEN KOPUŞ

Daha 11'ler CHP Hükümeti sırasında Türkiye'nin yakın siyasal geleceğinden umudu kesmiştim. Sadece iktidar olmaya çalışan siyasal gruplar açısından değil, toplumsal muhalefeti örgütlemesi gereken sol bakımından da. Gerçekten sol olmak isteyen gruplar da tam bir kaos, yöntemsizlik ve en acısı ideolojik gerilik içindeydi. Gençlik kesiminden olanları ise, yönlendirilerek ya da mecbur edilerek şiddete sürüklendirilmişlerdi. Sanırım istenen de buydu. Çünkü şiddet alanına, politikada silahların konuştuğu alana girdiniz mi, sonunda ağır basacak olan elinde en güçlü silah olandır. Bu da kuşkusuz "Devlet" olacaktı.

1980 yazında, İsveç'e taşındıktan sonra Stockholm'da, bir evin avlusunda yemek yerken İsveçli bir akademisyen bana (doktorasını dış politika konusunda yapmıştı) şu soruyu yöneltmişti:

"Yıllardır gazetelerde okuyoruz: Türkiye'de 'sağ terörist' saldırılar, sonra da 'sol terörist' saldırılar diye. Ama bunların ne biri, ne de öbürü ağır basıyor. Bu iki güç eşit midir ki, bu yıllardır böyle sürüp duruyor?"

İsveçli akademisyen ciddi olarak soru sormuyordu bana. Bu, sizde yaşanan bir oyundur, bir manipülasyondur, demek istiyordu. Ben de onun düşüncesine yakın düşünüyordum. Nitekim de, o yazın sonunda 12 Eylül'de ağır basan "Devlet" oldu.

1977 seçimleri, terör olaylarının da zorlamasıyla altı ay öne alınmıştı. Seçimlerden en çok milletvekiliyle CHP çıktı. Bu milletvekili sayısı 1973 seçimlerinden de fazlaydı. Ama Meclis'te ekseriyeti sağlamıyordu. Bu yüzden kurulan azınlık hükümeti, Meclis çoğunluğunca düşürüldü. Bu azınlık hükümetini düşürmekte birlikte –büyük bir dayanışmayla–

davranan AP, MSP, MHP, ardından II. Milliyetçi Cephe Hükümeti'ni kurdular. Yılbaşına doğru bu koalisyondan 11 AP milletvekilinin ayrılmasıyla, Cephe Hükümeti meclisdeki çoğunluğunu yitirdi. Başka bağımsızların da desteğiyle 11'ler CHP Hükümeti yeni yılla birlikte kuruldu. Bu siyasi değişmenin en önde gelen nedeni artan terör olaylarının önlenmesi zorunluluğuydu.

Ama terör azalmayacak, artacaktı.

Bunun nedenleri üzerinde düşünceler yürütmek, bu anı yazılarının konusuna girmiyor. Ama o günleri anmışken bir özelliğimiz üzerinde durmak istiyorum. Türkiye'de siyasal yaşamda rol oynayan kişiler, çeşitli şartlanma ve baskıların da zorlamasıyla, sorunları daha geniş bir demokrasiyle aşabilmeyi başaramıyorlar. İkide bir ortaya çıktığı gibi, Türkiye'deki siyasal bunalımların nedenlerinden biri –belki de en önemlisi– demokrasi eksikliği; sorunları çözmekte demokratik yöntemlerin gereğince kullanılması konusundaki başarısızlıktır. Hep düşünürüm, 11'ler - CHP Hükümeti, iktidarı devraldığında polis örgütü içindeki ayrışmaya (polis örgütü Pol-Der, Pol-Bir olarak ikiye bölünmüştü) geleneksel devlet gözlüğüye bakarak, önce poliste birliği sağlamaya yönelmeseydi de, tersine demokratik bir sıçrama yaparak, memur zümresi içinde ilk olarak polise sendikalaşma hakkı tanısaydı, acaba terörü önlemede daha başarılı olmaz mıydı? diye.

1978 yılında da terör olayları devam etti, dahası CHP'ye karşı olan bir niteliğe de bürünerek.

İçinde yaşadığım ortamdan soğumuştum. Cumhuriyet okullarında, cumhuriyet ilkelerinin en çok oturmuşluk, kararlılık kazandığı bir dönemde eğitilmiş; ardından da hukuk öğrenimi sırasında, eski kuşaktan sağlam öğretmenlerin eğitimine rastlamış; Türkiye'nin gelişmesi, en uygar Batı ülkeleri düzeyine ulaşması konusundaki ideallerin etkisinde kalmış birisi olarak, ne kamu güçlerindeki paralize oluş, ne de ortaya çıkan cinayetlerdeki vahşet ve ilkellik niteliğine alışabilecek gibiydim. Öte yandan bende çabuk

umutsuzluğa kapılmak gibi görünen ama kendi üzerimde yaptığım gözlemler sonucu, aslında böyle olmadığını anladığım, olacak şeyleri önceden sezme özelliğimden dolayı, daha da derin bir üzüntüye sürükleniyordum.

Ama art arda işlenen cinayetler, vahşice ortadan kaldırılan genç canlar üzülünmeyecek gibi değildi. Bir toplum için bundan daha kötü bir durum hayal etmek zordur.

Bence, Türk toplumunda sadece bir felç oluş değil, ahlaksal derin bir çöküş de başlamıştı. Sadece hükümetlerin tutumunda, Meclis'in işlevsizliğinde, siyasi partilerin yapısında değil, yakın çevremde bile gözlüyordum bunu. İstanbul'da bir gün, Sirkeci'de akşamüzeri yürüyordum. Bir cenaze alayı gördüm.

Elleri üzerinde bir tabut, iki yüz gencecik insan çılgınca bağırarak yürüyorlardı. Sadece bu kadarcık öfkeli insan. Ne halktan ilgilenen vardı, ne de camilerden çıkan "Müslümanlar"dan... Ne de, örneğin 1971 öncesi öldürülen "Battal Mehetoğlu"nu izleyen kalabalıklar vardı ardında.

Aksine, ahali bir an önce oralardan uzaklaşmaya çalışıyor, adımlarını sıklaştırıyor, cenaze alayının çevresini bomboş bırakıyordu. Tam bir alçalış manzarası! O sadece bir iki yüz gencin taşıdığı cenazeye de "karşı grup"tan ya da güvenlik güçlerinden bir saldırı gelebilir diye düşünüyorlardı sanırım. Bizse çocukluğumuzdan bu yana cenazeye saygı konusunda, özellikle Müslümanların ölüye saygıları konusunda ne çok şey dinlemiştik. Bu tür değerlerini yitiren bir toplum kadar onurunu yitiren bir toplum olamazdı bence. Ama hemen belirteyim ki, insan kendi toplumundan kaçarak bu alçalıştan kendini kurtaramaz; sadece kendini biraz mesafece ayırmış olur. Bu çöküşün görüntüleri de kuşkusuz izler onu.

1978'de, daha önceleri turist olarak gittiğim karımın ülkesi İsveç'e, daha uzunca bir süre için gitmeyi düşünmeye başladığımdan, bir ölçüde İngilizce öğrenebilmek için, İstanbul'daki ABD Kültür Ofisi'ndeki İngilizce kurslarına yazılmıştım. Hem de bu kurslara gidip gelmek, bana gençlik yıl-

larımı düşündürüyor, bir ölçüde de toplumda kaynatılan cehennemden uzak kalabiliyordum sanki. Ama düşüncelerim de, umutsuzluğum da değişmiyor, birçok insan gibi ben de Türkiye'nin nereye varacağını düşünüp duruyordum. Kuşkusuz sonunda askeri bir rejim getirilecekti. Okuduğum gazetelerde bunun izlerini arıyordum. Bir gün de *Hürriyet* gazetesinin 15. sayfasında küçücük bir haber olarak gördüm. Üç dört satırlık haberden çıkan anlam, General Namık Kemal Ersun'un emekliye sevkinden sonra da, ordu üst kademesinin bir askeri müdahale konusunda anlaştığını belirtiyordu. Ama kimse de durmadı bu somut, açık seçik küçücük haber üzerinde. Bizde, özellikle bunalım dönemlerinde politikacılar, öylesine kişisel çekişmelere dalarlar ki, kendilerinin de kaderini belirleyecek olan ülkenin temel sorunlarından alabildiğine uzaklaşırlar. Hatta bunalım dönemlerini, bu kişilik yapılarının, bu uzlaşmasız tutumların, şahsiyetle uğraşan mücadelelerin yarattığı da söylense, abartılmış olmaz.

1 Şubat 1979'da çok tanınmış gazeteci, büyük liberal aydın Abdi İpekçi'nin vurulmuş olduğunu, hemen de öldüğünü, Cihangir'deki İlkyardım Hastanesi'nden çıkarken öğrendim. Kolik ağrıları sandığım ağrılarımın apandisit ağrısı olduğu anlaşılmıştı. Ameliyat öncesi hastaneden birkaç gün izin almıştım. Haber hem şaşırtıcı, hem de çok ağırdı. Abdi İpekçi ile birkaç küçük kişisel ilişkimiz olmuştu. Ben, 1967 İlkbaharı'nda Tuzla Piyade Yedek Subay Okulu'ndan çavuşa sevkedilince de, ilgilenmişti bu hukuk dışı durumla. 5 Şubat günü apandisit ameliyatı oldum. Arnavutköy'deki eve döndüğümde, karım yabancı gazeteci olduğu için kapı önüne bir bekçi yolladılar. Bekçinin kapının önünde dikilip durmasına üzüldüğümden, onu gerisin geriye karakola yolladım. *Tercüman* gazetesi karımın İsveç TV'si için, cezaevindeki Yılmaz Güney'le yaptığı bir interview'u bahane ederek, onun hakkında haksız ve doğru olmayan yayın yaptı. Bu yalan haberi mahkeme yoluyla tekzip ettim. Adalet Bakanı'nın, Yılmaz Güney'le hapishanede interview yapılmasına izin verilmesini muhalefet, 11'ler CHP Hükümeti aleyhine

sorun yapmak istedi. Dört buçuk yaşında olan oğlum Harun, olayların baskısını üzerinde hissediyordu. Böylece karımla oğlumu Stockholm'a göndermeye; ardından da kendim oraya giderek, uzunca bir süre –önce altı ay, olmazsa sonra da iki yıl– orda oturmaya karar verdim. Bu düşündüğüm sürelerde –ne kadar iyi niyetliymişim– Türkiye'nin durumu bir açıklık kazanırdı.

Onlar 30 Mart 1979 günü Stockholm'a uçtular.

31 Mart - 1 Nisan günleri Türkiye Yazarlar Sendikası'nın iki yılda bir yapılan genel kongresi vardı. Pek çok üye katıldı. Kongre rahmetli Orhan Apaydın'ı Divan Başkanlığı'na, beni de onun yardımcılığına seçti.

Bu kongrede birtakım yaşlı yazarlar vardı. Eski sosyalistler ya da sosyalizme yakın olan insanlardı. Sanırım, yazar olarak da kendilerini biraz unutulmuş ya da bir köşeye bırakılmış hissettiklerinden ikide bir söz istiyorlardı. Kongrenin ikinci günü, 1 Nisan sabahı bu yaşlı yazarların bazılarına Sirkeci'de rastladım. Kongrenin yapıldığı Cağaloğlu'ndaki Gazeteciler Cemiyeti'ne çıkıyordum. Hazır, Divan Başkan Yardımcısı'na rastlamışken orda, Sirkeci'de söz haklarını güvence altına almamı istediler.

"Alacağım, alacağım. Ama niçin bu kadar acele ediyorsunuz? İki yıl sonra gene kongre var" dedim.

"İki yıl sonra kongre olup olmayacağı belli olmaz" dediler. Ben gülümsedim. Sonradan da anladım ki o yaşlı yazarlar çok haklıymışlar. Sanırım TYS sonraki kongresini dokuz yıl sonra yapabildi.

1979 Mayıs ayı sonuna doğru İstanbul'a, Zürich'de yayınlanan *Tages Anzeiger* gazetesinin siyasal muhabiri Emanuel La Roche geldi. Türkiye'deki durumu çok kritik bulduğu için, bazı uzun incelemeler yazacaktı. Yağmur Atsız'la Ayşim Atsız,* kendisine benimle de konuşmasını söylemiş-

* Köln'de yaşayan iki Türk gazeteci.

ler. Bebek Oteli'nin terasında görüştük. Nitekim Emanuel La Roche, Zürich'e dönüşünde *Tages Anzeiger*'de iki uzun röportaj yayınladı (4 Haziran 1979, sayfa: 37-38; 11 Haziran 1979, sayfa: 41-42): La Roche röportajlarından birinde, benim görüşlerimi de yansıtıyordu. Durumun kötümser olduğunu söyledim ona; devrimci bir ortam olmadığını, kazaen kendini devrimci hisseden sol gruplardan bazıları devrim de yapsalar –farz-ı muhal olarak– bunun Pol-Pot devriminden farksız olacağını, milliyetçi-toplumcu akımın çok güçlendiğini, ama bu gidişin sonunun bir askeri darbeye varacağını belirttim.

Sonradan 12 Haziran 1980'de İsveç TV'sinin 2. Kanalında gösterilen bir programda konuştuğumda da bu düşüncelerimi açıklamıştım.

Bazı şeyleri unutmamakta, biraz da perde arkasını görebilmekte fayda var. Gerek 1979 yazına doğru, gerekse 1979'da yapılan araseçimler sonucu kurulan AP azınlık hükümeti zamanında, MHP'nin güçlendiği, 1977 seçimlerinden başlayarak kazandığı kitle tabanını genişletmeye devam ettiği açık bir gerçektir. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi olmasaydı da, 1980 sonbaharında bir erken seçim olsaydı, MHP'nin Meclis'teki milletvekili sayısını artıracağı, bundan sonra da Türk iç politikasında daha aktif bir rol oynayacağı kesindi. Bu tarihlerden çok önce, 1977'den sonra Malatya'da Hamido'nun elinde bomba patladığı sırada, MHP Ankara'da, büyük bir güç denemesine kalkışacağı bir miting de düzenlemişti. Bunlar kuşkusuz 1930'larda Almanya'da kullanılmış yöntemlerdi.

Türkiye'de MHP'nin bir erken seçimle daha da güçlenip, iktidar üzerinde tehdit oluşturmasını önleyen kuşkusuz NATO çevreleridir. MHP'nin çok daha fazla sayıda milletvekiliyle bir AP-MHP iktidarı oluşturması, sonra da kendine özgü yöntemlerle doğrudan iktidara yönelmesini NATO kaldıramazdı. Bunun yerine 12 Eylül ehven görülmüştü. Bunu anlamak için, NATO toplantılarındaki perde arkasını değil, o dönemin Alman ciddi basınını gözden geçirmek yeterlidir.

Bütün bu umutsuzluk içinde 19 Haziran 1979'da, Stockholm'a –daha önceleri turist olarak birkaç defa ziyaret ettiğim ama bir türlü ısınamadığım bu kente– karımın ve çocuğumun yanına, orda altı aylık bir yaşama denemesi yapmaya, ben de gittim.

İnsan bozulan, şiddete yuvarlanan, ekseninden kopan kendi ülkesi oldu mu, ne kadar da iyi niyetle düşünmeye yatkın oluyor. O zamanki düşüncem içinde Türkiye, belki de bu zaman parçası boyunca istikrar bulacak, demokratik gelişme yoluna dönebilecekti.

Oysa hangi altı aydı geçen, geçecek olan. Sadece beni değil, binlerce insanı yurt sınırları dışına, sürgüne sürükleyecek olan.

2.
YENİDEN TÜRKİYE YOLLARINDA

Karım, Stockholm'un kibar mahallesinde, sahil yoluna yakın Kaptensgatan'da (Kaptan Sokağı), başka bir ülkeye çalışmaya giden gazeteci bir arkadaşın evini kiralamıştı. Mutfağının geniş penceresi ıssız sokağa bakan, içerisinde yemek de yenebilen bu mutfaktan, banyonun da yeraldığı hole geçiliyordu. Aynı hole açılan bir yatak odasıyla, esas iç oda ve bu esas iç odadan sonra gelen bir çalışma odası da bulunan (bütün bu odaların pencerelerinin iç avluya baktığı) bir evdi bu. Duvarında kuzeye özgü, tavana kadar yükselen bir çini şöminenin de bulunduğu bu salon diyebileceğimiz esas oturma odasının açıldığı çalışma odasından da, bir kapıyla çıkılabiliyordu bu iç avluya.

İki sokak kapısıyla sokağa bağlanan, uzun, her katında dört dairenin yer aldığı, dört katlı, sarı renkli, klasik bir yapıydı bu. Aslında Kuzey İsveçli olan, biz İstanbul'da, Tünel'de otururken bizi birkaç defa ziyaret etmiş olan gazeteci dostumuz, son yıllarda bir sınıf değiştirme tutkusuna yakalanmış, elindeki parayla –İsveç'te çok defa olduğu gibi borca da girerek– bu evi almıştı.

Sessiz, çok sessiz bir yerdi bu Kaptensgatan. Evin, sokağa bakan mutfak penceresinden baktığınızda, sokaktan tek tük geçen insanları görüyordunuz. Oturma odasından ya da çalışma odasından iç avluyu gözlemlediğinizde, pek az insanın gelip gittiğini görürdünüz. Zaten, İstanbul'a göre çok tenha olan Stockholm kentinde bu kibar mahallesi Östermalm daha da tenhaydı. Daha çok yaşlıların oturduğu, çocuğu az bir mahalleydi.

Apartmanın öbür sokak kapısıyla girilen bir bölümünde, bir süre Lenin'in de oturduğu; sonra onun orda oturmuş olduğunu gösteren plaketin söküldüğü söyleniyordu.

Bütün bu ıssızlığa karşın Kaptensgatan'ın iyi bir yanı vardı: Hemen bir sokak önü sahil yoluydu; Strandvägen. Deniz vardı orda. Biraz kozmopolitçe olan Diplomat Oteli, hemen orda yer alıyordu. Sokağa çıkıp da sağ kola yürüyünce, biraz ötede, sahile yakın Art Nouveau, güzel bir yapı olan Dram Tiyatrosu'nu görüyordunuz (Dramaten). Dram Tiyatrosu'nun hemen yanından da kentin içine doğru Birger Jarlsgatan adlı kentin en işlek caddesi uzanıyordu. Orda, kentin en canlı yeri Stureplan vardı. Burası Milli Kitaplık'a (Kungliga Bibliotek / Kraliyet Kitaplığı), bu kitaplığın içinde yer aldığı bir parka (Humlegården) gidiyordu.

Kaptensgatan'a geldiğimde, benden önce karım Ulla'nın yanına gelmiş olan annemi de orda buldum.

Bir yıl önce İsveç TV'sinin bir davasını kazanmıştım. O dava dolayısıyla bana verilen avukatlık ücretinden kalanını (İsveç'te avukatlık ücretleri çok yüksekti) buraya gelirken karıma vermiştim. O da geldikten sonra, radyoda çalışmaya başlamıştı. Böylece, bu yaz mevsimini, o zaman çok daha ucuz olan Stockholm'da geçirebilecektik.

Karım, beş yaşına yaklaşan, kendisine de çok düşkün olduğumuz Harun Milko'ya bir kardeş yapmak istiyordu. Altı ay Stockholm'da oturduktan sonra ben, İstanbul'a dönecek, ardından Mart ayında bu ikinci çocuğun doğumu için Stockholm'a gelecek; sonra da bütün aileyi alarak Arnavutköy'deki evimize götürecektim. Türkiye, insanı o kadar sıkı bağlarla kendisine bağlayan bir yerdi ki, ordan kopmak, kopmayı düşünmek çok zordu.

Annemle, bir Helsinki yolculuğu yaptık; Stockholm'la Helsinki arasında işleyen büyük vapurlardan biriyle. Ortodoks, çeşitli Protestan kiliseleri, Slav, Hollanda'dan gelme İsveç (rokoko), Alman, sonra da Fin mimari denemelerini barındıran bu küçük kenti o da görmek istiyordu.

Helsinki'de liman, kentin merkezine yakındır. Pazar, hemen limanın yanında kurulur. Pazarın kurulmadığı günlerde de limana yakın bir yerde füme balık, füme et başta olmak üzere, çeşitli şeyler satan tezgâhlar vardır. Helsinki'de,

limanda, Ruslardan kalma bir çay bahçesi vardır ki, bunun kapalı bölümü Osmanlı seralarını da andırır. Helsinki kentinde tramvaylar işler; tren istasyonuna yakın bölümde, kentin alışveriş merkezi de olan yerde, İstanbul'da tramvayların işlediği dönemdeki Bankalar Caddesi'ni andıran bir iki yol vardır. Bulevardi adını alan, denize doğru uzanan tramvaylı yolsa, eski nostaljileri uyandıracak ölçüde güzeldir.

Annemle birlikte, bu bulvarın başlangıcında, eski, güzel bir otel olan Klaus Kirki'de kaldık. Otel ismini eski bir Fin halk kahramanından almıştı; yapılışıyla döşenişi de çok kendine özgüydü. Fakat yaz ortasında yaptığımız bu yolculukta hep yağmur yağdı. Helsinki'de iyi gezemedik. Çünkü kuzeyin yazı, bazen kışı andırıyordu.

Kuzeyde yaşamanın en güç taraflarından biri buydu.

Orda yaşadıkça mevsimlerin değerini anladım. Mevsimlerin ve iklimlerin.

Sonra annem İstanbul'a döndü. Bense, İstanbul'dan aldığım haberler kafamda, Stockholm'daki ilk işsiz altı aylık yaşama deneyimimi –bu çok sıkıcı deneyi– tamamlamaya koyuldum.

Kaptensgatan'da kiraladığımız evin kirasına dahil, birkaç ev ötede, dördüncü katta bir de çalışma odası vardı. Orda, yazı yazmak istedikçe çalışacaktım. Ama ne yazacaktım ki? Herşey askıdaydı: Türkiye'nin durumu, yaklaşan araseçimler, artan ve azalan terör, benim burdaki durumum, bütün aile.

Yüzü kırmızıya boyalı bir apartmanın dördüncü katıydı bu ve odanın penceresi, boş kumluk bir avluya, kırmızı ya da mavi boyayla boyanmış madenle kaplı öteki yapıların çatılarına bakıyordu. Orda hiç kimseyi görmüyordum. Kuzeyin insansızlığı. Derin ıssızlık. Kentin ortasındaki ıssızlık. Seni kendine çeken yalnızlık. Görünen buydu işte.

O zaman bu çalışma odasında çalışarak vakit geçiremeyeceğimi anladım. İçimden de hiçbir şey yazmak gelmiyordu. Yakındaki Fransız Kültür Merkezi'nin kütüphanesinde okuyarak vakit geçirmeye karar verdim.

Ondan sonra, her gün öğleden sonra, aylarca bu kitaplıktaydım artık.

Dilini hiç bilmediğim İsveç'te, onun en büyük kenti ama bana ıssız gelen Stockholm'da, Fransız Kültür Merkezi'nin kütüphanesi –orda konuşulan Fransız diliyle– bana sonsuzca sıcak, anavatanım gibi gözüküyordu.

Önce Lévi-Strauss, Gramsci üzerine olan kitapları okumaya başladım. Ardından Lévi-Strauss'un kendi kitaplarına el attım. Sonra da Régis Debray'ın politika üzerine yazdıklarından elime ne geçerse hepsine... Onları okuyabildiğim kadar okudum. Bazı sayfaların fotokopilerini çıkardım. Husserl üzerine, eskiden Sorbonne'da verilmiş dersler, Mallarmé'nin kitaplarının özgün baskıları... hepsi. Okuyabildiğim kadar. Canı sıkılan bir adamın, hedefsiz uzun bir yolculuğu... Ama bu okumalar, ikide bir beni derin bir kedere de boğuyor; 1962'de Paris'ten İstanbul'a döndükten sonra, ta bu zamana kadar, 15 yıl –onca okuma çabalarıma karşın– ne kadar da geri kaldığımı, bu arada Fransa'da ne çok düşünce hareketi yaşanmış, ne çok kitap da yayınlanmış olduğunu duyuruyor, hatta bu ağır gerçeği şiddetle kafama vuruyordu. Zavallı Türkiye, şimdi düşünce yaratma yolunda ilerleyeceğine –asıl gereksinmesi bu olduğu halde– nasıl da terörle çalkalanıyordu. Hâlâ kendisini bulamamış, kimliğini edinememiş, o kimliğe sahip çıkamamış... Böylece manipüle edilen, yönlendirilen, dış etkilerin at oynattığı bir yırtılmışlık içinde yol alıyordu.

Araseçimleri geçti. Burdaki, bir iki ileri gelen Türkün tahminlerinin tersine beş açık milletvekilliğinden hiçbirini CHP alamayınca, Bülent Ecevit hükümetten çekildi. Onun yerine Süleyman Demirel'in azınlık hükümeti kuruldu.

Stockholm'da da sonbahar geldi. Yağmurlar başladı.

Bazı günler buluşup, kentin ana caddesi Kungsgatan'da, bir birinci katta, Sırpların işlettiği geniş, ferah bir kahveye gidiyorduk; Lütfi Özkök, o zaman burda beş altı yıldır yaşamakta olan Yavuz Çekirge. Bazen de, bizim eve yakın kentin merkezindeki en eski barlardan birine, KB'ye oturuyorduk.

Kuzey gecesinin, pencerelerin üzerine çöküşünü seyrederek konuşmaya dalıyorduk.

Kasım ayının ortası yaklaştığında –henüz tasarladığım altı aylık yaşama deneyimi tamamlayamadan– Stockholm'a artık dayanamadığımı hissettim ve karıma, İstanbul'a gitmeme izin vermesi konusunda yalvardım. Onun hamileliği beş ayını doldurmak üzereydi.

İsveç polisinden beklediğim sürekli oturma izni bir türlü gelmemişti. Ben, İstanbul'a dönme hazırlığına girişince o da geliverdi. Sürekli oturma iznimi İsveç polisi, o zaman taşıdığım Türk pasaportuma işledi. Artık vizesiz olarak, kolayca girip çıkabilecektim İsveç'e.

Öte yandan, hep ölüm haberlerinin geldiği İstanbul'a gitmekte de çok acele etmediğim için, uzun bir yol seçtim: Malmö üzerinden Doğu Almanya'ya geçecektim trenle; Sasnitz üzerinden Doğu Berlin'e, sonra Prag, Budapeşte, Sofya üzerinden İstanbul'a. Böylece birçok sosyalist ülkenin başkentini görecek, Prag'da da bir iki gün kalacaktım. Eski Prag'ı ve Kafka'nın mezarını görmek istiyordum. Ama Helsinki Konvansiyonu'na güvendiğimden vize almadım, ne Çeklerden, ne de Macarlardan.

Malmö yakınındaki Trelleborg'dan, Doğu Almanya'ya Sasnitz'e giden gemiye girince, vize işlemini yerine getiriyordu Doğu Alman polisi. O vize ile Batı Berlin'e kadar gidebilirdiniz.

Berlin'i, bu 1912-13 yıllarında dünyanın başkenti sayılan efsane kenti, ilk defa görecektim. O yıllarda bütün sanat akımlarının, tanınmış ya da genç sanatçıların, en modern eğilimlerinin kaynaştığı bir dünya kentiydi Berlin. Türk ittihatçılarının, askerlerinin, veliaht ve prenslerinin, politikacılarının da, başka amaçlarla sık sık ziyaret ettikleri... İstanbul'dan kaçtıktan sonra Talât Paşa'nın öldürüldüğü... büyük kent.

Doğu Almanya'nın ekili topraklarından, sıvaları dökülmüş, tamir edilmemiş yapılarının doldurduğu küçük kentlerinden, köy evlerinin önünden geçerek Berlin'e doğru yol

aldı tren. Kompartımanda bulunan dişçi bir İsveçli kızla, elinde gitarıyla yolculuk yapan genç İsveçli, o zaman kapalı olan bu ülkede, Doğu Berlin'in banliyölerine, toplu konut olarak yapılmış blok apartmanlarına bakıyorlardı. Ardından da Doğu Berlin'in ışıksız, bakımsız istasyonuna girdik.

Önce bu yolculuğu tek başıma yapmayı, serüvenimi bir başıma yaşamayı kararlaştırmış; ama son gün bir kararsızlığa düşerek, İstanbul'da bulunan, Berlin'i iyi tanıyan Tezer'e (Özlü) telefon etmiş, doğru yapıp yapmadığımı sormuştum. O, Berlin'de son aylarda tanıştığı yazar Güney Dal'ın, beni Doğu Berlin istasyonunda karşılamasını sağlamıştı.

Batı Berlin'den Doğu'ya geçmenin ne kadar zor, zaman alıcı, sinir törpüleyici olduğunu bilmiyordum. Yoksa, bu genç yazarın bu güçlüğe katlanmasını isteyemezdim.

Güney Dal'ı, yakışıklı Türk tipinden, cebindeki *Cumhuriyet* gazetesinden tanıdım. Hemen yakınlaştık birbirimize.

Doğu Berlin istasyonuna inmek bende şok yaratmıştı. İstasyonun bakımsızlığı –şimdi şimdi onarılıyor bu tarihi istasyon (1990)–, generaller kadar süslü resmi giysileri içindeki tren memurlarının, istasyon polislerinin aldırışsızlığı; yıllardır sosyalist, ekonomisi de istatistik göstergelerde olumlu görünen bir ülkenin başkentinin istasyonundaki ışıksızlıktı bu şoku yaratan. Hemen bu toplumun baskı altında olduğunu, koyu ama bezginlik de vermiş bir disiplin altında yaşadığını hissediyordunuz. Bunları Güney'e söyledim. Hatta heyecanlanınca acelecileşen düşünme tarzımla:

"Hitler'in acısını bunlardan mı çıkarıyorlar?" da dedim.

"Sus" dedi o.

"N'olur?"

"Yerin kulağı vardır."

Birkaç yıldır, Batı Berlin'de oturduğu halde, Doğu Berlin'e geçmemişti. Şimdi de büyük güçlüklerle geçmişti. Sonraları Berlin'de oturduğum aylarda, iki defa ben de Friedrichstrasse'den, müzeleri gezmek, tiyatroya gitmek için Doğu'ya geçmeyi deneyecek, geçemeyecektim.

Ertesi gün gene Doğu Berlin'den trene bineceğim için, valizimi istasyonun alt katındaki kilitli bir kutuya yerleştirdik, gişedeki çalışmaktan bezgin kadına biletimizi kontrol ettirdik; Batı'ya geçmek üzere, polisin duvarın altındaki kontrol yerine geldik.

Burdan Güney, biraz önce geçtiği için, daha kolay geçti. Doğu Alman polisiyse beni, uzun uzun süzmekle, yüzümü önden yandan kontrol etmekle kalmadı, küçük çantamın içindeki iki kitabı da uzun uzun inceledi. Biri yeni yayınlanmış kendi romanımdı bu kitapların: *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları,* öteki de iki Fransız marksistinin, Fransa'daki "Yeni Filozoflar"ı eleştirmek üzere yazdıkları bir polemik kitabıydı: *Contre la nouvelle philosophie.* Kitabın birini benim yazdığımı, ötekinin de Fransız marksistlerince yazıldığını söyledim. Polislerin merakları daha da arttı. Beni bir uzmana göndereceklerini düşündüm ama bu gerçekleşmedi. Geçişime alaylı bir bakışla izin verdiler.

Güney, duvarın dibindeki Free-Shop'tan küçük bir şişe votka aldı. Orda, kapalı, geniş koridorlarda dünyanın en uluslararası insanları, alkolikler vardı. Sıkı bir rejimden sonra onları görmek hem insanı şaşırtıyor, hem de rahatlatıyordu. İçkiye bağımlı ama bir anlamda da kafaca özgürdüler.

O gece Güney'in karısı Sunku'yu da alarak bir lokantada yemek yedik. Berlin denilen kenti hiç göremeden, eski, tipik bir Berlin evinde, Berlin gecesine bakarak uyudum.

"Duvarın bu yanında alkolikler nasıl yaşayıp duruyorlar? Henüz duvarın içi orası."

"Bu duvarın çok ayrıntılı bir hukuksal protokolü vardır. Şu yüzü Doğu'ya, şu yüzü Batı'ya; üstü, şu kadar metre Doğu'ya aittir, filan gibi. Bütün hukuksal sorumluluk –özel hukuk bakımından da– uzun bir senede bağlanmıştır. Alkoliklerin durdukları yer Batı'ya aitti."

3.
BERLİN

Duvardan geçebilip, Doğu Berlin istasyonundan Prag'a, ordan da Budapeşte yoluyla Sofya'ya gidecek olan trene binebilmek için, Friedrichstrasse'ye birkaç saat önceden geliyorum. Gerçekten bir-bir buçuk saat kadar polis kuyruğunda bekledikten sonra, Doğu'ya geçebiliyorum. Doğu Alman polisi, bir ara Çek ve Macar vizelerinin olmasına takılıyorsa da, sonra kendisini ilgilendirmediği için fazla üzerinde durmuyor.

Sosyalist ülkelere giden trene on dakika önce yetişebiliyorum. Yerim Sofya'ya giden vagonda. Vagonlar tıklım tıklım dolu.

Doğu Almanya'dan Çekoslovakya'ya geçiyoruz. Çok merak ettiğim Çek toprağına büyük bir dikkatle bakıyorum. Bu kapalı dünyayı, uzun yıllardır ne kadar da merak edip durduğumu düşünüyorum. Benim kompartımanımdaki yolcular Sırp ya da Bulgar. Alçakgönüllü, çalışan insanlar. Çekoslovakya'da bir kentte, eski bir Osmanlı yapısına benzer bir yapı görüyorum. Doğu Almanya gibi burda da kırmızı zemin üzerine yazılmış rejimin sloganları, sokaklarda büyük yapıların üzerinde dalgalanıyor. Seferberlik halinde gibi bu ülkeler.

Bir yolcu, Prag'a çok yaklaştığımızı söylüyor. Düşlerimi süsleyen kentlerden birini daha göreceğimi düşünürken, pasaportumu kontrol eden polis vizesiz olduğumu görüyor. Hemen telaşla, daha iri bir polisi çağırıyor. Bu adam çok öfkeli. Ona "Helsinki Konvansiyonu" desem de hiç aldırmıyor. Bir suçlu yakalamıştır o. Hiçbir dilde konuşamıyoruz. Bu Slav dillerinde de bir kelime bile yok bildiğim.

Biraz sonra indirildiğim istasyonda, bu iri yapılı polisce, istasyon polislerine teslim ediliyorum. Onlar sakince bir salona götürüyorlar beni. Orda beklememi işaret ediyorlar.

Salonun yanında bir tuvaletle musluklar var. Ordan su içebiliyorum. İki bavulum da yanımda duruyor. Onları açmamı istemiyorlar. Bu çizmeli polisler ya da askerler, ara sıra salondan geçiyorlar. Ötedeki masada bir memur, sosyalist ülkelerden olduğunu sandığım bir ana kızın bavulundaki bütün eşyaları arıyor. Bluzları, gömlekleri dahi ışığa tutup bakıyor. Sanırım, içlerinde görünmez mürekkeple yazılmış birşeyler var mı? diye. Benim bavullarımı da böyle arayacaklarını sanıyorum. Birkaç *Lui* dergisinden başka birşey yok el koyacak. Ama aramıyorlar. Tam bir saat sonra genç bir asker geliyor. Çok nazik. Beni ters yönde gelen trene götürüyor. Çekçe birşeyler söylüyor. Ama hiç anlamıyorum. Bu genç askerin halinden özür dilediğini ya da üzülmememi söylediğini sanıyorum. Beni istasyona indiren iri yarı polisin tam tersi tutumda, bu genç, uygar görünüşlü asker. Ona teşekkür ederek trene biniyorum. Yeniden Berlin'e, bu defa elbette Batı Berlin'e. Çok daha iyi bir tren bu. Kompartımanda oturan insanlar sevimli insanlar. Çalışıyorlar, okuyorlar, insana yadırgamadan bakıyorlar. Ardından bunlar birer birer iniyorlar trenden. Gelen polisten yeniden bir vize alıyorum. Batı Berlin'e gönderildiğimi bu polis biliyor. Ardından kompartımana kızlı erkekli Doğu Almanyalı gençler doluyor. Hem güzel, hem canlı, çok sevimli insanlar bunlar. Kızların canlılığına, serbest hareketlerine, bana da çekinmeksizin bakmalarına hayranlık duyuyorum. Ellerinde kitaplar var: Lassalle, Mayakovski... v.b. Onlarla çok konuşabilmek isterdim. Ama olmuyor. Kompartımandan inen orta yaşlı bir kadın bana, zor anlaşılır bir İngilizceyle:

"Sizi Batı Berlin'e göndermelerine sevinin. Orda çok daha iyi eğlenirsiniz" diyor.

Gülüp, teşekkür ediyorum.

Bu Prag treni beni başka bir tren istasyonunda bıraktı. Bir taksi buluyorum, Friedrichstrasse'ye gitmek istediğimi söylüyorum. Batı'ya geçmek istediğimi anlayan şoför:

"Seni daha kolay geçeceğin bir yere götüreyim" diyor.

Otomobillerin, yayaların sıralandığı Check Point Charlie burası. Ordan yürüyerek karşıya geçiyorum. Doğu Alman polisi benim profilimi uzun uzun inceliyor. Sonra dostlukla:

"Pasaportunda imzan yok. İmzala şunu" diyor.

İmzalıyorum.

Yeniden banliyö trenindeyim. Orda konuşabildiğim iki Alman yolcuya bu trenin Zoo İstasyonuna gidip gitmediğini soruyorum. İki defa. Disiplinden ve kontrolden yoruldum. "Yozlaşmış" da olsa Batı'nın gevşekliğine bir kavuşabilsem, diye düşünüyorum.

Zoo İstasyonu. İstasyonda dolaşan Türkler...

Bir pansiyonda bir oda buluyorum hemen. Bavullarımı oraya bırakıyorum. Işıklar içindeki Kürfürsten Damm'dayım. Reklam vitrinlerinin önünde, kısa etekli, uzun çoraplı genç orospular duruyor. Kentin kalabalığı geniş kaldırımları doldurmuş. Kahveler, birahaneler sokaklara kadar taşıyor.

Ertesi sabah cumartesi. O zaman Güney Dal'a telefon ediyorum, Çekoslovakya'dan geri gönderildiğimi, Berlin'de olduğumu söylüyorum. Ona gelmem gerektiğini, pansiyonda kalmamın samimiyetsizlik olduğunu söylüyor. "Aldırma" diyorum ona. "Kendi serüvenimi yaşamak istedim. Gece kentin kalabalığına bıraktım kendimi." Gerçekten kentin merkezinin her yerine girmiş çıkmış, sonra da cadde üzerindeki çok büyük bir birahane-dansing'de eğlenenlerin arasına karışmış, çok centilmen bir barmen kızla tanışmıştım.

Ardından buluşuyoruz. Gençlik yıllarından beri görmediğim, Schillerstrasse'deki yeni evine taşınmış olan Aras Ören'i ziyarete gidiyoruz. Ardından Savigny Platz'daki Autorenbuchhandlung'a (Yazarlar Kitabevi). Orda Berlinlilerle, bazı Alman yazarlarıyla tanışıyorum. Konuştuğum bir Edebiyat Fakültesi öğrencisine İstanbul'a döndüğümü, İstanbul'da bir sürü cinayetler olduğunu anlatıyorum. O pozitivist kafasıyla:

"Bu durumda, ben olsam dönmezdim" diyor.

Akşam yemeğinden sonra Aras, beni Münich'e giden trene bindiriyor. Yataklı vagonda çok boş yer var. Gençlik ar-

kadaşlarımdan birini bulmaktan dolayı çok memnunum. Berlin'i de göz ucuyla da olsa görmüş oluyordum böylece.

Sabahleyin ıslak, Türk gazetelerinin satıldığı, koskocaman Münich garındayım. İstanbul treni akşama. Önümde geçirilecek koskoca bir gün var. Türk kahveleri, Alman lokantaları, öğlene doğru seyredilen iki film. Daha sonra, daha büyük, kalabalık bir sinemada o sırada ünlü olan *Apocalypses Now* filmi. Gece tren. Türk yolcular... Avusturya... Almanya'dan daha çıkmadan, kaçak çalışmış bir Türkün paralarını bulan polisler, onu trenden indiriyorlar. Karşımda oturan, gene kaçak çalışmış bir genç yakalanmadığına seviniyor. Frankfurt'ta bu defa altı ay kadar kaçak çalışmış, orayı bir hapishaneye benzetiyor. Türkiye'de partiler politikasına inanmıyor.

"Ne dersin ağabey, iç-savaş mı olacak?" diyor.

Ne söyleyebilirim ki?

Sofya istasyonunda, bozulan vagonumuzu değiştiriyoruz. Türkolog İbrahim Tatarlı'ya telefon etmiştim. Ama ona söz verdiğim tarihe göre –Çekoslovakya'dan geri çevrildiğim için– iki gün geciktim. Sofya'da bir gün kalacak, onu evinden arayacaktım. Bu nazik adam, ben istemediğim halde iki gün üst üste istasyona gelerek, Münich'den gelen trene bakmış. Oysa ben üçüncü gün Sofya istasyonuna varabilmiştim işte.

Bir yığın başkenti dolaşarak yavaş yavaş gidecektim İstanbul'a. Ardından da *Dünyanın Bütün Başkentlerinde* adında bir öykü ya da yazı yazacaktım. Olmadı. Prag'ı, Budapeşte'yi göremedim. Geciktiğim için Sofya'da da kalamadım. Ertesi gün, İstanbul'da Alman Başkonsolosluğu'nda önemli bir kokteyl vardı. Daha çok aydınlara veriliyordu. Uzun bir yolculukla gidecektim İstanbul'a. Ayaklarım sürçüyor; Stockholm'dan çok bıktığım, artık orda yapamaz olduğum halde, onlar beni İstanbul'a da götürmek istemiyorlar. Bu yüzden bu yolculuğu parça parça yapmak, elden geldiğince uzatmak istiyordum.

1.
EN AĞIR İSTANBUL

Tren Edirne gümrüğünde altı saate yakın bekledi. Turist çekmek isteyen bir ülke için ne akıl almaz bir uygulama. Edirne'den İstanbul'a doğru yol alırken de giderek yavaşladı. Bir zamanlar onca önem verilen Berlin-İstanbul-Bağdat demiryoluydu bu. Şimdi sanki can çekişmeye terkedilmişti. Orient Express'in o romanlarda, filmlerde, efsane haline dönüşmüş, aşk serüvenlerine konu olmuş ünlü demiryolu!

Çekmece'ye yaklaşırken kompartımanlardaki Polonyalılar, ellerindeki içki şişelerini yüksek ücretle satmaya çalıştılar. Bazı "çapkın" Türkler, kompartımanlardaki özellikle sosyalist ülkelerden gelen kadınların baştan çıkmaya hazır olup olmadıklarını kollamaya başladılar. Daha akıl almaz birşey oldu: Trenin bilet kontrolü yapan memuru, "iyi fiyatla döviz bozmaya hazır olduğunu" ilan etti. Bankalardan çok veriyordu. Berlin'den Prag'a giden vagon da iyi değildi, vagonun sorumlusu Bulgar itici bir insandı. Yugoslavya'da tren, gittiği yolda yeniden gerisin geriye geliyor, başka küçük istasyonlarda da duruyordu. Bu, Doğu Almanya'da da oluyordu. Ama trenin İstanbul'a gelirken aldığı gevşemiş, laçkalaşmış halini hiçbir yerde görmemiştim.

Ardından Ataköy'ün gökdelenleri gözüktü. Sonra da Boğaz'ın girişinde durup duran yanmış Romanya tankeri.

Arnavutköy'deki evde anneme ulaştım. Onunla dört ay kadar önce Stockholm'da ayrılmıştık. Biraz evde oturdum. Ardından da Ayazpaşa'daki Alman Başkonsolosluğu'ndaki kokteyle yetiştim.

Bütün derin kaygılara karşın yurduma kavuştuğum için ne kadar da sevinçliydim. Birkaç dakika sonra arkadaşlar da geliyorlardı işte. Onlarla konuşabileceğimiz ne de çok şey vardı.

Ama hayır, inanılması güç, korkunç bir haber ağızlarında geliyorlardı onlar. O gün 20 Kasım 79 günüydü ve o sabah Hukuk Fakültesi'nden hocam, sonradan da dostum Profesör Yaşar Ümit Doğanay, Mecidiyeköy'de bir arkadaşının evinden çıkarken öldürülmüştü. İlerici düşünceler taşıyan, cumhuriyetçi, sonsuz ölçüde de liberal, öğrenci dostu, çok yüksek nitelikleri olan bir insandı Doğanay. Onu son yıllarda Şişli'deki Siyasal Bilimler Okulu'nda rektör Prof. Kıvanç Ertop'un geniş odasında görüyordum. O okulun hocalarından Server Tanilli de, daha önce vurulmuş, sakat kalmıştı.

Ülkeler geçmiştim, yolculuğun yorgunluğu ile de olayın derinliğini pek kavrayamamıştım. Demek ki bu kokteylde içip, elden geldiğince de birşey olmamış gibi davranacak, yani üzüntümüzü görmemezliğe gelmeye çalışacak, sonra gece Arnavutköy'de içki içmeyi sürdürecek, iki gün sonra da cenaze törenine gidecektik. Türkiye'de aydına verilen buydu işte: Alkol ve aldırmama eğitimi.

Gerçekten de iki gün sonra Şişli Camii'ndeki cenaze törenindeydik. Camiye yakın yollar çevrilmiş, cenaze törenlerinde slogan atan, öfkeyle bağıran gençliğin, cami yakınına girmesi önlenmişti. Caminin yakınına öğretim üyeleri, gazeteciler, belli bir yaşı aşmış az sayıda insan, avukatlar... v.b. gidebiliyordu. Toplumun düşürüldüğü ağır şaşkınlıkla, kolayca bir gösteri haline de dönüşebilen cenaze törenlerinin (zaten artık en çok, salt cenaze törenleri vardı) sakin geçmesi için alınıyordu bu önlemler. Ama sadece görünüşte. Caminin karşısında, bir apartman kapısının merdivenleri önünde çok sevdiğim hocam Profesör Tarık Zafer Tunaya'yı gördüm. Ona başsağlığı diledim. Onun, Ümit Doğanay'ın en yakın arkadaşlarından biri olduğunu biliyordum. 12 Mart döneminin en kasvetli günlerinde bir gün, Beyazıt'daki Hukuk Fakültesi'nin odalarından birinde ikisini görmüştüm. Tarık Zafer hoca, toplumun içine sokulduğu sıkıntıdan söz etmiş, sonra da:

"İşte görüyorsunuz, sadece bir iki arkadaşımla, Ümit'le konuşabiliyorum" demişti.

Türk siyasi tarihi araştırmalarını, kendine özgü çalışkanlığıyla başlatmış, bu açıdan da sonradan gelen kuşakların en iyi araştırmalarının yol açıcısı olmuş Tarık Zafer Tunaya'ya, şaşkınlıkla:

"Sanırım başkası sanılarak vurulmuş" dedim. Şaşkınlıktan ne söyleyeceğimi bilmiyordum. O, şu bilgece karşılığı verdi bana:

"Ne farkeder, Demir! Ne farkeder."

Şişli Camii'nin kapısının yakınında, o dönemin 1. Ordu komutanı olan orgeneral de dahil, birçok yüksek rütbeli subay vardı. Cami avlusuna girmek isteyen genç doçentlerin, profesörlerin askerlerce itilip kakılmasını görmemiş olmak için, başlarını başka tarafa çeviriyorlardı. Gizli bir sözleşmenin olduğu açıkça ortadaydı sanki. Bu orgeneral de, öteki yüksek rütbeli subaylar da –ne kadar onur sahibi insanlar olurlarsa olsunlar– bir emir ve komuta zinciri içindeydiler; havadan da açıkça belli olduğuna göre ordu olayları görmemezliğe geliyordu. Yönetime el koyma kararı verilmiş gibiydi.

Profesör Ümit Doğanay'dan sonra Profesör Cahit Orhan Tütengil de 17 gün sonra, Levent'deki evinden çıktıktan sonra, çapraz ateşle vuruldu. Kendisi, elbette Ümit Doğanay'ın cenaze törenine katılmıştı. Daha sonra da, onun cenaze törenine katılan ve bu törende, bir dipçik darbesi de yediği gazetelerde yer alan yazar Ümit Kaftancıoğlu vurulacaktı.

Türkiye'de başka türlü bir rejimin egemen olmasını isteyen güçler –ister iç güçler, isterse dış güçler olsun, isterse her ikisi birden– bunu siyasal yollardan yapmıyorlar, cinayetler yoluyla yapıyorlardı. Türkiye'ye layık görülen buydu ve bu değişimin kurbanları olarak da ülkenin en iyi aydınları, en fedakâr insanları seçiliyordu.

Ümit Doğanay'ın cenaze törenini gördükten sonra, Cavit Orhan Tütengil'in cenaze törenine gidemedim. Kafamdaki sorular aydınlığa kavuşmuştu. Cenaze törenine giden arkadaşlarım, hemen cenaze töreninden sonra evime gelip anlattılar: Öğretim üyeleri, milletvekilleri, aydın ve gazete-

cileri itip kakmalar, bu cenaze töreninde daha çok artmıştı. Bir arkadaşım bakanlık da yapmış bir milletvekiliyle birlikte, yan sokaktan otomobille uzaklaşabilmişti olay yerinden. Aynı zamanda tanınmış bir gazeteci de olan o milletvekili, "oyun içinde oyun oynanıyor" diyordu. Olaylar karşısında en önemli sorumluluğu yüklenmesi gereken iktidar ya da muhalefet politikacıları da, ellerinden geldiği kadar kaçınmaya, yanından yöresinden geçmeye çalışacaklardı bu sorumluluğun. Olaylara başka yaftalar yapıştırmaya çalışacaklar, açık ve acı gerçeği görmemek isteyeceklerdi. Demokrasi düşmanı güçler de, sanırım çok yakından biliyorlardı onların bu zayıflıklarını. Onlar, politik sorumluluklar taşıyanlar, iktidar sorumlulukları taşıyanlar da! Kendi arkadaşları da öldürüldüğü halde.

Benim için sürgünlük dönemi başlıyordu. Ama ben 1967 Yunanistan'ında olduğu gibi, geniş bir aydın ve politikacı çevresi için sürgün döneminin başlamasını, bu dönem sona erdirilince de, Türkiye'den demokrasi düşmanı çevrelerin bütünüyle temizlenmesi romantik idealini taşıyordum. Türkiye ve Türk insanı bu büyük sorunu böyle algılamak istemedi. O gene kendi ortalamacı, ödüncü yolunu tutmayı seçti. Sürgüne gitme olanakları olanlar da. Bu sorun çevresindeki düşüncelerimi, daha ilerde genişçe, çerçevesiyle anlatmaya çalışacağım. Fakat şimdilik şu kadarını söyleyeyim: Bir bölüm Türk aydınının, en başta da birtakım Türk politikacısının bu radikal olmayan tutumundan, düşünsel olarak da Batı ülkelerini "yaban" gören anlayışından ötürü, bugün de bu demokrasi dışı çevreler, gene hayattadırlar; her fırsatta da Türkiye'nin istikrarını, demokratik gelişmeyi tehdit edebilmekteler. Asıl önemlisi 1980'deki dönüm noktasında Türkiye'de, Yunanistan'daki Karamanlis, Papaandreu paralelindeki politikacıların –bu Yunanlılar ülkeleri dışına çıktıkları halde– Türkiye dışına muhalefeti taşırmamaları, Türkiye'nin bugünkü Batı çerçevesinden uzaklaşmasına da neden olmuştur. Bugünkü Türkiye, 1979'a göre Batı dünyasından çok daha uzaktır. Bu uzaklık da Türkiye'de iki yanlı

bir siyasal tehlikeyi; İslamlaşmayı, yani Cumhuriyetin yıkılması ile diktatörlük tehlikesini daha bir olası kılmaktadır. Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşmasında, beklenmedik bir yeni oluşma: Doğu Avrupa'nın değişmesi de, ayrıca çok önemli bir etmen olmuştur. Onca fikir çabasına, 200 yıllık bir modernleşme sürecine karşın, Türkiye –ne yazık ki– henüz kendi kimliğine sahip çıkamamakta. Bu durumdayken başka ülkelerdeki olası gelişmeleri nasıl hesaba katabilsindi.

Bu düşüncelerimin, elbette bazı karamsar düşünceler olarak kalmasını, Türkiye'nin modernleşme ve demokrasi yolunda gelişmesini, doğaldır ki temenni ederim.

Burda, Türkiye ile ilgili genel kötümserliğim yanında (bu kötümserliğim Türk insanının düşünce biçimlerine, insan yapısına da bir ölçüde yayılmaktadır) 11 Aralık 1979'da, "gönüllü sürgün"ü seçmekteki özel duygusal nedenlerimi de açıklamak isterim. Gençliğimden beri bağlı olduğum, kaynağının bir bölümünün de sevdiğim bazı Fransız yazarlarından geldiğini sandığım –örnekse: Marquis de Sade, Lautréamont, André Gide, Exupéry, Camus, Sartre... v.b.– içtenlik inancım gereği.

Oğlum, tam dört yaşına gelmişti ve gene de esas olarak Türkiye'de yaşanan olaylardan en çok o etkilendiği için, annesiyle onu Stockholm'a göndermiştim. Henüz Türkiye'den ayrılmadan önce, o:

"Büyümek istemiyorum baba, büyüyen çocukları öldürüyorlar" demişti. Tıpkı Günter Grass'ın *Teneke Trampet* romanının kahramanı gibi. Danzig kentinde büyümek istemediği için, kendini merdivenlerden atan ve cüce kalan çocuk gibi. Çünkü o çocuk, Alman toplumu içindeki sertliği ve yaklaşan nazizmi sezmişti.

1979 yaz aylarında, Stockholm'da kaldığım ortalama beş ay içinde de çok yakından ilgilenmiştim bu çocukla. Büyük kızımı da çok sevmiş, ama dört yaşındayken annesiyle ayrıldığımız için, ona duyduğum sevgi sanki askıya alınmış, ertelenmişti. Sanki ben, şimdi bütünüyle çocuk sevgimi bu dört yaşındaki oğluma vermiştim.

Kasım ayında, İstanbul'a dönüşümün yaklaştığı günlerden birinde gene mahallede, Östermalmstorg adı verilen alanda gezmiş, ardından da bizim mahalledeki kilisenin –Hedvig Elenora Kilisesi– bahçesindeki bir bankta oturmuştuk. Sonbaharın son güneşlerinin birinin altında.

Yönünü belirleyemediğim bir yerden bazı gürültüler geldi. Kilisenin bahçesindeki bankta otururak, birlikteki gezimizin uzamasını isteyen de oğlumdu.

Kilisenin alt yanında, eskiden süvari alaylarının at ahırları vardı; uzun yıllardır askeri müze yapılmıştı bu yapılar. Gürültünün, o yapılarda, her hafta sonu geçit resmi yapan askerlerin hazırlanmalarından çıkan sesler olduğunu sandım.

"Askerler geçecek çocuğum" dedim.

"Onlar askerler değil baba. Kilisedekiler" dedi oğlum.

"Askerler sanıyorum."

"Hayır kilisedekiler."

Bu oğlan çocuğu öyle bir dönemindeydi ki, artık babasıyla konuşabiliyor, bazı fikirlerinde de ona karşı ısrar edebiliyordu. Ona karşı çok derin bir yakınlık duydum.

Çok sevdiğim insan Cavit Orhan Tütengil'in öldürülmesinden sonra, zihnimde uyanan bu konuşma ile ona duyduğum yakınlıktı. Böyle bir çocuğum varken buralarda kalacağım, diye düşündüm. Vurulmak ya da ülkeden çıkamayıp, onu çok uzun yıllar bir daha göremmemek. Onun da Türkiye'ye gelememesi. Askıda kalan, unutuluşa bırakılan, ateşinin küllenmesi istenen küçük bir çocuğa karşı duyulan bir sevgi. Boğazıma ağır birşey düğümlendi ve o çocuğun yanında olmak için dayanılmaz, aceleci bir arzu duydum. Boğazımda somut olarak hissettiğim çok derin bir boğuntu ile o boğuntudan kurtulma isteği.

Son gecelerden birinde Papirüs adlı kulüpte Özdemir Asaf, Mustafa Gürsel ve bazı bayan arkadaşlarla birlikteydik. Bir ara masanın dışında, vestiyere yakın bir yerde Mustafa Gürsel'e:

"Ben İsveç'e gidiyorum" dedim. "Biletimi aldım."

"Ben de Yunanistan'a geçiyorum" dedi Gürsel.

Özdemir Asaf'a birşey söylemedik. Sonradan masamıza gelen Atıf Yılmaz'a da. Ayrılmanın acısı şimdiden başlamıştı.

Feriköy'deki evine uğradığımda babam, gitme isteğimi hoşgörüyle ama gene de derin bir üzüntüyle karşıladı. Ağır bir böbrek hastalığı geçirmişti.

"Şimdi, yeniden Stockholm'a gidersen, ancak benim cenazeme gelebilirsin" dedi.

"Böyle şeylerden söz etme. Daha çok yaşayacaksın."

Babam 1982 yazında annemle birlikte Stockholm'a gelecek, orda üç ay birlikte yaşayacaktık. Döndükten yedi sekiz ay sonra onu, 5 Mayıs 1983'te kaybedecek, cenazesine de gidemeyecektim. O cenaze töreninde benim yerime vefakâr arkadaşlarım bulunacak, "Demir'in Arkadaşları" yazılı bir çelengi de, benim adıma Şişli Camii'nin avlusuna koyacaklardı. Babamın cenazesinde bulunamamak yaşamımın en büyük acısı olacak, beni sonraki yıllarda depresyona sürükleyecekti. Onun mezarını, uzun yıllar sonra, ta 14 Aralık 1989'da ziyaret edebilecektim.

5.
STOCKHOLM'DA

11 Aralık 79'da İsveç'e gelişimin ertesi günü, oğlumun, evin yanındaki yuvada katıldığı "Santa Lucia" töreni vardı. Sabahın 7'sinde oraya gittim. Stockholm'da karanlığın en uzun sürdüğü dönemler... Peri gibi beyaz elbiseler giymiş çocuklar, ellerinde mumlarla dolaşıyorlar, Tanrı'dan ışığını artırmasını isteyen şarkılar söylüyorlar.

İsveç karanlıktı ama o karanlığı azaltma umudu sanki hiç eksilmemişti. Tertemiz, bakımlı, kendileriyle tek tek ilgilenilen çocuklar... İşte, insanların düşünceleri yüzünden birbirlerini öldürmedikleri sakin ülkeler de vardı yeryüzünde. Şimdi Aralık ayıydı ama bu mevsimin karanlığı ardında insansal bir ışık arayışı vardı. Bitmeyen bir ışık arayışı. İsveç'te uzayan yıllarım içinde, arada bir beni mutlu eden şeylerden –o uzun sürgünüm başlarken– ilki buydu.

Stockholm'da çeşitli partilerin destekledikleri, İsveç dilini öğretmek için düzenlenmiş parasız kurslar vardır. Onlardan mahallede olanına yazılarak, bu dili öğrenmeye başladım.

Bu ülkede iş isteyen herkes Çalışma Piyasası Kurumu'(AMS)na başvurarak iş ister. Ben de burda yaşamaya başladığım için, herkes gibi oraya başvurdum. İsveç'te iş isteyen herkesin, bu kurumda bağlı bulunduğu bir sosyal asistanı vardır. Benle de ilgilenen kadın sosyal asistan, İsveç dilini bilmeyen her yabancıya yaptığı gibi, beni de kurumun dil okuluna gönderdi. Stockholm'un güneybatısında, kentin bittiği yerden sonra, köprüyle geçilen ilk banliyö Liljeholmen'deydi bu işçi yetiştiren okul. Artık altı aydan da uzun bir süre, 1980 yılı Ocak ayından başlayarak burdaki dil kurslarına devam edecektim. Kurslara başlayınca, insanı çalışmaya da başlamış sayıyorlar, asgari ücrete yakın bir aylık da gönderiyorlardı her ay eve. Böylece, İstanbul'da ta-

nınmış bir avukat olan ben, yeniden öğrencilik günlerine dönmüştüm sanki.

Bu okulda çeşitli uluslardan gelmiş insanlarla tanıştım. Bunların bir bölümü de sosyalist ülkelerden, Latin Amerika'dan, Polonya'dan gelmiş mültecilerdi. Öğle yemekleri okulda yeniyor, öğleden sonra da iki buçuk sularında dersler bitiyordu. Türk İşçi Dernekleri Federasyonu'nun çıkardığı Türkçe bir dergiye de yazı yazıyor; ordan da asgari ücrete yakın bir para alıyordum.

Karımın hamileliği son aylarına yaklaştı; zor, onu sinirli yapan bir hamilelik oldu. İyi bir mahallede oturuyor, geçim sıkıntısı da çekmiyordum ama bütün statümü yitirmiş, sanki yaşama sıfırıncı noktadan başlayan bir göçmen olmuştum. Ama Türkiye'de yaşananlar öyle bir onuruma dokunuyordu ki, belki başkalarına zor gelebilecek bu durumu kabullenmeye, katlanmaya, dirençle dayanmaya karar verdim. Bir insan ülkesinin elden gittiğini hissederse, geriye ne kalacaktır ki elinde? Orda birşeyler yapamadan yaşamak da bana aynı ölçüde onur kılıcı gelecekti. Sanırım ki, ülkesini yitiren insan, herşeye katlanmaya da hazırdır; onurunu yitirerek değil, belki tersine onur duyarak diyeceğim.

Yılbaşında komutanlar, politikacılara bir muhtıra vermişler; bu da Türkiye'nin o günkü sorununun temeline inmeyen, tersine o temelden uzaklaşma amacını güden, çok kısır bir tartışmaya neden olmuştu.

Aşırı sağ partinin lideri, zaten daha önce ülkede sıkıyönetimin gelmesini istemiş, onun gelmesi için de elinden geleni yapmıştı. Birtakım sağ-merkezci ya da merkezci geçinen politikacılar, zaten eskiden beri müdahale etmek isteyen askerlerle iç içeydiler. İktidardaki azınlık partisinin lideri, bir ölçüde askerlerin gelerek, ülkenin daha kolay yönetilmesi için tasarladığı otoriter yasaları çıkarmalarını istiyor gibiydi; zaman zaman da bunu göze alamıyor, Cumhuriyet'in ilk döneminde uygulanmış çok şiddetli önlemlere (örneğin İstiklal Mahkemelerine, Takrir-i Sükun Kanunlarına) taraftar olmadığını belirtiyordu. Merkez solda yer alan partide, parti

başkanının tasfiyesi ile kendilerine politik lider olma yolunun açılması için askerlerin gelmesini isteyenler vardı. Bunların yanında gerçeklerden kaçanlar, sadece kişisel kariyerlerini düşünenler, Türkiye'nin sorunlarını derinlemesine ve uzak görüşlülükle kavramak yeteneğinden yoksun olanlar da pek çoktu.

Elbette, bir ülkede diktatörlüğe gitme eğilimi belirince, en önce siyasal partilere dikiyordu insan gözlerini. Siyasal partiler bu gidişi önleyecek yeterlikte değillerdi. Tersine, gerçekten kaçmak için, dar kişisel çekişmelerini daha da artırıyorlardı.

Aşırı sağ parti liderinin darbeden de kendi lehine birşeyler beklediğini, en azından bunun için çalıştığını sanıyorum. Onun da hesaplamadığı şey, NATO'nun "milliyetçi-toplumcu" bir rejimi taşıyamayacağıydı. Bu bakımdan darbe ne kadar bastırıcı olursa olsun, sağ ve sol arasında yansız görünmeye çalışacaktı. Doğuracağı sonuçlar, ülkeyi ne kadar geriye götürecek olsa da.

Ülkede olanları izleyerek, zor bir yabancı dili öğrenmeye çalışarak geçen, umutsuzlukla yüklü, ağır, karamsar günler başlamıştı. İsveç'in uzun, karanlık kışı gibi. İkisi de üst üste gelmişti.

Olaylar hızlandıkça burdaki Türklerde de bir duyarlılık başlamıştı. Hemen hemen herkes Türkiye'de olan biteni izliyor; çarpıcı olayları, anında tanıdıklarına telefonla bildiriyorlardı. Kişisel olarak tanışmadığım, sadece uzaktan tanıdığım Ümit Kaftancıoğlu öldürülünce çok derin bir üzüntü duydum. Ertesi gün de okuldaki sınıfın tahtasına, okul çocukları gibi, bu acı olayı İsveç dilinde yazdım. Altına da o dönemin ünlü sloganının İsveçcesini ekledim: "Faşizme ölüm! Halka hürriyet!" Başka ne yapabilirdim ki! Troçkist çevrelere yakın ve kocası bir Polonya mültecisi olan olumlu genç kadın öğretmen, o gün boyunca bu yazıyı silmedi tahtadan.

Bahar geldikçe Stockholm güzelleşmeye başladı. İsveçce basit konuşma dilini de anlamaya başlamak belli bir ferahlık veriyordu bana. İsveçce çalışmakla birlikte, ilk Stock-

holm öykülerimi de yazmaya başladım. Boş kaldığım günlerde Fransız Kitaplığı'na gidiyor, orda okuyordum. Fransız dergilerini de okumak olasıydı orda.

Haziran ayı gelince Stockholm'da, bu iklimin belki de en güzel şeyi olan kadın güzelliği ortaya çıktı. Günler uzadı, güneş ışığı sonsuzlaştı. İnsanı, adeta kıvamında bir sarhoşluk içine sürükleyen doğanın bir armağanıydı bu.

Kış aylarında İsveç Yazarlar Birliği beni üyeliğe kabul etmişti. Birliğe beni takdim eden Lütfi Özkök'tü. Haziran ayı başında da 10 bin kronluk küçük bir çalışma bursu verdiler. Karım, ikinci oğlumuzu 28 Mart'ta doğurmuştu. Zor hamileliği sona ermiş ama şimdi, gene zor olan süt verme dönemi başlamıştı. Türkiye'de olup bitenler sinirlerimi yıpratıyordu. Burda, birçok ülkeden gelen siyasi mülteciye rastlıyordum ama kendi ülkemin bu duruma gelmesindeki üzüntüyü kaldıramıyordum.

12 Haziran günü yayınlanacak bir TV filminde konuşmam istendi. Önce bunu yapmak istemedim. Ama ağırbaşlı bir kişi olan raportörün ısrarı üzerine, düşüncelerimi açıklamayı kabul ettim. Programa temel olan film, bir Batı Alman filmiydi; yaşamıyla, ekonomik kalkınma çabalarıyla, askeri üsleriyle bütün Türkiye'yi gösteriyor; filmden, Türkiye'nin kalkınma çabaları içinde olan, kapasitesi büyük bir ülke olduğu izlenimi doğuyordu. Konuşmam, bu filmin aralarında verildi. Türkiye'deki siyasal çıkmazı, aşırı sağ tehlikeyi, politik çalkantıların sonuçsuzluğunu ve işin ne yazık ki bir askeri darbeyle sonuçlanacağını söyledim.

Kaptensgatan'daki evin sahibi gazeteci dostumuz, Stockholm'a döneceğinden o evi boşalttık. Kentin güney kesiminde Mosebacke Torg (Musa Yokuşu Alanı) adı verilen eski kesimde, iki ay için bir başka arkadaşın büyük, boş evine taşındık. O sırada elimde biraz para birikmişti. Gene kentin güney kesiminde, bir Finli arkadaşın, kira sözleşmesini yitirmeksizin, bana terketmek istediği tek odalık bir evi de çalışma odası olarak tuttum. Hornsgatan üzerinde, set üzerinde bulunan bu sıra evler, kentin en eski sıra evleriydi. 17.

yüzyıl sonundan kalmaydılar. Karşıda, kilisenin bahçesinde, yeni ölmüş ünlü İsveçli trubadur Evert Taube'un mezarı vardı. Benim küçücük dairem, taş döşeli iç avluya bakıyordu. Geniş evin yanından sapan sokak 18. yüzyıl İsveç'inin en ünlü trubaduru Bellman'ın adını taşıyordu. Arka sokakta da seksen yaşına yaklaşan ünlü İsveç işçi sınıfı yazarı Ivar Lo-Johansson oturuyordu. Aydın bir İsveçliyi mutlu edecek herşey vardı burda. İsveçliler, kentin güney kesiminin (Söder) atmosferine büyük bir hayranlık duyarlar. Ama doğrusunu söyleyeyim: Benim için o kadar ıssız ve sessiz bir yerdi ki burası.

Bu küçük daireyle ilgim 1982 yılı sonbaharına kadar devam edecekti. Orda, caddenin dibinde batan –hayır, batmayan– güneşi yaz ayları boyunca seyredecektim. Her caddeye çıkışımda da, hiç tanımadığım, mahalleye yabancı, gelip geçici olan insanlara biraz da şaşkınlıkla bakacaktım.

Bu mahalle, benim oturduğum apartmanın altı da, resim galerileriyle doluydu. Ama benim için ne cansız, ne ölgün yerlerdi. Paris'in canlı galerileriyle hiç mi hiç karşılaştırılamazlardı.

Yabancı, üstelik kendime de uymayan bir yerin bütün yabansılığını, bütün güçlüklerini sırtlamıştım. Zorluklar bana bir düşteki zorluklar gibi geliyordu. Kaç defa yakın dostlarıma söylemişimdir. İsveç'te, bana çok yakın olan çevreden biraz uzaklaşınca, gerçeklik duygumu yarı yarıya yitiriyordum. Bu yüzden taşraya da gitmiyordum. Gene aynı nedenden, daha kuzeye çıkarak, turistlerin yaptıkları gibi batmayan haziran ayı güneşini de seyretmeye hiç heveslenmedim.

"Almanya! Acı Vatan!" diye bir Türk filmi adı duymuştum. Onu tersine çevirip söylüyordum: "Türkiye! Acı Vatan!"

Bu dönemde Türkiye'nin kimi tanınmış aydınlarının, en çok da liberalizme ve sivil topluma inanan tanınmış politikacılarının, sürgünlüğü göze almaları konusundaki düşüncemi Oktay Akbal'a yazmıştım. O, yerinde bir davranışla be-

nim adımı anmaksızın, içine bazı satırlarımı aldığı bir yazı yazmıştı Cumhuriyet'te: *Gurbet Benim İçimde...* (20 Ocak 1980). Gençliğimden bu yana çok sevdiğim bir yazar olan Akbal'ın, benim mektubumdan aldığı tümce şuydu: "Bu dönemde Türk aydını 'exil'i –bu zor mesleği– göze alabilmelidir, öteki zor durumları göze aldığı gibi..." Akbal, çeşitli sürgünlerden, bu arada Tanzimat dönemi ozanlarından, Victor Hugo'dan, Namık Kemal'den, Ziya Paşa'dan, Mehmet Akif'den söz ediyor, yazısının sonuna doğru şu kanısını belirtiyordu: "Ben, sonuna dek bu topraklarda her türlü zorbalık ve faşizm gözdağlarına karşı direnmek gerektiğine inanıyorum. Bu yüzden de sürgünün acı ekmeğini tatmak yerine, gündelik korkularımızın acı ekmeğini tatmayı yeğ tutuyorum." Yazısının sonuna da şu küçük paragrafı eklemeden yapamıyordu: "Gerçi, Sami Özerdim gibi 'Tütengil'e kıyabilen bir ülkede artık yaşamanın anlamı yoktur' diye düşünmek de zaman zaman kaçınılmaz oluyor... Ama bizlere düşen, ne yapıp yapıp bu karamsarlık ağlarını yırtmanın, yarınlarımızı aydınlığa çıkarmanın yollarını bulmaktır. Yazarlık, bir anlamda aydınlığın savaşçılığı değil midir?"

Elbette bu düşüncelerin yanlış olduğu öne sürülemezdi. Ama benim aklım, daha çok Yunanistan'da Karamanlis'le Papaandreu gibi politikacıların gerçekleştirdikleri değişimdi. Karamanlis, daha 1967 cuntası gelmeden önce Paris'e gitmiş, düşünsel ve politik etkinliğini devam ettirmişti. Dürüst bir muhafazakâr liberaldi. Papaandreu da cuntanın elinden kurtulmuştu. Papaandreu'nun Yunanistan'a dönüşü ülkedeki dönüşümü hızlandırdı. O, bir merkez partisi sayılması gereken partisini, 1974'de askeri rejimin devrilmesiyle birlikte, yurtdışından gelen demokrat sürgünlerle birlikte ele aldı. Sonuçta Yunanistan'da askeri müdahale, rejimin askerleştirilmesi olanağını –ki o ülkede de bu gelenek çok güçlüydü– hemen hemen olanaksıza indiren sivilleşmeyi başardı. Öte yandan da Yunanistan'ı AT'ye sokabildiler. Bugün Papaandreu'nun durumu ne olursa olsun bütün bu gerçekleştirilenler, ülkenin tarihi göz önüne alındığında çok önemli şeyler-

di. Yunanistan'ın yönetimine bugün egemen olan –ne ölçüde baltalayanlar olursa olsun– partiler demokrasisidir.

Türkiye'nin de bunu başarabilmesini düşlüyordum. Çekilen bunca acıdan sonra gene de başaramamızdan korkarım.

Başkalarının düşüncesine sünger çekmek isteyenlerden değilim. Belki benimki bir ütopyadır. Ama bende, 12 Mart dönemi deneylerinden sonra oluşmuş bir düşünsel kategoriydi bu.

Hornsgatan'daki bu küçük çalışma evinde, Ağustos 1980'de başlayarak Kasım ayı sonuna kadar, 1990 Şubat'ında İstanbul'da yayınlanan *Bir Yaz Mevsimi Romanı* adlı romanımın ilk biçimini yazdım.

6.
SICAK 1980 EYLÜLÜ

Beklenen darbe yapıldı. Gene de böyle bir değişiklik insanda heyecan yaratıyordu. Sanırım, Stockholm'da uzun yıllardır yaşayan ve anayurtlarıyla ilgilerini isteyerek ya da zorunlu olarak en aza indirmiş olan insanlar dahi, belli bir heyecan, merak, ilgi duydular olan bitene.

Benim düşünceme göre Türkiye, tarihinde temel toplumsal-ekonomik (maddi) yapısına ilişkin hiçbir radikal reform yapmamış bir ülkeydi. Modernleşme tarihinde de bu böyleydi. Bu özellik, Türkiye'deki yapının, bu açıdan en belirgin, en belirleyici karakteristiğiydi. Osmanlı döneminde nasıl çeşitli halklar –üzerlerinde bazen çok artan, bazen azalan devlet baskısı ve kontrolü dışında– kendi içlerinde, adeta doğal bir oluşum ve değişim içinde yaşamışlarsa (bir değişim varsa da onun dinamikleri yoktu, özellikle o toplumu ve yapıyı belli bir amaca yönelten dinamikler hiç sözkonusu edilemezdi), bu ülke "ulus-devlet" olmaya yöneldiği son döneminde de toplumsal-ekonomik yapısını belli bazı maddi reformlarla dönüştürmemiş, "ulus-devlet" olmanın belirgin bir özelliği olan "toplumsal homojenliğe" varamamıştı.

27 Mayıs değişimini en duyarlı gençlik yıllarında yaşayan birisi olarak, Türkiye'nin sorunlarını, kendi kavrayışım içinde derinden ama çok etkileyici bir biçimde hissetmiştim. Elbette birkaç ay. 27 Mayıs hareketiyle, birdenbire toplumda ortaya çıkıveren radikal toplumsal reformlar gereksinimi –her zaman ihtiyacı vardı bu reformlara Türkiye'nin– altı ay sonra tavsamış; toplum o dinamiklerinden yoksun, kendiliğindenci uzlaşmaya (bir anlamda yerinde saymaya) bırakılmıştı. Böylece, sadece 27 Mayıs'ın getirdiklerini değil, getirmek istediklerini de ortadan kaldırmak isteyen bir tepkici akım egemen olacaktı.

Yassıada duruşmalarıyla, 1961 Anayasası'nın yön vermek istediği "sosyal devlet" modelini bir tuttular; daha çok, toplumda yaşama olanağı bulabilen ilkel duyguları sömürerek politika yaptılar. Türk politikası hiçbir döneminde akılcı bir politika olamıyordu. Böylece Türkiye yeniden kendi haline, yani o homojenleşmemiş, belli bir modele göre oluşmayan bir birikintiyi, üst üste atılmış bir tarihsel kalıntılar yığınını andıran yapısını sürdürmeye devam etti. Daha sonraki yıllarda da, üstyapı değişimleriyle bir ölçüde elde etmiş olduğu kimliğini de yitirecek, belirsiz, çalkantılı, içinde şiddet öğesinin daha çok yaşadığı daha zayıf bir toplum haline gelecekti.

1961 Anayasası'nın kapısını açtığı reformlar, Türkiye'nin 20. yüzyılda yapı bakımından homojen ulus-devlet olması için son şansıydı. (Burda "ulus-devlet" kavramıyla mutlaka tek uluslu bir devleti kastetmiyorum; toplumsal, ekonomik yapısı uyumlu, çok uluslu modern devletler de elbette vardır.) Bu yüzdendir ki 12 Mart rejimi de önce bu reformların gerçekleştirilmesi gerektiği aldatıcı nedeniyle geliyor, ardından maskesini çıkarıp, tam tersi bir uygulamaya yöneliyordu. 12 Eylül bu reformların gerekli olduğunu, yurtseverce bir duygu ile görebilecek miydi?

Tam tersine. 12 Eylül rejimi, maskesini çıkaran 12 Mart'ın bıraktığı yerden başlayacak, onu sonsuzca geriye götürecek, insan haklarını ve insani değerleri tanımayan, Türkiye'nin modern tarihinin en büyük gericilik hareketi olacaktı.

12 Eylül darbesini izleyen ilk haftalarda Türkiye, dışa bütün bütüne kapalıydı. Ancak çok özel olarak, belki sadece bir tanıdığından haber alabiliyordun. Elbette onun da bildiği birşeyler varsa.

Birkaç gün sonra İsveç TV'si, Konsey'in, ertesi gün yaptığı resmi basın toplantısını verdi. Burda Kenan Evren, ülkede "ferdin hukukunu, devletin ve milletin hukukundan önde tutanlar" olduğundan söz ediyordu. Bunun otoriter, totaliter rejimlerin hukuk anlayışı olduğunu bilmem düşü-

nüyor muydu? İstanbul Barosu'nu, yakın dostlarımı düşündüm. Onlar çağdaş hukuku, demokrasiyi savunuyorlardı. Şimdi suçlanan hukuksal anlayışsa tam onların savundukları anlayıştı. (12 Eylül hercümerci içinde insan hakları, birey hukuku savunucusu, inançlı anti-faşist büyük hukukçu Orhan Apaydın'ın telef edilmesi boşuna olmayacaktı.)

İsveç Dışişleri Bakanı Ola Ullsten (ki Liberal Halk Partisi/Folk Partiet'nin başkanıydı) ertesi gün, Türkiye'deki askeri darbeyi çok sert bir biçimde suçladı; "Avrupa demokrasisi arkadan bıçaklanmıştır" dedi. Bizde hiç yaşanmamış birşeydi: İsveç'te de, Kara Avrupasında da liberaller, uzun bir tarihsel dönemde, toplumlarının gelişmesinde çok önemli işlevler görmüşlerdi. Hâlâ da öteki politik gruplara göre çok daha dürüst ve açık sözlüydüler. İsveç'te liberaller, 20. yüzyılın başından beri, toplumsal reformların yapılmasında en büyük destek olmuşlardır. Avrupa kültürünü yargılarken bizde yanlış anlaşılmış anti-emperyalizmin gözlükleriyle bakarak, liberalleri dışlamamak gerektir. 12 Mart rejimi sırasında da Türk demokratlarının yardımına Avrupa liberalleri koşmuşlardı. O çok özenilen "Şark"tansa hiçbir ses gelmediydi. Elbette "Kuzey"den de.

İlk günlerde, şair A. Kadir'le TYS İkinci Başkanı yazar Demirtaş Ceyhun'un gözaltına alındığını duyduk. Ama bu haberi doğrulatamadık. İsveç televizyonunun Londra muhabiri Sune Kempe Türkiye'ye gitmiş, Londra'ya Stockholm üzerinden geçiyordu. Ona, Türkiye'de tutuklu yazar olup olmadığını sorduk. "Hayır, yok" dedi, belki de birşey duymamıştı.

Türkiye'de ne olup bittiğini pek öğrenemiyorduk.

O günlerde Melih Âşık, Stockholm'daydı. Hornsgatan'daki evde birlikte kalıyorduk. Evin merdivene açılan kapısının karşısında, bağımsız çok küçük bir odası daha vardı. Ben geceleri orda uyuyordum. Melih, akşam yemekleri için çeşitli peynirler, pateler alıyordu. Sonra masrafı göze alarak, bir gece Bellman Sokağı'ndaki Café Bellman'a gittik. Ardından da, o dönemde Stockholm'un en ilginç ku-

lübü olan After Dark'a gitmeye başladık. Burda müzikle, kulüp müşterisi iyiydi; İsveç eğlence tarihinde iz bırakmış çok ilginç bir show vardı.

Ardından Melih, Türkiye'ye döndü. Eskiciden koskocaman, sandık büyüklüğünde bir bavul almıştı. Onu alıkoyarak, kendisine daha akla uygun ölçülerde bir bavul verdim. Trenle, İstanbul'a doğru yola çıktı. O giderken ben, sonradan, gene bunca yıl o kente gidemeyeceğimi düşünemiyordum. Bastırılmış, tutuklamaların başladığı, kişi güvenliğinin, insana saygının kalmadığı ülkeme gitmek istemiyordum; içten içe çok derinden yaralıydım ama gene de bu kargaşalığın, bunca uzun süreceğini sanmıyordum.

Melih Âşık, giderken ardında bir boşluk bırakmıştı. Ama ben herşeye yalnız başıma dayanmaya karar vermiştim artık. Bana İstanbul'dan birkaç küçük mektup yazdı. Boğaz iskelelerini, Boğaz'ın yokuş yollarını tırmanan başörtülü, tombul Türk kadınlarını anlattı. Uzaktaki İstanbul'u, bana bir iki çizgiyle bu kadar iyi veren satırlar okumamıştım. Bu yüzden de onları hiç unutmadım.

Öte yandan Melih Âşık 70'li yılların başlarında da İsveç'e gelmişti. Çok az İsveçce konuşuyordu. İsveç'te yaşamanın özel çilesini de benden çok biliyordu.

Kasım ayına kadar Türkiye'deki rejim üzerine hiçbir yerde fikir yürütmediğimi söyleyeceğim. Ama kasımın ilk haftası, yaşarken bir defa gördüğüm İlhan Erdost gözaltına alındıktan sonra, Ankara'da askeri bir nezarethanede dövülerek öldürülünce, olayın tam bir hafta sonrasına rastlayan İsveç Yazarlar Birliği Genel Kurulu'nda, gündem dışı söz aldım. Akşamüzerine doğru da söz sırası gelince Fransız diliyle yaptığım konuşmada Türkiye'deki askeri rejime aydınların dikkatini çektim; İlhan Erdost'a yapılan –telafi edilemez– muameleyi protesto ettim, üzüntülerimi bildirdim, Erdost'un Darwin'i yayınladığını belirttim. Yazarlar Birliği hukuk danışmanlarının ve İsveç'te en tanınmış en aktif olan yazarların, ben konuşurken salonun en ön sıra-

larına kadar gelerek, konuşmayı –İsveç'e yerleşmiş, Fransız asıllı bir çevirmen çeviriyordu İsveççeye– büyük bir dikkatle izlediklerini, olayın bana verdiği heyecan içinde dahi farkettim. Hemen belirteyim ki, bu tür barbarizm örnekleri, çağdaş uygarlık karşısında artık bir barbarizmden başka bir gözle görülemeyen idam cezaları uygulamaları, ardından da duyulan işkence ve fena muameleler, işte bunlar Türkiye'yi tanıyan dünya kamuoyunda, ülkenin itibarını gerçekten düşüren belli başlı olaylar olmuşlardır. Bunları eleştirenlerse tersine, Avrupa kamuoyu önünde, Türkiye'de uygarlığı savunanlar olduğunu da göstermişlerdir. Böylece itibar kazanan kendilerinden çok, gene onların ülkeleri –Türkiye– oldu. Bu ülkeye besledikleri umudu yitirmek istemeyen iyi niyetli Batılılar, en çok bu rejimi eleştirenleri gözönüne alarak bu umutlarını yitirmediler. Yoksa günümüzde bütün bütüne umut yitirilerek, bir köşeye bütünüyle bırakılan ülkeler de vardır. Bu kötü uygulamalardan yararlananlarsa Türkiye üzerinde iddiaları olan, Türkiye'yi belli bir biçime sokmak isteyen, ona kendi çıkarları yönünde misyonlar yüklemek isteyen, çok defa da müttefik biçiminde ortaya çıkan ülkeler yönetimleri olmuştur.

Aynı günlerde sürgünde yaşayan Çek yazarı Milan Kundera geldi Stockholm'a. Yavuz Çekirge adlı edebiyat düşkünü genç arkadaşla birlikte İsveç Kraliyet Akademisi'nin bodrum katındaki yemek ve toplantı salonuna gittik. Kundera, bir masanın başında oturuyordu; masanın çevresinde de bazı İsveçli gazeteciler, yazarlar vardı. Ama toplantıda bulunanların sayısı on beş-on altıyı geçmiyordu.

Toplantı çok defa İsveç'te yapıldığı gibi düzenlenmişti. Geniş mahzenin bir köşesinde sandviçler vardı. Oraya konulmuş bir sepete yazılı olan para miktarını atıyor, sandviç alıyordunuz. Şarapların da –bardak ya da şişe olarak– fiyatları yazılıydı. Onları alıp masanın kıyısında yerinizi alıyor, toplantıya katılıyordunuz. Bu toplantıyı düzenleyen Bonniers adlı ünlü yayıneviydi, Akademi ile de işbirliği yapmıştı.

Kundera, daha sonra yazacağı şeylerden söz etti, yani Or-

ta Avrupa romanının değerlerinden, kendisinin roman denilen olguya bakışından, edebiyat anlayışından. Masada bulunan genç, sakallı, epeyce içkili olduğu anlaşılan bir adam, ikide bir garip sesler çıkararak toplantıyı bölüyordu. Sonra başını öne eğiyor, biraz sonra gene kükrüyor ya da inliyordu. Kundera bu adama aldırmadı. Adamın tekrar kükremesinden sonra, yanında oturan ve Kundera'nın konuşmasından notlar alan, gazeteci olduğu anlaşılan genç kadın, adamın kafasına susmasını söyleyerek bir yumruk savurdu. Gerçekten de sustu bu genç adam. Kadını tanıyan Yavuz Çekirge:

"Şair Tobias Berggren'in eski karısı" dedi.

Tobias Berggren genç şairlerin en iyilerindendi. İstanbul'u da ziyaret etmişti; ona bazı kalabalık ev toplantılarında, kahvede rastlıyor, konuşuyorduk. Tabii, kadının aleyhine de olsa espriyi yerine oturtma zamanı gelmişti:

"Tobias'ın neden iki büklüm yürüdüğü anlaşılıyor."

Tobias iki büklüm yürümüyordu tabii, sanırım Musevi asıllı olan bu İsveçli şairin boynu biraz öne eğikti.

Kundera'nın konuşması bitince, anlamlı, anlamsız birtakım sorular soruldu. Eskiden Atina Büyükelçisi iken (şimdi emekli olan eski bir gazeteci, Büyükelçi iken Atina'da tanışmıştık, bir gece de, o, Mustafa Gürsel, Ulla –karım–, ben birlikte Plaka'da bir meyhaneye gitmiştik) bir arada olduğumuz yaşlı zat da Kundera'ya, Çekoslovakya'da kalıp mücadele etmek gerektiği konusunda sorular yöneltti. Adamın sorularından sıkılan yazar, ona:

"Siz benim hiçbir kitabımı okudunuz mu?" diye sordu.

Okumamıştı ve yazarların kendilerine ders veren kişilere rastlamalarının bitmez tükenmez bir kader olduğunu, çoğunlukla da yazarlara ders vermeye kalkanların onların kitaplarını hiç okumamış olanlardan çıktığını yeniden düşündüm.

Verilen arada Kundera'nın çok güzel bir kadın olan karısı ile de tanıştık. Ellerimizde plastik şarap bardakları (burda âdet olduğu üzere) ayakta üçümüz konuşuyorduk. Ben, Kundera masadayken, onu Türk yazarları adına selamlamış, kendisinin o güne kadar Türkçeye çevrilmiş olan kitapların-

dan söz etmiştim. Hemen bir dostluk doğmuştu aramızda. Zaten, ertesi gün otelinde uzun uzun konuşurken bana söylediği gibi, İsveç'i biraz yadırgamıştı. İşte bu sırada, masada anlamsız seslerle bağıran o genç sakallı gelerek, sarhoşluğu içinde Kundera'ya bir tekme savurdu. Ben de onun yanında olduğum için, bacağının yukarı bölümü de benim bacağıma çarptı. Tekme Kundera'ya fazla isabet etmemişti. Elbette çok şaşkındı yazar. Söylendiğine göre Finli bir şairmiş bu. Akademi kütüphanesi müdürü ile bazı İsveçliler olaya el koyarak, adamı kapıdan dışarıya attılar. Sonradan İsveç'te yazarlarla olan birçok toplantıda, bu ölçüde ileriye gitmiş olmasa da, aynı türden olaylarla sık sık karşılaşacaktım.

O güne kadar Milan Kundera'nın bir romanını, Aydın Emeç'in çevirisi olan *Şaka*'yı okumuştum. Ben, Türkiye'de yedek subay okulunda çavuşa çıkarılmış, "sakıncalı çavuş" olarak askerliğimi yapmıştım; Kundera'nın *Şaka* romanı da Çekoslovakya'da –başka bir rejimde– askerliğini "sakıncalı" olarak yapmış bir genç adamın hayatını anlatıyordu. Bu yüzden de çok ilgi duymuştum romana. Resmi görüşlerle düşünen ve kendisini her zaman sosyalist ülkelerdeki bürokrasi ile özdeşleştiren bizim "yukarıdan konuşan" sol, bu çeşit ülkelerde demokrasi olup olmadığı (istenirse "sosyalist demokrasi" diyeyim) sorunuyla hiç mi hiç ilgilenmiyordu. Demokrasi mi? Polis devleti mi? Dahası, Türkiye'de pek çok sayıda sosyalizmle polis devletini özdeşleştiren, rahatça polis devleti yanlısı solcu tanımıştım.

Kundera, ne kadar doğru bilmiyorum; ertesi gün Stockholm'da, Östermalmstorg'daki Mornington Oteli'nin lobisinde buluştuğumuzda, *Şaka*'nın kahramanının kendisi olmadığını ama bu çeşit insanları tanıdığını söyledi. Eskiden, Bursa'da –sanırım 1969'da– Çelik Palas Oteli'nin sıcak, geniş havuzunda yüzerken, bir sabah vakti, Türkiye'yi ziyaret eden Çekoslovak Halk Meclisi Başkanı'na rastlamıştım; ona da sormuştum Kundera'yı. Kitapları yasak değildi ama satılmıyordu. Kendisi de, doğduğu küçük şehre çekilmişti.

Kundera, Prag'da kendisinin yetişme çağından tanıdığı

"yapısalcı" görüşlerin (Prag Dilbilim Çevresi ile sonrasını kastediyordu) şimdi içinde yaşadığı Paris'te bıktırıcı bir biçimde moda olduğundan şikâyet etti. Alain Robbe-Grillet'nin iki yıl kadar İstanbul'da oturduğunu; kendisinin de, şu askeri rejim gelmeseydi İstanbul'da oturabileceğini söyledim. O zaman biz de İstanbul'da olacaktık doğal olarak. Bunu ciddi ciddi düşündü. Karısıyla bir süre İstanbul'da oturmak üzerine konuştu. İrice, alçakgönüllü, kolayca bir işçi, bir teknisyen olduğunu da söyleyebileceğiniz bir adamdı. Türkiye onu çok ilgilendiriyordu. Ahbap olmuştuk. Sonra da arada bir haberleşecektik.

Aralık ayı geldi. Berlin'de, Wannsee'de yapılacak bir Türk Edebiyatı Sempozyomu'na çağrılıydım. 1979 Kasım ayında, şöyle bir gözucuyla gördüğüm Berlin'i, çok daha iyi görecektim. *Bir Yaz Mevsimi Romansı* adıyla on yıl sonra İstanbul'a gidebildiğimde yayınladığım romanımın ilk müsvettesi bitmişti. Şimdi Berlin'deki sempozyum için Türk Edebiyatı'nda gelenekle modernizm öğelerini belirtmeye çalışan uzunca bir tebliğ yazmakla uğraşıyordum.

Batı Berlin'deki Türk Edebiyatı Sempozyumu, güneybatıdaki kentin banliyösü Wannsee'de, Berlin Senatosu'na ait bir konakta yapılacaktı. Zaten bu konak edebiyat etkinliklerine ayrılmıştı. Berlin Literarishes Collogium adını taşıyordu.

Kolokyumu düzenleyenler arasında İstanbul'daki Goethe Enstitüsü de olduğu için, kız kardeşim Tezer (Özlü) Berlin'e biraz erken gelecekti. Böylece ben de birkaç gün erken giderek, onu görebilecek, sonra da 11-15 Aralık tarihleri arasında gerçekleşecek olan toplantıda, ortalama bir yıldır görmediğim bazı arkadaşlarımı Berlin'de karşılayabilecektim.

Batı Berlin'e sadece Amerikan, İngiliz ve Fransız uçaklarının uçmasına izin vardı ve bu uçaklar da Doğu Almanya üzerinden, çok alçaktan uçmaya mecburdular. Bu üç devletin işgal kuvvetleri henüz Berlin'de duruyorlardı.

Önce Lufthansa ile Hamburg'a uçuş. Çok sevimli olan Hamburg uçak alanından Pan Am'a transfer. Berlin'e kalkacak uçağı beklerken havaalanındaki kafeteryalardan birinde, ilk defa –turistik gezilerim dışında– çalışan Türk işçilerine rastlıyorum. Kafeteryanın mutfağında çalışan Türk kadınlar, orda çalışan Alman kadınlarla iç içe, senlibenli ama birbirleriyle Türkçe konuşuyorlar.

Soğuk bir Berlin beni bekleyen. Tezer, her zamanki insan sıcaklığıyla beni Batı Berlin'in Tegel Havaalanı'ndan alıyor, Savingy Platz yakınındaki onun arkadaşı candan insan, Terzo Mondo adlı bir meyhane işleten Costas'ın meyhanesine gidiyoruz. Birkaç kadeh içtikten sonra derin bir yorgunluk hissediyorum. Tezer'le bir Alman arkadaşı, Almanın otomobiliyle beni Wannsee'de Tezer'in ayırttığı ve benden önce kalmaya başladığı, çatı arasındaki çok sevimli bir odaya bırakıyorlar. Onlar, bir yemek davetine gidiyorlar, ben de derin bir uykuya dalıyorum.

Sabahleyin, çatının pencerelerinden Wannsee'nin büyük ağaçlarını, Romantik Alman Edebiyatı dönemine yaraşır doğasını görüyorum. Ardından Tezer'le çıkarak, kente iniyoruz. Türk yazarlarının kalmasına elverişli bir pansiyon seçiyoruz. Bir iki gün sonra geliyor onlar: Tomris Uyar, Zehra İpşiroğlu, Aziz Nesin, Çetin Altan, Aysel Özakın, İlhan Berk, Ferit Edgü. Ertesi gün başlayan sempozyuma Almanya'da oturan Fakir Baykurt, Vasıf Öngören, Yüksel Pazarkaya, Güney Dal, Yağmur Atsız, Aras Ören, Ahmet Doğan da katılıyorlar. İlk gençlik yıllarından arkadaşım Ferit Edgü'yü yıllar sonra, elinde Aydınlar Dilekçesi'ni yayınlayan *Cumhuriyet* gazetesi, Stockholm'a İlhan Koman'la görüşmeye geldiğinde göreceğim. Aziz Nesin'i ve Türkiye'de oturanları, çok daha sonraki yıllarda.

Kolokyuma Alman şairi Michael Krüger, Almanya'da tanınmış bir eleştirmen olan Peter Hamm, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan barışçı yazarlar grubu 47'lerin temsilcilerinden biri olan, Berlin'deki kültür etkinliklerinin başdanışmanı konumunda bulunan Alman yazar Walter

Hölleler, Türkologlar Gisela Kraft, Petra Kappert, Dr. Möhn, Wolfgang Rieman, İstanbul Goethe Enstitüsü'nün o dönemdeki direktörü Dr. Plinke de katılıyorlar.

İki odam var kentte; kentteki pansiyondaki en küçük oda ile Wannsee'de Tezer'le kaldığımız çatı odası. Türk yazarları Berlin'deyken kentteki odayı seçiyorum. Yazarlar içki şişelerini bana emanet ediyorlar. Onlar gittikten sonra da, henüz süresini ve acısını pek az hissettiğim, önce gönüllü olan, sonradan gerçek bir sürgüne dönüşen yolculuğumun ilk yalnızlıklarını derinden duymaya başlıyorum. Berlin kentini de –elbette önce merkezini– tanıyorum bu arada. Gündüzleri Zoo İstasyonu'na yakın Kranzler adlı geleneksel kahvede otururken, Almanya'da, İstanbul'dan bir gün sonra yayınlanan *Milliyet* gazetesini kolaylıkla elde edip okuyabiliyorum. Orda dünyamı altüst eden bir röportaj var. Emin Çölaşan, Mamak Askeri tutukevine girebilmiş, oranın yaşamını olabildiği ölçüde anlatıyor. Nazizmin yaşanmış olduğu bir ülkede bunu, geçmişindeki karabasansı dönemle özdeşleştirir gibi oluyorum. Dahası, daha da kötü bir izlenim alıyorum: Belki nazizme de benzemiyor bu, daha süreğen, daha ilkel birşey, silinmesi güç bir yara. "Bir Türk yazarı nereye gidebilir? Nereye gitse bir cezaevinde değil midir o?" Türkiye için onca iyi şeyler dilemiş olan Mustafa Kemal'in yapıtını, bu tutukevinde bir işkence malzemesi olarak kullanmak ne denli utanılacak, akıldışı birşeydir, diye düşünüyorum. Bu tür birşeye, belki yıllar sonra dünya yüzeyinde, Çin'de, Pekin, Tienanmen Alanındaki 1989'daki öğrenci gösterilerini bastırdıktan sonra tenezzül edilecektir. Ama sadece bütün dünyanın tüylerini ürperten bir rejimce.

Gördüğü, duyduğu, tüylerini ürperten olaylara karşın yurtdışında kalmış bir aydın –üstelik o insan ülkesinin diliyle yazıyorsa– her zaman, sık sık ülkesine dönmek ister. Nitekim, az çok duyduğum –elbette Türkiye'deki insanların daha yakından yaşadıkları– bu insan dışı uygulamalara karşın, 1981 Haziran ayında da ,1981 Eylül'ünde de, 1982

Şubat'ında da İstanbul'a dönmeyi ciddi ciddi düşünecek, ordaki arkadaşlarımla haberleşeceğim. Ama 1982 Şubat ayında, Barış Derneği tutuklaması adı altında, pek çok aydın arkadaşım da tutuklanınca –benim o dernekle ilişkim olmadığı halde– yurda dönmek düşüncesini aklımdan sileceğim. 1981 sonbaharında, bana dönmememi öğütleyen çok değer verdiğim insan Orhan Apaydın olacak.

Oysa kendi başına kararlar vermek yetkinliğine ulaşmış, kültürün daha bir yaygınlaştırıldığı Türkiye, bugünkü en gelişmiş Avrupa ülkeleri ölçüsüne yakın, ne rahat, ne yaratıcı bir konumda olabilecekti. İnsanlığın gelişmiş bölgeleri karşısında bazı ayıplarını saklamak zorunda kalmayacak tersine, dünyanın, daha az gelişmiş bölgelerine de örnek olacaktı. Bizim kuşak da, daha önceki bir iki kuşak gibi bu çeşit ideallerle yetiştirilmişti.

7.
1981

1981 yılı benim için, sürgün kentim Stockholm'un içinde en çok yaşadığım yıl oldu. Bir yandan da kendi kafamda yarattığım, altı aylık dönemlerin geçmesini düşünüyor; bu dönemlerin sonunda ailemle birlikte İstanbul'a dönebileceğimi düşlüyordum. O kadar ki, Arnavutköy'de oturmakta olduğumuz evin kiralarıyla masraflarını düzenli olarak Türkiye'ye gönderiyordum. Geçtiğimiz yaz, 1962'de Paris'te tanıştığım ama önceden de ismini hep duyduğum ünlü heykeltraş İlhan Koman, o küçük eve gidip bir buçuk ay kadar kalmış; Zincirlikuyu'da bir halk-sigorta şirketi binasının önüne yerleştirdiği *Güzel Akdeniz* heykelinin hazırlıklarını bu evde yapmıştı.

Ocak ayında, Stockholm'da okullarda iş aradım. Güney Stockholm'da bir okulda, genç yaşlarda bir öğrenci vardı; ona Türkçe öğretmeni aranıyordu. O genç adam yıllardır İsveç'te çalıştığı için, burslu olarak okuma hakkı vardı. Bir de Stockholm'un güneydeki uzak mahallelerinden biri olan Farsta Okulu'nda, İsveç'te çocuğu yerleşik olduğu için oturma hakkı almış, ama okuma-yazma bilmeyen bir Türk kadını. Yaz mevsimine kadar bu iki öğrencinin eğitimleriyle uğraştım. Genç adamla benim istediğim, sevdiğim Türkçe edebiyat metinlerini okuyabiliyor, onlar üzerine incelemeler yapıyorduk. Bu liseyi bitirmemiş genç Konyalının, modern edebiyat metinlerinden zevk aldığını, onunla geçen saatlerimizin, kentte çalışmaya başladıktan sonra duyduğum artan yabancılık içinde, bana da zevk verdiğini söyleyeceğim. Farsta Okulu'nda ise Türkçe okuma-yazma öğretmeye başladığım kadın, çok iyi özellikleri olan bir Anadolu kadınıydı; yaşama cesaretle, bilgece bakıyor, bana da çok dostça dav-

ranıyordu. Bu derslerden aldığım paranın da geçinmeme yettiğini hatırlıyorum.

Haziran ayının ortasında, Lütfi Özkök'le birlikte Finlandiya'nın Lahti kentinde yapılan Uluslararası Yazarlar Toplantısı'na çağrıldım. Sanıyorum ki beni, toplantıyı düzenleme komitesine tanıtan Lütfi Özkök'tü.

Lahti'deki uluslararası yazar toplantıları iki yılda bir yapılıyordu ve son rakamı tek olan yıllara rastlıyordu. Bu defaki toplantının konusu: "Edebiyat ve Mit"di. Sanıyorum, bu toplantıların yarı finansmanını Lahti Belediyesi, yarısını da Fin Kültür Bakanlığı sağlıyordu. Gelen yabancı yazarlarla, Finlandiya basını ve aydın çevreleri için çok hareketli bir hafta yaşanıyordu.

Uluslararası Yazarlar Toplantısı'nın yapıldığı yer, Lahti kenti yakınında bulunan Mukkula adlı küçük bir yerdi. Orda Summer Otel adında, genişce bir otel vardı; yazarlar oraya yerleştiriliyordu.

Her yanı göllerle dolu bir ülkedir Finlandiya. Orda, otelin önündeki çayırlıkta, gölün yakınında eskiden kalma tahta bir köşk vardı; orda yemekler yeniyordu. Toplantılar, yağmur yağarsa çayırda kurulmuş büyük çadırın içinde; güneşli havalardaysa açık havada yapılıyordu. Bu edebiyat toplantısı, Fin hamamı sefalarıyla, çayırda yazarların yaptıkları futbol maçlarıyla, otelde oynanan başka oyunlarla, içilen sonsuz içkilerle sonsuz bir "yaz dönümü" şenliğine dönüşüyordu.

Türk pasaportuyla seyahat ettiğim için Finlandiya Konsolosluğu bana vizeyi birkaç hafta sonra verdi. Bu arada Lahti toplantısından aldığım davetiyeyi, Stockholm'daki konsolosluğa götürmek zorunda kaldım.

14 Haziran sabahı Lütfi Özkök'le, Stockholm/Arlanda Havaalanı'nda Fin Havayolları'na ait uçağa kurulmuştuk bile. Denizler ve göller –sonra da orman denizleri– üzerinden yapılan 45 dakika kadarcık bir yolculuktan sonra Helsinki Havaalanı'ndaydık işte. Pasaport polisi kadın, Özkök'ün İsveç pasaportuna bakmayacak ama benim Türk

pasaportumla, onun bir sayfasındaki vizeyi epeyce inceleyecekti.

Vakit öğle vaktinden hemen sonraydı, bir taksi ile yazarların toplandıkları otele gittik. Orda çatı katında kokteyl başlamıştı bile. Hatta bazı Finli yazarlar sarhoşluğa bile erişmişlerdi. Ardından bütün davetlileri aşağıya indirip topladılar, bir otobüse bindirerek Lahti'ye doğru yola çıkardılar. Mukkula'daki Summer Oteli'ne yerleştikten sonra, Lahti Belediye Başkanı'nın verdiği yemek için Lahti kentine gittik. Finli yazarlar da sayılırsa, toplantıya ortalama yüz kadar yazar davetliydi. Günter Grass'ın da orda olduğunu farkettim. Geçtiğimiz aralık ayında, Berlin'deki Türk Edebiyatı Sempozyumu'nda, Günter Grass'ın bulunmamasını bir Türk şairi sorun yapmıştı.

Bu ölçüde çok çeşitli ulustan yazarın bulunduğu, oldukça kalabalık bir toplantıda ilk defa bulunuyordum. Lahti/Mukkula'da İzlanda'dan Kongo'ya, Slovakya'dan, İngiltere'nin kuzeydoğusundaki Feero Adaları'na, ordan Japonya'ya kadar çok çeşitli ülkelerden gelmiş yazarlar vardı. Böylece olağan bir entellektüelden de oldukça farklı olan "yazar" denilen insan türü üzerinde düşünebiliyordu insan. Kuşkusuz bunlar kendine özgü bir iç dinamizm taşıyan bir insan türüydü. Öte yandan da genel olarak espriliydiler, öteki insan türleri içinde çok az rastlanır bir biçimde olgun, açık, dahası bilge olmaya yatkın kişilerdi. Birbirleriyle de bu kadar çabuk kaynaşabilen bir insan topluluğuna sanırım zor rastlanırdı. Sadece ortak eğilimleri değil, yığınla ortak sembolü de taşıyorlardı. Elbette ayrıksıları (istisnaları) vardı. Ama bizde, Türkiye'de rastlandığı gibi, kendini methetmek gereksinmesini duymayan yazar türü kadar tadına doyulmaz insanlar yoktu. Başka ülkelerin yazarı pek böyle bir gereksinme duymuyordu. Hatta tersi bir espri içindeydi. Bizdeki bu tavrın, ulusal ya da kişisel bir küçüklük duygusundan, kimbilir –belki de– tarihsel ve güncel bir doyumsuzluktan geldiğini sanıyordum. Berlin'deki

sempozyumda Türk şairinin, Grass'ın toplantıya gelmemesini sorun olarak duyması da, böyle bir duygunun açığa vurulmasından başka birşey değildi.

Bu toplantıda gördüğüm, üzerimde etki yaratan bazı şeyler oldu. Sadece benim için ilginç şeyler değil, kişiliğimi ve yaşam kararlarımı da etkileyen.

İlginç şeyler arasında Finlandiyalıların, gördüğüm, içkiye en düşkün ulus olmalarının yanında, şunları da sayabilirim: Örneğin, ikinci gece gidilen Lahti'de bir salonda, sadece Feero Adaları'nın dilinde değil, Japoncada şiir dinledim. Japoncada şiir okurken hecelerin bir yerden sonra sözcük heceleri olmaktan adeta çıktığını; bir uluma, bir şarkı haline geldiğini okumuştum, buna tanık oldum. Şiirde sesler, bir noktadan sonra şarkıya benzer sesler haline dönüştü.

Beni etkileyen de, en çok yazılarından, o çok derin bir kültürü yansıtan yaratıcı eleştirilerinden tanıdığım George Steiner'in benimle konuşurken söyledikleri oldu. Belki üçüncü gündü, sabahki oturum bitmişti. Hava yağmurluydu. O güzelim tahta köşkün yemek salonunda, öğle yemeğinin hazırlanmasını bekliyorduk. Çoğu kişi ayaktaydı. George Steiner, ilk gün açık havada yapılan toplantıda, edebiyatla mit ilişkisi konusunda en ilginç, en çarpıcı şeyleri söylemişti. İlişkinin asıl öneminin eski mitlerin dilin içine, sözcüklerine, iç yapısına girdiği konusunda bir tezdi bu. Dile giren mit, dilde aldığı yer dolayısıyla düşüncelere de yansımaya devam ediyordu. Doğal olarak başka başka biçimlerle, elbette mitolojik düşünme çağındaki gibi değil. Asıl ilginç yanı da, bunca özgün bir görüş yanında kullandığı üsluptu: Anlambilim, dilbilim konularında çok hazırlıklı, artık kavramlarla rahatça oynayabilen nefis bir üsluptu bu. Kendisine hayranlık duymuştum. Türk yazarı olduğumu öğrenmiş. Doğrudan doğruya o iyi hocalara özgü yaklaşımıyla yanıma geldi. Türkiye konusunda kötümserdi.

"Çok iyi bir fikir bu" dedi. "Stockholm'da oturmak."

"Neden öyle düşünüyorsunuz?"

"Türkiye'nin ne olacağı belli değil."

Türkiye'nin ne olacağı belli değildi ama Steiner'in o eşsiz zekâsıyla herşeyi izlediği belliydi.

"Ama Monsieur Steiner, Stockholm'da hayat öylesine tekdüze ki, sıkılıyorum."

"Olsun" dedi. "Kitaplar var, kitaplar var ya."

Kuşkusuz, yurdumun dışında geçen bu on yılda pek çok kitap okuyacaktım. Zaman zaman da kitap okumak başlıca işim, uğraşım olacaktı. Ama öyle sanıyorum ki, Steiner'in bu sözleri, beni daha çok okumaya itti. Daha da ötesinde, sürgünde en çok sıkıldığım zamanlarda bu sözlerini ansıdım onun. Bu söz, sıkıntılarımı hep bir yerde bırakmama yaradı.

Ardından salona girdik; karısı, o, ben aynı masaya oturduk. Yemekte kitaplar, sevdiğimiz yazarlar üzerine konuştuk.

George Steiner Yahudi kökenli bir aileden geliyordu. Viyana'da doğmuş, Fransa'da büyümüştü. Şimdiyse Amerika'da, İngiltere'de oturuyor; her iki ülkenin üniversitelerinde ders veriyordu. Bütün büyük batı dillerini, elbette bir iki eski dili de biliyordu. Yahudi kökenli insanlar kadar sürgünün sahibi ve ustası insanlar yoktur. Sadece bu da değil, onlar dünyamızın en derin sürgünleridirler. George Steiner'e bir daha rastlamadım, böylece de ona olan manevi borcumu söyleyemedim kendisine.

Çok misafirperver olan Finliler, başlarına tuhaf olaylar gelmesin diye her misafiri kontrol eden –elbette belli etmeksizin– bir Finli seçmişlerdi. Steiner'i de çok yalnız bırakmamakla görevlendirilmiş olan Kirsti Simonsuuri adlı Finli akademisyen ve şair genç bir kızdı. "Görevinin" dışında onunla konuşuyorduk. Steiner'in son zamanlarda bir roman denemesi de yaptığını ondan öğrendim.

Daha Helsinki'ye ayak bastığımız ilk günkü kokteylden başlayarak, Finlandiya basını bu toplantıya katılan yazarlara büyük ilgi gösteriyor; yazarların, her gün gazetelerde kocaman kocaman fotoğrafları yayınlanıyordu. Sabah kahvaltısı oteldeydi. Kahvaltı salonunda Günter Grass ve

karısıyla aynı masaya düşmüştüm. O İngilizce konuşuyor, benim Fransızca karşılıklarımı anlıyor ama gene İngilizce cevap veriyordu. İrlandalı genç romancı John Banville, Kanadalı esprili şair Greg Gatenby ile tanıştım. Davetliler arasında Mehmet Emin Bozaslan da vardı. Onunla da, epeyce konuşmak olanağını buldum. Ama en çok İzlandalı yazar Thór Vilhjálmsson, Fransız romancı Robert Sabatier, Kongolu şair Tchicaya U Tam'Si ile ahbap oldum. Sabatier ile U Tam'Si zaten birbirlerinden ayrılmıyorlardı. İkisi bana çengel attılar. Birlikte içmeye başladık. (U Tam'Si Paris'te Unesco'da çalışıyordu. Genç bir insandı. Ne yazık ki iki yıl önce öldü.) Thór zaten İzlanda'dan gelmişti. Lahti'de belki o günlerde dört saat kadar açık mavi renkte bir gece oluyordu ama İzlanda'da hiç gece olmuyordu. Bu yüzden Thór, gece gündüz farkını bilmeksizin sürekli içiyordu. Üçüncü gece sarhoşluk çok arttı. Koltuklarda uyuyan, yerlere yuvarlanan Finlilere rastlanmaya başlandı.

Lütfi Özkök, Finlandiyalı kadınların canlarının sıkıldığını, yabancı erkeklerle kolayca romans aradıklarını söyler dururdu. İlk gece Lahti Belediye Başkanı'nın verdiği yemekten sonra, masamızda oturan orta yaşlı, tombulca Finlandiyalı bir kadınla dans etmiştim. Kendisini dansa kaldırmamdan memnun oldu ama ortak bir dil bulmakta epeyce zorlandık. Masamıza döndükten sonra Özkök'e, bu kadının kim olabileceğini sordum. Kadın masamızdaki bir Finli eleştirmenin arkadaşı gibiydi. Özkök:

"Herhalde kodamanlardan biri" dedi.

İlk gece, geç vakit Simonsuuri ile ormanda yürüyüşe çıkmak istedim. Ama sonra üşüyerek hemen döndüm. Üçüncü gece otelin alt katında akşam yemeğinden sonra, gece yarısına doğru içmeyi sürdürürken, yanımda psikoanalizle ilgilendiğini söyleyen bir Finli kız oturuyordu. Elini tuttum, hoşnut görünüyordu. Ama içtikçe içiyorduk. Yanımıza açık renk saçlı, çok daha Finli görünüşlü bir kız geldi. O kadar berrak bir sesle, o kadar güzel şarkılar söyledi ki, psikoanalizle ilgilenen kızın elini bırakarak –yaşamımda yap-

tığım çok az ihanetlerden birini yaptım– onun elini tutmaya başladım. Ardından gece yarısından sonra aşağıya, bu kızın kaldığı geniş odalardan birine indik. Sabatier, U Tam'Si, Thór da vardı. Daha başkaları da. Thór, İzlanda'nın en önemli modernist yazarlarından biriydi; sonradan onun öykülerini İsveçceden okuyacaktım. Fakat Thór, kim bilir kaç gündür, bu gece de dahil, ne kadar çok içmişti ki, ağzını açıp da herhangi bir dilde konuşamıyordu.

"Fransızca da konuşamıyor mu?" diye sordu Sabatier.

"Hayır, konuşamıyor."

"Nasıl olur, bu adam gençliğinde on beş yıl Paris'te dolaştı."

"Hiçbir dil konuşamıyor. Sanırım şimdi İzlandaca da konuşamaz."

Bir ara bu güzel sesli kızla öpüştük. Sonra o gene şarkı söyledi. Gene öpüştük.

Ertesi sabah rastladığım Sabatier:

"N'oldu? Dün gece birşey oldu mu?" diye sordu.

"Hayır, nerde? Kapının dışına konulduk, nazikçe."

"Bütün bu kadınların kocaları ya da sevgilileri var."

"Her yerde öyle değil mi? Herkesler evli."

Dördüncü gece bütün yazarlar, gölün öteki tarafındaki Deniz Kulübü'ne davetliydiler. Motorlara binildi, durgun bir göl yüzeyinden, sakin bir yolculukla Deniz Kulübü'ne gelindi. Burda, Avrupa'da yaşarken ara sıra karşılaştığım küçük bir olayla karşılaştım.

Lütfi Özkök, iç bölümde Thór'la karşılıklı oturuyor, konuşuyorlardı. Ben de iç salonda dolaşmaya başlamıştım. Amerikalı şair Jascha Kessler (şair olarak ABD edebiyatındaki yerini bilmiyorum), benim ilk gün Helsinki'deki kokteylde epeyce sohbet ettiğim Yugoslav kadın yazar Gordana Bosnjakovska ile pek yakın ahbap olmuşlardı. Bu kadının tartışmalarda okuduğu yazılı bildirisini beğenmemiştim. Bizim ikinci sınıf kadın yazarların yazdıklarına benziyordu. Birden Kessler beni çevirerek:

"Siz kaçıncı yüzyılda yaşıyorsunuz?" dedi.

Bu uzun boylu adamın, böyle bir toplantıda şaka ettiğini düşünerek, birdenbire aklıma başka bir espri de gelmediği için:

"On altıncı" dedim. "Kötü mü on altıncı yüzyıl?"

"Ben" dedi "Mısır'a seyahat ettim. Adamlar 18. yüzyılda yaşıyorlar." Amerikalı şair ciddi konuşuyordu.

"Olabilir" dedim. "Mısır'ın endüstrileşmesine İngilizler izin vermedi."

"Siz" dedi, "Ermenileri katlettiniz."

"Ben katletmedim. Siz Türk düşmanı mısınız?"

Konuşmayı Yugoslav kadın duymuştu. Ben de bu tatsız durumu orda bırakarak Thór'la Lütfi'nin bulunduğu bölüme doğru yürüdüm hemen:

"Dur" dedi, arkamdan koştu, bu Amerikalı şair. "Ben Türk düşmanı değilim. Ermeni de değilim. Yahudi asıllıyım ben. Türkler Yahudilere birşey yapmadılar."

İçki içilen, dans edilen böyle güzel bir kokteylde onu dinlemiyordum artık. Lütfi ile Thór'un masalarının yanına gelmiştim. Jascha Kessler hemen Lütfi'nin yanına oturdu, Türk düşmanı olmadığını anlatmaya başladı. Bense hemen salona çıktım, Simonsuuri'yi dansa davet ettim.

Elbette bütün insan yaşamında olduğu gibi, bazen aylar insanın üzerinde pek bir iz bırakmadan geçiyor da, üç beş gün, bir hafta, taşıdığı değişikliklerle uzun zaman unutulmayacak izler bırakıyor. Bu 1981 yılı Haziran'ında, Türkiye'de olup bitenlerden o kadar derin bir umutsuzluk duyuyor, bu ülkenin sözle, yazıyla, düşünce öne sürerek kurtulamayacağına o kadar çok inanıyordum ki, Mukkula'da o yemek yenilen köşkün terasında yanıma gelip önce benimle uzun zaman konuşan, ardından da Türkiye'deki rejim üzerine Fin Radyosu'na birşeyler söylememi isteyen, çok güzel iki raportör kızın bu isteklerini de –umutsuzluğumu açıklayarak– reddettim.

Mukkula'dan ayrılırken Robert Sabatier çok tedirgindi. U Tam'Si'nin anlattığına göre varlıklı bir kadınla evliymiş,

bu kadın Paris'te onu çok baskı altında tutuyormuş. Ayrılma sabahı Sabatier:

"Paris denilen cehenneme gidiyorum" diyordu.

Amerikalı romancı Doctorow'un bir romans yaşadığı belliydi. Onu kollamakla görevli genç kadın havaalanına kadar geldi, öpüşerek ayrıldılar. Güney Afrikalı yazar André Brink'le karısını, Kanadalı Margeret Atwood'u da –ki Jean-Edern Hallier onu bir tartışmada "feminist" olmakla suçladı– orda görmüş oldum. Benim Lahti Belediye Başkanı'nın yemeğinden sonra dansa kaldırdığım orta yaşlı kadının, Bozarslan'ın peşine düştüğünü duydum; elini tutmayı bıraktığım genç kadın, uzun boylu bir İngiliz şairiyle müthiş danslar etmeye başlamıştı. Lütfi Özkök'se, son saatlere kadar endamlı, iri yarı bir kadına kur yapmayı sürdürüyordu. Genç Breton şair Yvon Le Men'se, genç bir Finli eleştirmenin arkadaşı olduğu belli olan, diskotek güzeli çok genç bir kızın elini tutmuş, bırakmıyor; bizim gençlik yıllarımızın Beyoğlulu akademili arkadaşlarımız gibi, sanki çok ızdırap çektiğini, derinden birşeyler hissettiğini, hayatının Baudelaire'si bırakılmış bir hayat olduğunu yansıtmak isteyen bir çehre takınıyordu.

Çok güzeldi böyle günlerde Finlandiya.

Yaz mevsiminde Stockholm'da açık hava havuzlarına gidiliyordu. Bunların en büyükleri kentin kuzey çıkışına yakın bir yerde olan Vanadis'le, kentin güney kesiminin sonundaki Eriksdal havuzlarıydı. Genç kızlar da, kadınlar da havuzun çevresinde göğüslerini örtmeyi çoktan bir yana bırakmışlardı. Ama çok sıcak günlerin sayısı bu kuzey ikliminde, gene de sayılı oluyordu. Eylül ayı geldiğinde havuzlar kapanıyordu, çünkü hemen serin bir sonbahar başlıyordu.

Yaz mevsiminin günleri uzundu, kış aylarının tersine çok ışıklıydı. Türkiye'deki güney ışığından farklı bir ışıktı bu. Daha bir erguvan, daha bir koyu sarı gibiydi. Çiğ bir renk değildi. Akşamüzeri güneş batıya doğru gidiyor, orda, uzakta, eğik bir yerde saatlerce duruyordu sanki. Bazen de dümdüz bir sokağın dibinde görüyordunuz güneşi, ışıkları-

nı doğrudan yansıtıyor, görüşü önlüyordu. Güneşin parlak ışıkları kentin bu bomboş sokaklarına vuruyordu.

Burda en farklı olan şey, günler, mevsimler, geceler, gündüzlerdi. Uzun kış mevsimleri, bahar aylarında baharın gelir gibi olup da, hemen ardından kaçıp gitmesi, havaların ikide bir kışlaması... bunlar farklıydı. Bir de ıssızlık ve sessizlik. Kış mevsimi düşünülerek yapılmış, büyük, düzenli, künt yapılarıyla Stockholm sokakları ıssız, kimsesiz sokaklardı. O upuzun, düzenli sokaklarda bazen bir kişinin yürüdüğünü görürdünüz, bazen iki-üç kişinin. Hemen her zaman hiç de fazla sayıda değil. Ya sessizlik? Kuzeyin sessizliği vardı burda. Yüzü pek gülmeyen içe kapalı insanlar, sessizlik içinde yüksek tavanlı eski evlerde ya da tahtadan yapılma antik kültür evlerinde, çiçekler, dantelli perdeler, bir yığın küçük eşya arasında kendi başına düşünen insanlar. Böyleydi Stockholm.

Sonbahar mevsiminde kentin dışındaki Türk gettosu Rinkeby Okulu'nda öğretmenlik yaptım. Ortaokulla lise arası bir okuldu bu. Öğrencilerin de okumaya hiç niyetleri yoktu. Göçmen çocuklarıydı bunlar.

8.
KÖLN'DE BİR MUHALEFET GAZETESİ KURULUYOR

Bu Rinkeby Okulu'nda öğretmenlik yaparak geçirdiğim sonbaharla onu izleyen kış, burdaki yaşamımın en zor aylarıydı. İsveç'in havasının, orda aralıksız uzun zaman kalınca insanı boğan bir niteliği vardır. Ben de aralıksız çok uzun bir süre dayanmıştım bu sıkıcı havaya.

Yılbaşında kız kardeşim Tezer (Özlü) Berlin'e gelecekti. Ona Alman DAAD kurumu, Berlin'de yazar olarak çalışması için bir yıllık burs vermişti. Bu sırada Köln'den yazar Dursun Akçam telefon etti. Yılbaşına doğru Köln'de bir toplantı yapılacak, Türkiye'deki askeri rejime muhalefet eden bir gazetenin çıkışı konusunda karar alınacaktı. Aylık gazetenin çıkabilmesi için pek çok da hazırlık yapılmıştı. Oraya uğrayarak, ardından Berlin'e geçmeye bir zaman orda kalarak düşünmeye karar verdim. Tezer'e de, Berlin'e yılbaşından birkaç gün önce gelmesini rica ettim. O, kızı küçük Deniz'le birlikte Berlin'de beni bekleyecekti.

Köln'de Dursun Akçam, Ömer Polat gibi yurtdışında kalmış yazarlar vardı. Şanar Yurdatapan ve başka arkadaşlarla da ilk defa orda karşılaştım. Hepimiz çıkacak muhalif bir gazeteyi desteklemeye karar verdik. Gazetenin adı *Demokrat Türkiye* olacaktı.

Stockholm'dan Hamburg'a, iki gece treni kalkıyordu. Onunla Kopenhag'a iniyor. Kopenhag'dan Hamburg trenine aktarma yapıyor, bu treni biraz bekliyor, ardından da Hamburg'da güneye inen ta Basel'e kadar uzanan "inter city" adı verilen hızlı trenlere biniyordum. Çok zevkliydi bu tren yolculukları; özellikle bu Alman trenlerinde, ucuz, çok güzel lokantalar da vardı. Hamburg istasyonunu ilk defa 1974 yılbaşına doğru Paris'ten Stockholm'a giderken görmüştüm. Bundan sonra bu koskocaman, yüksek, made-

ni bir tavanı olan, ondan fazla peron barındıran canlı istasyonu sık sık görecek; Hamburg'dan güneye inen bu trenleri, ilk gençliğimde Bahçekapı'dan bindiğim, Bahçekapı-Edirnekapı tramvaylarına benzetecektim. Çok iç açıcıydı yurdundan uzak düşmüş bir insan için yolculuklar; hem sevinç, hem de yenilenme kaynağıydı. Bütün yolculuklarımda duydum bu içsel mutluluğu.

Köln'den gene trenle geçtim Berlin'e, Hannover üzerinden. Böylece de Doğu Almanya topraklarının bu yanını görmüş oldum.

Köln'den Berlin'e gece kalkan tren, sabahın çok erken saatinde Batı Berlin-Zoo (Zoologischer Garten / Hayvanat Bahçesi) İstasyonu'na varıyordu. Tezer'le, hemen Ku'damm üzerindeki ünlü Kranzler Kahvesi'nde buluşacaktık. Ben trenden indiğimde Berlin'de ortalık yeni yeni ağarıyordu.

Zoo İstasyonu'nun hemen karşısındaki, erkenden açılmış –belki gece hiç kapanmamış– Press adlı kahveye girdim, bir kurvasanla bir kapiçino aldım kendime; uzunca iskemlelerle çevrili, sokağa ve istasyonun duvarına bakan pencere önündeki masalardan birine oturdum. Zihnimde gazeteye yazacağım yazı vardı. Türkiye'de yönetim adı altında yaşanan bir bakıma "vahşet" de olsa çok genel bir açıdan, büyük bir soğukkanlılıkla başlayacaktım yazmaya. Bu biraz da yazarlığımın, siyasi yazarlığımın bir sınavı olacaktı.

Yazacağım makale birkaç gündür zihnimde oluşmuştu, zaten uzun ayların birikimi vardı kafamda. Fakat makaleme başlık bulamıyordum. Yazarlıkla uğraşanlar bilirler başlık bulmanın bazen ne kadar kolay, bazen de ne kadar zor olduğunu. Kahvemi içtiğim masanın altında kopyaları alınarak süsleme olarak kullanılmış, 1920'ler, 1930'lar, belki de daha eski tarihler Almanya'sından alınmış gazete yazıları kopyaları vardı. Onlar saydam bir kaplamanın altına çok okunaklı bir biçimde çıkarılmışlardı. İşte makalemin başlığı orda duruyordu. Çok eski bir gazeteden bir makale: *Demokrati und Staatform.* İşte burda, masamın altında yazıyordu yazacağım ilk makalenin adı: *Demokrasi ve Devlet*

Biçimi. Gülümsedim kendi kendime. Çok açık ki Almanlar bizim şimdilerde yaşadıklarımızı, söylemek, yazmak istediklerimizi çok önceleri yaşamışlardı.

Sabahın dokuz buçuğunda Tezer'i Kranzler Kahvesi'nde buldum. Hemen hemen hiç gecikmeden geldi. Önce birkaç gün Berlin'in bir köyünde kalacaktık. Sonra da –birkaç gün içinde– Alman Kültür Kurumu'nun ona vereceği bir daireye taşınacaktık.

Berlin'de Kürfüstendamm'ın ucunda, Batı'da, yukarda Hallensee'de, kentin hemen kıyısında yer alan çok güzel bir daireydi bu. Apartmanın önünde, sokaktan önce küçük bir bahçe vardı, arkada da birkaç büyük ağacın içinde yer aldığı başka bir bahçe. Orda bir odayı bana verdi Tezer.

Felsefeci dostum Önay Sözer'den ve Strasbourg'dan, Server Tanilli'den aldığım mektuplar, İstanbul'a dönmememi öğütlüyorlardı. Önay, kuşak olarak yaşamımızda bu kadar ağır, kasvetli, insanı yıpratıcı günler yaşamamış olduğumuzu belirtiyor; Tanilli de, Türkiye'de aydınların çok derin bir dram yaşadıklarını yazıyordu. Hayır; sözkonusu olan kişiliğimle ilgili bir tehlike, bir sakınca değildi. O zaman Türkiye'ye gitmek, idamların, sınırsız tutuklamaların olduğu, hukukun ölçüsüzce sadece "ceza vermek" için kullanıldığı soluk alınması güç bir bodrum katına girmek gibi olacaktı. Katlanmak, tahammül etmek, içine atmak herşeyi... Öte yandan da başta, ağır bir hastalık geçirmiş olan babamı düşünüyordum. Onunla ilişkilerimiz bir baba-evlat ilişkisi olarak kalmamış, sonraki yıllarda o, beni kendisine uzun yıllar sürecek bir arkadaş olarak da seçmişti. Bu yüzden pek yakın yaşamış, yıllarca da aynı yazıhanede avukatlık yapmış, bir yığın gün herşeyi paylaşmıştık kendisiyle. Onu düşünmek, ister Stockholm'da, ister Berlin'de olsun derin bir üzüntü, bir melankoli veriyordu bana. Ondan uzakken, onu kaybetmekten korkuyordum.

Babamın hayatını düşünüyordum. Koyu bir cumhuriyetçiydi. Gençlik yıllarında bu ideale bağlanmıştı. Hasan Âli Yücel'in isteğiyle, Hukuk Fakültesi'ni bitirdiği halde, Ana-

dolu'nun bir kasabasında –Simav'da– bir ortaokulun müdürlüğünü kabul ederek gitmesi, sanırım bundandı. Gözü yıldırılmış kuşaklardandı. Türkiye'de uzun yıllardır bu böyleydi. Her kuşaktan gözü biraz olsun yılmayanları, mutlaka bir kargaşalıkla tepelemişlerdi. Ama gene de, ben olmadığım zaman Mihri Belli'nin, Hikmet Kıvılcımlı'nın siyasi davalarına girecek kadar da medeni cesaret sahibiydi. Gençliğimden bu yana yalnız kaldıkça bana siyasi düşüncelerini açıklamıştır.

Bütünüyle sivil toplum yanlısıydı. Hiçbir gün askercil "İttihat ve Terakki" fırkasını, onun yaptıklarını methettiğini duymadım. Tersine Prens Sabahattin Bey yanlısıydı. Onun düşüncelerinin ülkeye bir liberalizm, bir kalkınma gücü, bir sivil toplum getirebilecek olduğunu, dönemi içinde Prens Sabahattin Bey'in haklı olduğunu bana birkaç defa anlatmıştır. Sanırım bu yüzden 1946-50 döneminde Demokrat Parti oluşurken, sivil toplumcu izlenimi veren bu hareketi, Ege Bölgesi'nde memur da olduğu halde açık açık desteklemişti. 1950 yılından sonra radyolarda, onun Ege Bölgesi'nde yayınlanan bir gazetede çıkan makaleleri hep okunurdu.

Ama hayatının başka bir yanını, benle neden çok yakın arkadaş olduğunu, vaktinin önemli bir bölümünü neden benimle geçirmek istediğini de daha sonra anladım. Kuşaklar, yaşamlarını başladıkları gibi sürdüremiyorlardı; özellikle Türkiye'de. O, gençlik dinamizmini yitirmemişti. Başka birçok arkadaşları ise, ya para peşine düşmüşlerdi, ya mevki, ya da küçük burjuva olmuşlardı. O, pek değişmek istemiyordu. Bu istek bir yana, benimle arkadaşlığının toplumla ilgili çok önemli bulduğum bir yanı daha vardı: Dinamik olmayan, dinamizmden yoksun bir toplumdu Türkiye toplumu. Orda zaman geçiyor, karışıklıklar atlatılıyor, ardından gene sakin, düz zaman parçalarına varılıyor; ama sonuçta gene hiçbir şey değişmiyordu. Bu yüzden bitmek tükenmek bilmeyen –dinamizmden uzak toplumlara özgü– sonsuz bir zaman vardı Türkiye'de. Gazeteleri çok dikkatli –zaman zaman kitapları– okusa da, dostlarını arasa da ge-

ne de bitmiyordu Türkiye toplumunun bu ölgün, uzun zamanı. Bu yüzden beni daha çok arıyordu yanında.

O kuşağın dramıydı bu. Elbette, yaşamlarının hiçbir döneminde "tam demokrasi" yaşamadıkları için, toplum üzerinde söz ve karar sahibi yapılmamışlardı. Hep karar veren başkalarıydı. Bu kararlar bazen iyi, yerinde oluyor, çok defa da istendiği gibi olmuyordu. Atatürk dönemi sertti, kararlara katılmıyorlardı ama gidişi destekliyorlardı. Arkadan ölgün ve despotik İsmet İnönü dönemi gelmiş; İnönü, kötümser politikasıyla bu kuşağı herşeyden uzak, kaygı içinde yaşatmıştı. Siyasi alanda cesaretlerini ise, onlar henüz çok genç bir yaşta iken, Ankara'da, eski Maliye Nazırı Cavit Bey'in idamıyla yitirmişlerdi. Çünkü İzmir suikasti davasına zorla dahil edilen Cavit Bey, onların düşüncesine göre suçsuzdu ve ülkenin yetiştirebildiği en büyük entellektüellerden biriydi. "Cavit Bey asılabildikten sonra!.."

İşte buydu bütün siyasi hayat! Türkiye'de geçen yıllar... Genç cumhuriyet ya despotik yapıda insanların, ya da oportünistlerin (onların deyimiyle "kâselislerin", "çanak yalayıcıların") eline geçmişti.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu da, devlet bürokratik kademelerinde uzun yıllar bulunmuş olduğu halde, bu dramı anlatmaz mı romanlarında? Babam Yakup Kadri Bey'i seviyordu. Elbette Namık Kemal'i, Tevfik Fikret'i de.

Yetişen yeni kuşaklarını yurt yönetimine katmayan, ancak onların içinden alıp, özel yetiştirdiği bazılarını katan (Osmanlı "devşirme" usulü) bir idare yapısına sahipti Türkiye. Sadece bu açıdan bakılsa bile onun demokratik bir toplum olmadığı anlaşılır. 1968 sarsıntısından sonra da genç kuşaklarını sadece baskı altında tutmakla yetinmedi; ürkerek, onları tenkil etti (tepeledi).

Berlin'de geçirdiğim günler, Stockholm'dakilere göre çok daha güzeldi. İçki içilebiliyordu hiç olmazsa burda. Bazen Aras Ören'le Savingy Platz çevresindeki barları, meyhaneleri dolaşıyorduk. *Yazko Felsefe* dergisinin benden

istediği J. P. Sartre'la ilgili bir yazıyı burda yazdım, İstanbul'a gönderdim. Kürfürstendamm'ın büyükşehir güzelliklerini yaşadım.

Ocak ayının sonuna doğru, önceden tanıştığım, ahlaki tavrını da kişilik yapısıyla çalışmalarını da beğendiğim Hakkı Keskin, beni Hamburg'a HDF'nin (Halkçı-Devrimci Federasyonu) –sosyal demokrat eğilimli Türk örgütü– temsilciler toplantısına götürdü. Bu defa Berlin-Hamburg yolunu trenle kuzeyden geçiyorduk. Trenden indikten sonra Türk örgütlerinin yaptıkları "ırkçılığa karşı" bir yürüyüşe tanık olduk. Ön bölümlerde, yürüyüşe katılan bazı Almanlar da vardı. Ama arkadan gelen, hepsi ayrı ayrı Türk "devrimci" gruplarının tavırları, bağırıp çağırmaları, kılıkları o denli iticiydi ki! Genç erkeklerin çoğu yüksek topuklu ayakkabılar giymişler, üzerine de blue-jean pantolanlar çekmişlerdi. Bu kovboysu alt kıyafete karşın, başlarında Filistinlilerin taktıklarına benzeyen bir eşarp vardı. Dağıtılan bildiriler başka grupları oportünistlikle suçluyor; ilkel bir ifadeyle, sözde kahramansı bir üslupla –dünyada olan bitenden habersiz, kendi konumunu da bilmeyerek– kendi görüşlerinin hakiki sosyalist görüşler olduğunu öne sürüyorlardı. Bitimsiz bir ilkellik görüntüsü!

30 Ocak günü, bir kilisenin müştemilatında yapılan temsilciler toplantısında bana söz verilince, Türkiye'de yapılmak istenen anayasaya dikkati çektim. Bunun Türkiye tarihinin ilk geriye-dönük anayasası olacağını söyledim. Tasarı konusunda o güne kadar ortaya çıkan eğilimlerin niteliğini belirttim. Ertesi gün de bir tartışma dolayısıyla bana söz düşünce, Türkiye'de sosyal demokrasinin bilinmediğini, bunu öğretecek olanın sosyal demokrat pratiğin yaşandığı ülkelerde kendisini yetiştirmiş insanlara düştüğünü, tam da bu konuda Türkiye'ye dışardan bilinç taşınması gerektiğini söyledim. Sosyal demokratlarımızın kofluğu, temelsizliği, Avrupa sosyal demokratlarıyla karşılaştırılamazlığı daha o zamandan da, çok öncesinden de belliydi.

Gene Hakkı Keskin'le Berlin'e döndük.

7 Şubat 1982'de Fransa, Danimarka, Norveç, Hollanda, İsveç hükümetleri, Türkiye'yi Lahey İnsan Hakları Mahkemesi'ne verdiler.

15 Şubat günü, Berlin'de HDF'ye bağlı merkezde yeni anayasa taslağı üzerine dikkatleri çekici bir konuşma yaptıktan sonra Stockholm'a döndüm. Biz, dernek binasının kapısından çıkarken, kaldırımda muhalefet gazetesi Demokrat Türkiye satılıyordu. O sırada askeri savcılar Türkiye'de 3137 kişinin idamını istiyorlardı. (Herhalde bu, Çin'i geçmektedir ve hukuk denilen kurumun bu türlü anlaşıldığı başka bir ülke bulmak, dünya yüzünde zordur.)

Güney Stockholm'da Hornsgatan'daki evde oturup çalışıyor, kuzey Stockholm'da artık bize verilmiş olan yeni eve giderek, çocuklarıma bakıyordum.

Birkaç gün sonra da Türkiye'de Barış Derneği'nin kurucuları tutuklandı.

Berlin'den Stockholm'a dönerken, artık orda –kendi sürgünümde– daha uzun bir süre oturmak zorunda kalacağımı sanki hissediyordum. Seferis'in, on dört yaşındayken terk ettiği İzmir kenti, sekiz yıl sonra, o Atina'da, yazları da Poros Adası'ndaki evinde otururken, ya da Paris'te hukuk okurken, 1922'de Türk-Yunan savaşı sonrasında nasıl yandıysa işte öyle! Büyük şair, çocukluğunun o eşsiz cennetinin artık yittiğini düşünmüştü, ömrü boyunca da bu duygudan kurtaramamıştı kendisini. 1982 yılında artık bizim gibi Türkiye'yi sevmiş, ardından da yurtdışında kalmış insanlar için sanki "yitik bir ülke" vardı, yanan, biten ya da artık bir daha bulamayacağımız.

Berlin'den Hamburg'a, gene Doğu Almanya'dan en kuzeyden geçen demiryolundan gelmiştim, küçük Boizenburg kentinden geçen. Orda Altona'da bir otelde bir gece kalarak, Türk göçmenlerinin yerleşmiş oldukları Altona kentini, sonra da Altona ile Hamburg arasında uzanan eğlence mahallesi San Paoli'yi gezdim. Elbe ırmağının doğal limanı kıyısında eşsiz güzellikte balıkçı lokantaları, rıhtımlar, ters-

haneler, iskelelerle gemiler; yukarda da kilometrelerle uzayan eğlence yerleri, genelevler, serbest birleşme otelleri, çıplak ya da cinsel show'ların yapıldığı sayısız kulüp vardı. İnsan sürgünde de bir ölçüde, hapiste olduğu gibi kendi gövdesinin asıl güçlerine sarılır. Erotizm, ona kendisini bulmasını sağlar; yolculuklar da düşüncelerini dağıtarak mutlu kılar onu.

Nisan ayındaysa, Avrupa'da uzun bir yolculuk fırsatı çıktı. Günler alacak, trenle yapılacak uzun bir yolculuk. Fransız Sosyalist Partisi'nden bazı Fransız arkadaşlarca davet edilmiştim. Ama daha önce Berlin'e uğrayacaktım.

Gece trenlerinden biriyle Güney İsveç'e. Orda, Trelloborg'dan trenin girdiği araba vapuruyla Doğu Almanya'ya, karşı kıyıdaki Sassnitz'e. Ordan da trenden çıkmadan, Doğu Berlin'i geçerek Batı Berlin'e. Tezer'i yeniden gördüm. Hakkı Keskin'le görüştüm. Berlin'de Storkwinkel'deki dairede bir gece kaldım. Türkiye'de Bülent Ecevit, bir beyanatı dolayısıyla tutuklanmıştı; Alman Sosyal demokratları büyük bir önem veriyorlardı bu olaya. Hamburg'a çağrıldık. Sosyal Demokrat Parti'nin en tanınmış kişilerinden, sol kanat milletvekillerinden, Kuzey-Ren Vestefelya Eyaleti eski başbakanı Hans-Ulrich Klose, Türkiye'deki gidişi eleştiren bir basın toplantısı yapmak istiyordu. Bu basın toplantısına katılmam önerildi. Kabul ettim.

Bülent Ecevit, bir gece önce bırakılmış fakat yeniden gözaltına alınmıştı. Basın toplantısına Herr Klose dışında, Sosyal Demokrat Parti'den başka bir milletvekili, eyalet gençlik örgütü başkanı, ben, Hakkı Keskin, İsveç'ten gelen Sosyal Demorat Parti üyesi Hadi Orman da katıldılar. Basın toplantısında yönetmen ve çevirmen olarak da Etem Ete vardı. Gene bu temelde yapılmak istenen Anayasa konusunda konuştum. Türkiye'de yönetimi ellerinde tutanlar 1980'deki darbe öncesindeki terörden yarar umuyor gibiydiler. Şimdi de otoriter bir rejim kurmak için, kendi tayin ettikleri kişilere bir anayasa yaptırmaktaydılar. Oysa, demokratik anayasaları gerçekten halkın temsilcileri yaparlar.

Bugünkü Türkiye yönetimi demokrasiye dönemezdi. Demokrasi, demokratik yöntemler kullananların kurabilecekleri bir rejimdi. Bugünkü biçimde sorgulama yapanlar, kışkırtılmış gençleri idam eden, basına sansür uygulayan, işçi ve köylülerin, aydınların haklarını ellerinden alan, bütün entellektüel hürriyetleri ortadan kaldıran bir rejimin kendi ülkesinde demokrasiyi yerleştireceğini düşünmek saçma birşeydi. Demokratik-anayasal bir rejim yerleştirmek bu güçlerin işi olamazdı. Bizzat demokratik 1961 Anayasası'nı ortadan kaldıranların, yeni bir demokratik anayasal düzen yaratacaklarını düşünmek boşunaydı.

Nitekim Bülent Ecevit de tutuklanmasına neden olan Hollanda TV'sine verdiği demeçte benzer şeyler söylemişti: Ecevit, ekonomik değişmeden çıkarı olan toplumun bazı güçlü kesimlerinin, 1980 öncesindeki kaostan sadece faydalandıklarını, ülkede büyük bir gerilim yarattıklarını, Türk halkının demokrasiyle yönetilemeyeceğini böylece göstermek istediklerini belirtmişti.

16 Nisan 1982'de yapılan bu basın toplantısı, toplantının başını çeken Klose olduğu için, Batı Alman mass media'sında geniş bir etki yarattı.

Hamburg'a geçmeden önce Duisburg'da Ercan Karakaş'ın evinde bir gece kalmıştım. O, o zaman HDF başkanıydı. Sonra güneye inen ekspresle –bindiğim ekspresin Lorelei'dı adı– Fransa'nın Strasbourg kentinin tam karşısına rastlayan Offenburg küçük kentine kadar gittim. Ordan banliyö trenine benzeyen bir trenle, bir nehir üzerindeki köprüden geçilerek, hemen Strasbourg kentine varılıyordu. Kentin ortasında bir otele yerleştim ve Paris'e geçmeden önce, 12 Mart rejimi sırasında İstanbul'a gelerek beni bulmuş olan Hollanda milletvekili –Avrupa Parlamentosu eski başkanı– Peter Dankert'i görmek istedim. İlk gece de Server Tanilli'yi ziyarete gittim. Aşağıda, yakında üniversite mahallesinde oturuyordu. Zaten, saçlarını kentin ortasından geçen nehre uzatmış ağaçlarıyla, nehir kolları üzerindeki küçük köprüleriyle, kentin eski bölümünde yer alan

Alsaslı lokantalarıyla Strasbourg, büyük kentlerin küçücük maketini andıran güzel, çok güzel bir şehirdi. İki gün sonra Paris yolundaydım.

1974 Sonbaharı'ndan sonra ilk defa, ortalama sekiz yıl sonra kendime Montparnasse'da, küçük bir otelde güçlükle yer bulacak, daha sonraki günlerde sosyalist partili dostlarımla görüşecektim.

Paris'ten sonra, inmediğim Bruxelles yoluyla Liège üzerinden yeniden Köln. Orda çocukluk arkadaşım Ayşim'in (Atsız/Alpman) evinde üç gün dinlenecek, Köln kentinin tramvaylarına binecek, içkilerini içecektim. Katedrali, kentin eski bölümünü gezmeye çalışacak, sonra da kendimi öykü yazabilme havasına sokmaya uğraşacaktım. Bu öykü denilen şey de insana, istediği zaman gelmez, çok zaman hiç ummadığı zamanda gelir.

Daha önce salıverildiğinde Bülent Ecevit şöyle demişti:

"Avrupa Konseyi'nin Türkiye ile ilgili aldığı kararı saygı ile selamlıyorum. Dışarısı da bir hapishane olduğu için, görüş ve düşüncelerimi açıklamama izin verilmeyecektir. Serbest bırakıldım ama düşüncesini söylemesine izin verilmeyen birisi için dışarısı da bir hapishanedir."

Öteki CHP'liler, kendi partilerinin kapatılması karşısında bile sessiz kalmışlardı. Herhalde "iktidar"ın kendilerine politika yapma iznini vermesini bekliyorlardı. Süleyman Demirel ise, daha çok evinde, taraftarları aracılığıyla politika yapmayı sürdürüyordu. Ancak Büyük Türkiye Partisi kapatılıp da, Çanakkale'de, Zincirbozan'da belirsiz süre oturmaya mecbur edilince feryadı koparacaktı. Demirel'in bildirileri, bir gazeteci aracılığıyla *Demokrat Türkiye* gazetesine de gelecek, orda yer alacaktı.

Köln'den ağır ağır Stockholm'a döndüm. Yol üzerindeki Hamburg'da kalmamak için kendimi zor tuttum.

1982 Haziran ayında İsveç Yazarlar Fonu, bana 12 bin kronluk bir çalışma bursu verdi.

9.
BABAMI SON GÖRÜŞÜM

Türkiye için 1982 yılı kadar karanlık bir yıl düşünebilmek zordur: Siyasi idam cezaları uygulanıyor, sorgulamalarda yapılan işkenceler duyuluyor, hapishane rejiminin akıl almazlığı dünya "mass media"sına yansıyor; bir yandan da geriye dönüşü sağlam esaslara bağlamak için, Türkiye'nin modernleşme tarihinin ilk geriye dönük anayasası gerçekleştirilmeye çalışılıyordu.

Bu geriye dönük niyetlerinin Türkiye'ye çok pahalıya malolduğunu, giderek bu pahalıya maloluşun sona ermediğini, etkisinin önümüzdeki dönemlerde de sürerek, daha da kötü sonuçlara yol açabileceği kaygısını taşıdığımı burda belirtmek isterim. Türkiye'de yetişmiş bir aydının, aydını bir yana bırakınız, bir insanın bu kaygıyı söylemesi bir vicdan borcudur.

Bu geriye dönüş niyeti –kullandığı insanca olmayan yöntemleri bir yana bırakalım– niçin Türkiye'ye çok pahalıya malolma tehlikesini de içinde taşıyor? Çünkü, hukuksal yapıyı da kavrayarak gerçekleştirilmek istenen bu geriye dönüş hareketi, Türkiye'nin 1839 Tanzimatı'yla başladığı modernleşme hareketleriyle kazandığı "kimliği" tahrip etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin de, bu modernleşme hareketlerinin sonucu olmaktan başka bir kimliği zaten yoktu. Başkaca bir amacından, varoluş nedeninden de söz edilemez. Türkiye Cumhuriyeti, Ortadoğu'nun karışık ortamında askeri bekçilik yapmak ya da İslamı kurtarmak ya da İslami bir kimlik kazanmış görünüp de, o çevre içinde yer almak, bundan da –belki– ekonomik olarak faydalanmak için kurulmamıştı.

"Danışma Meclisi" adı verilmiş olan, demokrasi-dışı mecliste, anayasa yapmakla görevlendirilmiş olanların niyeti de, zihniyetleri de Türkiye'nin modernleşme tarihine kafa

tutuyordu; çok da kötü niyetli bir zihniyetti bu. Öylesine ki, bu komisyonun yaptığı ilk tasarı, sonradan "anayasa" olarak ortaya çıkan ve 7 Kasım 1982'de halk oylamasından geçen yasa metninden çok daha kötüydü. Bu anayasa metnini metin olarak, anlamca, askeri konseyin uzmanları ya da onlara fikir verenler bir ölçüde düzeltmişlerdi.

İlk tasarıda, hukuk tarihini biraz bilen bir insan için çok daha tüyler ürpertici ilkeler vardı. Nasıl?

— Bu ilk tasarı, Türkiye insanının en temel hakkı olan "yaşama hakkı"nı kararsızlık içinde bırakıyordu.

Tasarının 16. maddesi ilk fıkrasında, "Herkes yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir" dedikten sonra, 5. fıkrasında, "Öldürme fiili, kuvvete başvurmayı zorunlu kılmış olan meşru müdafaa, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu ya da hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması, olağanüstü ya da sıkıyönetim hallerinde yetkili bir merciin emirlerinin uygulanması sebebiyle meydana gelmişse, birinci fıkra hükmü ihlal edilmiş sayılmaz."

"Yaşama hakkı"nın bu kadar kolay ortadan kalkmasına neden olabilecek, kolayca ilan edilebilir olan olağanüstü hal durumunu bir yana bırakalım (zaten esasında bu anayasa bir olağanüstü hal anayasası olarak yapılıyordu), maddenin ayrıntılarını, taslağın öteki maddeleriyle bağlarını da şimdilik düşünmeyelim, sadece bir örnek üzerinde duralım: Bu taslağa göre tutuklanmak istenen insanlar kolayca öldürülebileceklerdi. Taslağı yapanın zihninde böyle yasadışı resmi cinayet hayallerinin gezindiğinden hiç kuşkum yok.

— Tasarının 13. maddesinde bir "hak kaybı" kurumu vardı. Bu kısaca şuydu: 141, 142, 163. maddeler Anayasa düzeyine çıkarılıyordu. Ama bununla yetinilmiyordu, siyasi bir suçtan mahkûm olan insanlar haklarını kötüye kullanmış sayılıyorlar ve artık sivil (medeni) ve siyasi haklarını bir daha kullanamaz oluyorlardı. Buna mahkemeler karar verebiliyordu. Yani Türk toplumunda eski kilise huku-

ku döneminde olduğu gibi aforoz edilmiş, "lanetli" insanlar haline geliyorlardı. Tasarının başka maddeleri de bu ilkeyi tamamlıyordu. 84. maddeye göre, eskiden bu türlü suçlardan mahkûm olanlar affa uğramış olsalar bile milletvekili seçilememekte; 85. maddeye göre de bundan sonra fikir suçundan mahkûm olanlar bir daha hiçbir biçimde affa uğrayamamaktaydılar.

— Tasarı, vatandaşlara angarya, zorla çalıştırma mükellefiyetleri getirmekte, kentlere göçenleri geri sürme hakkı tanımaktaydı.

1839 Türkiye'si öncesine değil, ortaçağa, feodalizme bir dönüş özlemi içindeydi bu tasarı.

Türkiye tarihinde ilk defa olmak üzere, anayasal gelenek yıkılıyor, geriye dönük bir temel belge ilk defa düzenleniyordu. 1839 Tanzimat Fermanı, onu izleyen Islahat Fermanları, 1876 Anayasası, 1908'de onun değiştirilmiş biçimi, 1921, 1924, 1961 anayasaları hep yaratıldıkları dönemler içinde ilerici olmak, toplumun gelişmesi yönünü belirlemek istemiş metinlerdi. Zaten 13. yüzyılda İngiltere'de doğan Magna Carta'dan bu yana, anayasal rejimlerin doğma nedeni buydu. Amerikan İstiklali'nden sonra kabul edilen metinde de, İnsan Hakları Bildirisi'ni, anayasasının başına oturtan 1789'dan sonraki metinlerde de yapılan buydu.

Anayasa, demokrasi-dışı bir ortamda, demokrasi-dışı yöntemlerle yapılmış, gene bir baskı ortamında halkoyundan geçirilecekti. Bu anayasa eleştirilmemiş, eleştirmeye kalkışanlar cezalandırılmıştır.

1981'de bir vesileyle İlhan Koman'ın da arkadaşı olan, şimdiki İsveç Dışişleri Bakanı (o zaman Sosyal Demokrat Parti Genel Sekreteri) Sten Andersson'la görüşmüştüm. Görüşme, Stockholm'da Genel-İş Sendikası'nın benim evime yakın olan binasındaydı. Sten Andersson, Türkiye üzerine bilgilenmek istediğinde bana bir tek soru sordu sadece:

"Eleştiri özgürlüğü var mı?"

"Yok" diyerek, kategorik, önyargılı, sert bir insan olarak görünmek istemedim. Şöyle karşılık verdim:

"Yapıcı eleştiriye açığız, diyorlar, yıkıcı eleştiri yasak, diyorlar."

"Desene eleştiri özgürlüğü yok" dedi.

Batılının bakış açısı budur; çok açık ve sade: "Demokrasi eleştiri özgürlüğüdür, ama tam bir eleştiri özgürlüğü." Bizim "şark kurnazı" kafamız bunu bir yüzyıla yakın bir zamandır öğrenemedi.

Türkiye'nin uğratıldığı bu felaket karşısında yapılacak iki şey vardı; ya susmak, kendi bireysel hayatını elden geldiğince iyi yaşamaya çalışmak, ya da konuşmak; aynı Türkiye'de yaşarken yaptığım gibi düşünce ve söz özgürlüğümden vazgeçmemek, bunun getireceği sonuçlara da katlanmak. Bir gayretkeşlik içinde değildim, bir politikacı hiç değil ama sorulduğu zaman susmak utancından kendimi uzak tutacak, düşüncelerimi, kendi mantığım çerçevesinde açıklayacaktım. Kişiliklerle uğraşmak zaten doğama aykırıydı. Şımarıklıktan, hafif görünmekten çekinen bir insan olduğum için de, yurtdışında özgürüm diye, sınırsız davranmayacak, esas olarak 1950'li yılların sonundan bu yana Türkiye'de oluşturduğum ve küçük dergilerde de olsa savunduğum düşüncelerimin çerçevesinden taşmayacaktım.

Yabancılara kapalı kapılar ardından bilgiler vermeyecek; onlarla da konferanslarda, kongrelerde, açık açık herkesin önünde konuşacaktım. Çünkü yabancıların –özellikle politik çevrelerin– zorunlu olarak, iki yanlı bir politikaları vardı. Bu yapısal gerçekten daha sonra söz edeceğim. Öte yandan da, insan yabancıyla ancak eşit çerçevede düşünce alışverişinde bulunabilirdi. Onlarla kapalı kapılar ardında fısıldaşarak konuşmak, insanda sanki yabancının etki alanına girmiş gibi bir hava uyandırabilirdi. Sonra biz Türktük, Türkiye'ye ait insanlardık. Kendi sorunlarımızı en iyi gene biz bilirdik, biz bilmeliydik.

Askeri yönetim, yurtdışından da hiçbir eleştiri yükselmemesini istediği için, Şubat 1981'de Vatandaşlık Kanunu'nu değiştirerek, yurttaşlığı kaybettirme (ya da yurttaşlıktan çıkarma) konusunu geleneksel hukuka göre kolay-

laştırdı. Böylece rejimin, pek az sayıdaki rejimin başvurduğu yola başvuracağı, yurtdışında muhalefet yapanları "ebedi sürgün"e mahkûm etmek isteyeceği anlaşılıyordu. 1981'de böyle bir yola başvuran devletler sayılıydı: Bazı koşulların bir araya gelmesiyle o dönemdeki Sovyet rejimi; Soljenitsin'e yaptığı gibi, daha kolay akıl almaz uygulamalarla gene o dönemdeki Çekoslovakya rejimi; gene bazı kurallara bağlı olarak, kısmen de yumuşatarak Doğu Alman rejimi. Şili'deki Pinochet rejimi gibi açık askeri diktatörlükler, Vidala dönemi Arjantin rejimi ya da Ortadoğu'nun demokrasiden nasibini almamış Arap ülkeleri, İslam devrimi sonrası İran dahi böyle bir işlemi uygulamıyordu. Öte yandan bu uygulama Türkiye'nin yakın müttefiki Almanya'nın belleğinde, ayrıca çok kötü çağrışımlar yaratıyor, onlara Hitler döneminde Yahudilere ve bazı muhalif aydınlara –Thomas Mann başta olmak üzere– yapılanları anımsatıyordu.

1981 Şubat'ında Vatandaşlık Kanunu'nda yapılan bu keyfi değişiklik duyulunca çok derin bir sıkıntı, üzüntü duydum. Ayrıca, Türkiye'nin yurtdışında kullandığı istihbarat ağı da hiç de gereği gibi değildi. Bu ağ, konsolosluklara gönderilmiş bazı MİT görevlilerinin oluşturdukları ilkel bir ispiyoncu ağından başka birşey değildi. Bu çeşit bir ispiyonculuğu kabul edenlerse ya zayıf karakterli, anormal insanlar ya da dış ülkelerde kaçakçılık, uyuşturucu suçları işleyip de kendilerini temiz göstermek isteyen kişiler ya da bakkal, manav gibi bu alanda yetişkin olmayan insanlardı. Türkiye onca tarihsel ve renkli kültür birikimine karşın yurtdışında kendini tanıtmayı beceremediği gibi, kadrolarında giderek azalttığı değerli "hariciyeci" yerine yerleştirdiği, gölgesinden korkan memur anlayışıyla, elbette istihbaratı da en ilkel biçimde yürütüyor; adeta bindiği dalı kesiyordu.

Türkiye dışişleri, genel olarak, görev yaptığı ülkelerdeki, Türkiye'nin yetiştirdiği en değerli insanlarla ilişki kurmaya çekinir. Hasan Esat Işık gibi, onca kişilik sahibi olması gereken bir kişi bile Moskova'da büyükelçiyken, Zekeriya

Sertel hakkında hiçbir yasal engel olmadığı halde ona pasaport vermek için Ankara'ya yazmak ve izin beklemek gereksinmesini duyduktan sonra, varın ötesini siz düşünün.

Tabii asıl sorun, muhalifleri kötü vatandaş ya da vatan haini, muvafıklarıysa iyi vatandaş sayan, Ankara'da oluşan zihniyetten doğmaktadır. Hangi görüşte olurlarsa olsunlar, bütün insanlarımıza eşit vatandaşlar gözüyle bakan yönetimlere modern tarihimiz içinde kaç yıl kavuşabildik? İlkel despotik zihniyet her yerimizden akıyor.

O yaz annemle babam Stockholm'a birlikte geldiler. Bu da sevgili babamı yurttan ayrıldıktan sonra ilk, hayatta da son görüşüm oldu. Gene de çok mutluyum ki, üç ay kadar kaldılar; sivil toplum düşü ve cumhuriyetin iyimser idealleriniin kişiliğini yoğurduğu bu adamla bol bol konuşmak olanağını buldum.

Babam, geçirdiği böbrek hastalığından sonra, bir daha tam olarak iyileşememişti. O, Şişli'de hastanede komada yatarken, çoğu geceler yanında sabahlamıştım. İstanbul Barosu'nun yaptığı terörü protesto yürüyüşünde –Beşiktaş'la Taksim arası– tutulduğu yağmurda böbreklerini üşütmüştü. Böbrek hastalığının görünürdeki nedeni buydu. Ama insan yaşamı gene de bir muammadır. Onu iyileştiren profesör doktor, bir böbrek uzmanıydı; babamın iyileşmesinden kısa bir süre sonra böbrek hastalığından öldü. Babamın böbrekleri idrar gereksinmesi açısından iyi işliyor, ama gövde için gereken kanı yeterince üretemiyordu. Bu yüzden belli aralıklarla kendisine kan vermek gerekiyordu.

Stockholm'daki hastaneye karım, babamı tansiyonunu ölçtürmek üzere götürdü. O sırada kanındaki eksikliği anlayan hemşireler, hemen evimizin yanındaki hastaneye yatırdılar onu. Orda birkaç gün kaldı, ona kan verildi, dinlenmiş oldu. Hastane idaresi, her hastaneye gidişte yatırılan o göstermelik, küçük ücreti de bir zaman sonra geri gönderdi. Çünkü İsveç'te turist olanların acil hastalıklarına

parasız bakılıyordu. Dışardan gelerek tedavi olmaksa çok pahalıydı İsveç'te. Ama işte sağlık sorunlarının bunca örgütlü oldukları ülkeler de vardı.

Babamın, yetişme çağında İstanbul'da, 1926-30 yılları arasında hocası olmuş bir İsveçli vardı. Bu İsveçli genç adam, o zamanki İstanbul'a Atatürk döneminin verdiği ilanlar sonucu gelmiş, bir jimnastik hocasıydı. Biz çocukken, Bay Johnsson'un fotoğrafı evimizin duvarında asılıydı. Babam bu adama hayrandı. Çok şey öğrenmişti kendisinden. Randevulara bile tam saatinde gelinmesi gerektiğini bu Bay Johnsson öğretmişti kendisine. Eski jimnastik öğretmenleri derneğine sorarak Johnsson'un adresini bulduk. Babam hayatında ilk defa İsveç'e gelmişken, bu gençlik yıllarının unutamadığı öğretmenini görmek istiyordu. Bulduk da adresi. Telefon ederek, güney-orta İsveç'e gittik. Johnsson, artık kendine ait geniş bir arazi üzerindeki evinde oturuyor, avcılıkla meşgul oluyordu. Babamdan yaşlıydı ama daha dinç görünüyordu. Bize kendi vurduğu geyik etinden hazırladığı güzel bir yemek sundu. Arkadan 1920'li yıllarının İstanbul, genç Atatürkçü kuşağının resimlerine baktılar; saatlerce güzel vakit geçirdiler. Sonbahar geldiğinde babamla annem İstanbul'a döndü. Babam, Stockholm'a gelirken de bir haber getirmişti bana. Bazı "bilen" kişiler, "şu sıralarda yurda dönmememi" söylüyorlardı. Onları Arlanda Havaalanı'ndan uğurladıktan sonra, sonsuz bir boşluk, üzüntülü bir anlamsızlık hissettim. Hayat böyleydi işte; doğumlar, ölümler, ayrılıklarla, hasretlerle doluydu. Babam döndükten yedi sekiz ay sonra da, onu kaybettiğimiz haberi geldi. Telefonla.

Onların dönüşünden kısa bir süre sonra Köln'de, halkoylamasına sunulacak, anayasa üzerine yapılacak eleştirel bir toplantıya çağrıldım. Davet mektubunun altında Behice Boran'ın imzası vardı. Stockholm'dan Köln'e, buraya sığınmış bazı sendikacı arkadaşlarla birlikte, otomobille, Travemünde üzerinden gittik. İsveç'in güney ucundan Batı Almanya sahilindeki Trevemünde'ye işleyen araba vapurla-

rının denizi geçişi bütün bir gece sürüyordu. Gemide yatak yeri satın alabiliyor, geceyi bir kabinde geçirebiliyordunuz. Geniş yemek salonları olan çok büyük gemilerdi bunlar. Güney İsveç'e otomobille indiğimizde karayolu daralmıştı, yer yer de virajlıydı. Üstelik ekim ayının yağmurlu, sisli, ıslak bir havasıydı. Çok eski bir şofördüm. Arabanın direksiyonuna ben geçtim ve otomobili geminin kalkmasına daha 45 dakika, bir saat gibi bir vakit varken Trelleborg'a yetiştirdim.

Köln'de anayasayı eleştiren toplantı 30/31 Ekim tarihlerinde oldu. Büyük bir sürgünler kalabalığı toplanmıştı orda. Eski dostum Tektaş Ağaoğlu'nu da üç yıl sonra ilk defa görüyordum. Birçok Fransız avukatla tanıştım. Sartre'ın *Sorgu* adlı kitabına önsöz yazdığı Cezayir direnişini desteklemiş Fransız gazeteci Henri Alleg'le orda uzun uzun konuştum.

7 Kasım 1982 günü Türkiye'de anayasa oylaması oldu. %7 çevresinde bir vatandaş topluluğu "Hayır" oyu vermişti. Bence o koşullar altında bu sonuç gene de iyiydi. Zaten bu türlü ülkelerde, bu çeşit oylamalardan daha başka sonuçlar beklenemezdi. Mısır gibi ülkelerde bu çeşit oylamalarda %98 gibi sonuçlar çıkıyordu. İyi bir muhalefet, bu %7 çok bilinçli, cesur oyu büyük bir muhalefet potansiyeline dönüştürebilirdi. Ama ne 1983'ten sonra, ne de bugün böyle bir muhalefet ortaya çıktı.

Köln'den Stockholm'a Hamburg üzerinden trenle döndüm.

17 Kasım günü, PEN Kulübünün Hollanda şubesi, Vasıf Öngören'le beni, Türk yazarlarının içinde yaşadıkları somut koşulları görüşmek üzere, PEN Kulüplerinin Londra'daki uluslararası kongresine çağırıyordu. Bu ilişkiyi kuran bir süredir Amsterdam'da çalışan Vasıf Öngören'di.

Londra'yı ilk defa göreceğim için de çok sevinçliydim. Giderayak bir sevinç kaynağı daha oluştu. Orhan Duru telefon etmişti; *Milliyet Sanat* dergisi, gençlik yıllarımızın edebiyat dergisi *Mavi* üzerine bir özel sayı yapacaktı. Oraya bir sayfalık kadar bir yazı göndermeliydim.

Bu yazıyı alelacele hazırladım, ertesi gün uçağa binerken havaalanından postalayacaktım. 1950'li yılların, edebiyatın insana batan bugünkü profesyonelleşme (dolayısıyla da numaracılık) aşamasına gelmediği, edebiyatın sadece edebiyat olarak algılandığı dönemde çıkmıştı *Mavi*. Hiçbir şey beni, o dönemi tazeliği ve yaratıcılığıyla anımsamak kadar mutlu edemezdi. Bir kitabımın yabancı bir dile çevrilip yayınlanması bile.

Londra'ya uçak 17 Kasım çarşamba sabahı, saat 09.00'da kalkacaktı. PEN toplantısının o sabah başlayacağını sandığım için, birkaç saat de olsa geç kalacağımı sanıyordum. Oysa Londra'ya erken bile gelmiştim.

Heathrow Havaalanı'nda pasaportuma, yabancı kökenli bir polis memuru baktı. Pek birşey de sormadı. Çok kalabalık bir alandı burası. Ama insanı ezen o çok yüksek yapılardan değildi, dışarısı ağaçlıktı. Yapının dışında, Londra'nın o fotoğraflarını gördüğüm iki katlı otobüsleri bekliyordu. Danışmada çalışan kızlar gerçekten insanla ilgileniyorlardı; çok da iyi Fransızca konuşuyorlardı. Otelim Leicester Square metro durağının yakınındaydı. Onlardan birine taksi tutup tutmamam gerektiğini sordum.

"Hayır" dedi. "Taksi tutmanız gerekmez. Metroyla doğrudan doğruya gidebilirsiniz."

Metro (underground) durağına indim. Kız, bana Londra kentinin metro şemasını vermişti. Burdan kentin ortasına giden zaten bir tek hat vardı.

Farkında olmadan sigara içenlere ayrılmış vagonlardan birine binmiştim. Herkes –kadın erkek– sigaralarının paketlerini açıp, paketlerden çıkardıkları kâğıtları yere atıyor, sigaraların küllerini gene yere silkeliyorlardı. İsveç'te hiç olmayan bir özgürlük! Orda sigara külünü yere silkelemek değil, sigara bile içemezdiniz. Sadece vagonda değil, metronun peronunda bile.

Banliyö mahalleleri arasındaki uzun yollar, filmlerden tanıdığım mimari biçimleri... Ardından –metro şeması üzerinde saydım– gideceğim istasyona kadar tam yirmi istas-

yon vardı. Çok büyük bir metropolde olacağımı biliyordum ama o büyüklüğü somut olarak görmek başka birşeydi. Tarihi boyunca büyük olmuş bir ülkeydi İngiltere; Londra da, dünyanın en büyük kentlerinden biri. Bu kenti göreceğim için sonsuz bir mutluluk duyuyordum içimde. Arkadaşlarım arasında Ergin Ertem, Can Yücel, Tektaş Ağaoğlu orda yaşamışlardı. Yazar Feyyaz Kayacan, bir ara istanbul'da oturan İzgân Baz, eleştirmen Nermin Menemencioğlu orda oturuyorlardı.

Açıklıklardan geçtik, sonra yeraltına girdik.

Ama asıl, Leichester Square metro durağından yukarıya, sokağa çıkınca şaşıracaktım. Bambaşka bir Paris, Paris olmayan bir Paris ya da ancak Paris'le karşılaştırılabilecek, belki ondan daha çekici olan Londra'ydı bu! Çok yüksek olmayan, insanın üzerine ağırlıklarıyla abanmayan güzelim yapılar, kalabalık, canlı sokaklar –her çeşitinden insan– kapıları ardına kadar açık kitabevleri, daha bir kapalı olan ünlü pup'lar, her köşe başında insanın karşısına çıkan tiyatrolar; eğlence tiyatroları, dans tiyatroları, dram tiyatroları... Eski sokaklarda, dükkânların camlı kapıları ardına değin açık ve sokakla iç içe, her tarafı açık bürolar...

19. yüzyıldan kalma alçakgönüllü yapılar biraz düzenlenmiş, öylece olduğu gibi kullanılıyor. Modernleşme gereksinmesini duymamış bir kent merkezi. (Stockholm'un tersine. Üstelik ne de kurallarla doludur bu İsveç!) Londra'nın bana çarpan ilk güzel yanı buydu.

Otelim, Leicester Square metro durağına çok yakın olması gerektiği halde orayı bir türlü bulamıyorum. O zaman bir taksiye binmek zorunda kalıyorum. Taksi birkaç sokakta döndükten sonra beni otelin önüne bırakıyor. Taksi fiyatı 1 pund bile tutmuyordu.

Otele yerleştikten sonra, kalabalık ara sokakları geçerek, elimdeki haritaya bakarak, PEN Kulübünün enternasyonal merkezini kolaylıkla buldum. Işıkla dolu, eski, beyazımtrak bir sokaktı bu. Orda, Afrika Merkezi'nin üstünde birinci kattaydı PEN merkezi.

Kaldırım düzeyindeki katta, Afrika ile ilgili kitaplar satan bir kütüphane vardı; kapıları, vitrinlerinin camları ardına kadar açık, sokakla iç içe bir kütüphane. Bodrum katta "Afrika Bar" yer alıyordu lokantası ile birlikte. PEN Kulübünün uluslararası merkezi bu alçakgönüllü, klasik yapının birinci katındaydı.

Toplantı öğleden sonra iki buçukta başlayacakmış. Böylece mahallede serbestçe dolaşmam için iki saat boş vaktim kalıyordu. Öyleyse doğru, öğleyin saat 12.00 ile 14.30 arasında açık olan pup'lara! Kolay mı? Bir İngiliz pup'una ilk defa girmiş olacaktım hayatta. Çok geç kalmış bile sayılırdım.

PEN Kulübünün toplantısına, önceden merkeze duyurularak, Hollanda PEN Kulübünce davet edilmemizin nedeni, bizimle Türk yazarlarının durumları, somut yaşamları, karşılaştıkları güçlükler ve Türkiye'de yazarlığın sorunları üzerine konuşmak istemeleriydi. Türkiye'de yazarların durumlarından uzun zamandır haber alamıyorlardı, çok uzun yıllardır. Üstelik Türk PEN Kulübü kendi kendini kapatmıştı. Bunun yanında bir de Vasıf Öngören'in önerisi vardı. Hollanda PEN Kulübünce çok içten benimsendiğini gördüğüm bu sevimli insan –Vasıf Öngören– (kaldığımız Shaftesbury Oteli'nin lobisinde, Hollanda PEN Kulübü Başkanı Prof. Dr. Borgers'le günde birkaç defa sarmaş dolaş oluyorlardı; sonradan yitirdiğimiz çok babacan bir adamdı Prof. Borgers) yurtdışında bir türk PEN merkezi kurulmasını düşünüyordu. Hollanda grubuyla gelmiş olan Bayan Dr. Mineke Schipper'in düşüncesi de buydu.

Vasıf Öngören'le Meral Taygun öğleden sonra geldiler. PEN'in bu toplantısına İsveç'ten, Güney Amerika'dan İtalya'ya, ordan Kore ve Japonya'ya kadar gelmiş, altmış-yetmiş kadar yazar vardı.

PEN delegeleri arasında İtalya'dan tanınmış romancı Mario Soldati, Yunanistan'dan Th. D. Prangopulos, Hırvatistan'dan Mirko Mirkovic, Avusturya'dan (Ankara'da dört yıl kültür ateşeliği yapmış olan, biraz da Türkçe bilen) Peter Marginter, Kanada'dan Bn. Louise Gareau Resbois, Alman

dili konuşan ülkelerden Ilse Wolff, Venezüella'dan José Ramon Medina, İsveç'ten Per Wästberg (o dönemde PEN uluslararası başkanıydı), kadın yazar Agneta Pleijel, yayıncı Thomas von Vagesack, Çin'den, Vietnam'dan, Kore ve Japonya'dan bizim tanımadığımız, bizi tanımayan yazarlar (çünkü bir yemek sırasında, benimle konuşan bir Japon yazarı Türkiye'nin nerde, Afrika'da mı olduğunu sormuştu bana), PEN'in uluslararası merkezinden Alexandre Blokh, Michael Scammell... vardılar.

Hapisteki yazarlar konusunda, bu işle ilgili kalabalık komite önünde konuşurken (Barış Derneği sanıkları toptan cezaevindeydiler o sırada; saçları traş edilmiş, üzerlerine tek tip elbise giydirilmişti, böyle bir kılıkta fotoğrafları gazetelerde yayınlanmıştı) heyecanlandım. Çünkü biraz ötede İtalyan faşizmini yaşamış olan ünlü romancı Mario Soldati oturuyor; beni o sevimli, geniş yüzüyle, dikkatle dinliyordu. Soldati'yi Carlo Lévi'den çevrilmiş, Türkiye'de de çok tanınan *İsa Bu Köye Uğramadı* romanından tanıyordum. Bu romanın kahramanı İtalyan faşizmi sırasında demokrat-sol fikirlerinden ötürü çok ıssız bir dağ köyüne sürülmüştür (1934). Orda, Roma'dan gelen bir yakınına sorar, antifaşist yazar Mario Soldati'nin bir romanının yayınlanıp yayınlanmadığını. Romanın yayınlanmış olmasını umut ediyordur. Yaşamışlardı bunları. Bilge kişilerdi. İtalyan faşizminden geçmişler, o faşizmin yıkıldığını görmüşlerdi.

Ertesi gün de, Türk yazarlarının içinde bulundukları somut yaratma koşulları üzerinde, Vasıf da ben de genel kurulda konuştuk.

İkinci gün Lahti'den tanıdığım İzlandalı yazar dostum Thór Vilhjámsson nefes nefese yetişti toplantıya. İzlanda'nın başkenti Reykjavik'ten uçakla Stockholm'a, ordan aktarma yaparak Kopenhag'a, üçüncü bir uçakla da Londra'ya gelmişti. İçki içmişti ama onca aktarmaya karşın hiç yorulmamış gibiydi; öte yandan da bu sefer, bildiği dilleri bülbül gibi konuşuyordu. Thór Vilhjálmsson 1925 doğum-

luydu, modern İzlanda edebiyatının kurucuları arasında yer alıyordu. Yapıtlarını 1950'den sonra yayınlamaya başlamıştı. İlk yapıtının adı anlatımsaldı: *İnsan Her Zaman Yalnızdır.* Sonra başka romanlar, öykü kitapları yayınlanmıştı. İsveç diline çevrilmiş üç kitabı vardı.

"Benim kitaplarımı İsveç'te yayınlayan yayınevi battı," dedi bana. "Bilmiyorum, belki de benim kitaplar yüzünden batmıştır."

İsveç dilinden bir öyküsünü okumuştum *İzlanda Anlatıları* adlı antolojide. Öykünün adı İngilizceydi: *Stay Illusion.* Kendisine özgü bir karamsarlığı ve alaycılığı vardı.

İkinci gecede, toplantı onuruna verilen kokteyle otobüsle giderken Thór, İsveç'i çekiştiriyordu bana.

"Ne biçim yer orası? Bir türlü alışamadım. Anlayamadım da. Ne biçim insanlar! Bir türlü onlarla ilişki kuramıyorum."

"Ama M. Vilhjálmsson" dedim, "Kiminle konuştuğunuzu unutuyorsunuz galiba. Siz bir İzlandalı olarak İsveç'le uyum kuramıyorsanız, ben ne diyeyim? Düşünün ki ben bir Türk'üm."

Uzun uzun güldü Vilhjálmsson, daha sonra da otobüste Meral Taygun'la, Vasıf Öngören'le, José Ramon Medina ile ahbaplık etti.

Otobüse Londra'nın çok civcivli bir yerinde bulunan Strand Otel'in önünden binmiştik. Kentin epeyce dışındaydı gittiğimiz yer. Sanırım PEN Kulübe ait eski, birkaç katlı, güzel, geniş bir köşktü. Alttaki geniş salondaydı kokteyl. İsveç'ten sonra her yerde verilen içkiler insana ne kadar da bol görünüyor. Burda İspanyol asıllı garsonlarla, hizmet eden güzel İngiliz kızları, durmaksızın şarap sundular. Mantarlarının küfünden, şişelerin epeyce beklemiş oldukları anlaşılıyordu. Zaten çok, çok güzel şaraplardı.

Kokteylde ilkin, uzun yıllar önce Çekoslovakya'dan buraya göç etmiş olan Dr. J. Ledirer ile tanıştık. Kendisi Milan Kundera'yı yazar olarak pek beğenmiyordu. Zaten sert konuşan birisiydi. Albert Camus'yü beğeniyor fakat Sartre'ı

çok solda buluyordu. Ta Macaristan ihtilaline kadar ayrılmamıştı partiden. Hatta Stalinistti, o döneme kadar. Ondan sonra ayrılması ise neye yarardı? Kundera'nın, Mitterand iktidara geldikten sonra Fransız vatandaşlığını seçmiş olduğunu ise bilmiyordu. Londra'da Kafka'nın yeğenlerinden birinin oturduğunu söyledi bana. Vaktim olsa ne kadar ziyaret etmek isterdim bu yaşlı insanı. Dr. Ledirer bana:

"Ben pesimistim" dedi. "Çek dilinin iki büyük yazarı vardır. Hayır Çek dilinin değil, Çekoslovakya'nın –Kafka Almanca yazıyordu–, Kafka ile Hasek."

"Gustav Meyrink üzerine ne düşünülür?"

"Meyrink, *Golem* adlı romanını Avusturya'da, Alman dilinde yazmıştı. Bilinen şeylerdir onlar. Bence bir özelliği yok."

Oysa ben oldukça fantasmagorik bulmuştum.

Daha sonra Letonya asıllı çevirmen Bn. Velta Snikere ile Jamaika asıllı çevirmen Bn. Helbemer geldiler yanımıza. Velta Snikere, Rusların Letonya'ya girdikten sonra Letonya kültürünü çok gerilettiklerini anlatıyordu. Kanadalı Bn. Louise G. Debois, Talat Halman'ın dostuydu. Ama kokteylin temel olayı Harold Pinter'le yeni karısı Lady oldular.

Harold Pinter, Meral Taygun'la Vasıf Öngören'in yanından ayrılmadı. Ben bu kozmopolit çevremi değiştirmek istemedim. Yerimden kımıldamadım. Özellikle romundan başka birşeyini tanımadığım Jamaika'yı biraz tanımak istiyordum. Biraz sonra da, bazı bakımlardan kokteyllerin dünyanın her yerinde aynı ruhu taşıdıklarını öğrendim.

Pinter'in eski karısından ayrılarak, bu gerçek Lady ile evlenmesi, Londra'da en çok konuşulan olaylar arasındaydı. Lady çok ünlü bir bestseller yazarıydı, tarihsel bestseller'ler yazıyor, kitapları tütüncü kulübelerinde bile satılıyor, çok para kazanıyordu. İngiltere'deki kültürel yardım fonlarından da paralar alması çok kolaydı. Bir anlamda Pinter'dan çok daha ünlüydü. (Ben adını bile aklımda tutamadım.) Kadınların anlattığına göre, kocasını "Bizim Harold'u tanıyor musunuz?" diye tanıştırıyordu.

Lady tipik İngiliz, irice, güzel vücutlu bir kadındı. Benim yanımdaki kadınlar, biraz sonra Lady'nin güzel olup olmadığı konusunda tartışmaya başladılar. Ardından da beni erkek olarak hakem seçtiler. Hangi tarafı tutacağımı şaşırdım. Lady'nin çok tipik bir İngiliz olduğunu bahane ederek:

"Çok güzel sayılmaz" dedim. "Çok İngiliz."

Kadınların bir bölümü bu sonuçtan memnun oldular, ötekiler Lady'nin güzel olduğu üzerine savlarını sürdürdüler. Ardından da beni ertesi gece için, gidemeyeceğim ama sonra Londra'yı biraz tanımak bakımından gidemediğime çok üzüleceğim bir yere çağırdılar.

"Gelirseniz pişman olmayacaksınız" dediler.

Lady gerçek bir İngiliz güzeliydi, biraz iri, belki biraz genişceydi yüzü. Benim tipim değildi. Ordan çok iyi içmiş olarak ayrılırken, kapıya yakın duvarın dibine oturmuş, kokteyli yöneten kızlardan birinin kulağına eğildim.

"Buranın en güzel kadını sizsiniz" dedim.

"Ah, çok sevindim. Ama nerden aklınıza geldi şimdi bu?"

"İddiaya girildi de" dedim.

Gerçekten çok güzel bir kızdı.

Ardından otele yakın bir yerde yeniden lokantalara gittik. İtalyan, İspanyol, Sırp garsonlar, dünyanın en sevimli genç kızlarının servis yaptıkları yerler... Cebimdeki paralar artacaktı. İsveç PEN Kulübü Başkanı Vagesack'la Agneta Pleijel'e konyak ikram etmek istedim. Vagesack, ikinci kadehtan sonra masanın üzerine düşecek gibi oldu. Otele uyumaya gitti. Pleijel'le, daha bir süre içtik. Öylesine tatlı bir sarhoşluğa erişmiştik ki, mahalledeki otellerimizi bulamadık. Bir taksiye bindik ama taksinin içinde, -arka koltuğun önü genişti- yere yuvarlanır gibi olduk. Hatta ben yuvarlandım.

Uçağım cumartesi günü sabah, saat 12.00'da kalkacaktı. Londra'ya doyamamıştım. Kentin merkezindeki, Trafalgar Alanı'nın üst yanındaki, Leichester Square'la Covent Garden metro durakları arasındaki bu bölümde, aylarca bütün ilişkilerimden koparak yaşayabilirdim. Büyük kent-

lerin merkezleri! Buydu büyüleyen beni. Londra ise özellikle çok güzeldi. Bambaşka bir havası vardı buranın.

Saat 09.00'da beykınlı, yumurtalı kahvaltımı bitirdikten sonra sokağa çıktım. Güneş vardı. Caddelerde gezindim. Sonra da çok derin, peronuna sonsuz bir merdivenle inilen (yanlış yapmıştım, asansörle inmem gerekirdi sanırım) bir daha yeryüzüne ulaşamayacağımı sandığım bir metro durağının peronuna indim. Doğruca havaalanına giden metroyu bekledim. Bu defa sigara içilmesi serbest olan vagonu yakalayamadım. Hemen hemen bir ben kalmıştım vagonlardan içeriye girmeyen. Oysa Pakistanlıların, Hintlilerin, Afrikalıların çalıştırdıkları küçük gazeteci dükkânlarından bir yığın pipo tütünü almıştım.

Sonbahar güneşi altındaki banliyölerden geçtik. O yıl, kış çabuk gelmiyordu Avrupa'nın bu yanında. Yaz da güzel geçmişti. Stockholm'da ilk defa terlediğimi hatırlıyordum. Annemle, babamın orda oldukları haziran ayında on gün kadar bayağı çok sıcaklar olmuştu.

Metrodan inince üç ayrı terminali olan, küçük yapılardan oluşan Heathrow Havaalanı yapıları... Eğer İsveç'e doğru gidiyorsanız, İskandinav havayollarının (SAS) bir uçağına da binmişseniz, bir Ingmar Bergman filminin senaryosunun başladığını hissedebilirsiniz.

Hollanda PEN Kulübü, uçağa binmeden on beş dakika önce Arlanda da elime geçen biletleri birinci mevki olarak göndermişti. Hey gidi Prof. Borgers –Alman işgaline karşı direnmişti o da–! Ne hoş bir adamdı! Şimdi o da, Vasıf da dünyamızda yoklar.

Ormanlarla örtülü, sessiz, insanların birbirlerinden uzak durdukları, birbirlerine dokunmasının güçlükler taşıdığı bir ülkeye gidiyorsunuzdur. Öte yandan onların birbirlerini anlamaları da zordur. Uçakta varlıklı sanayiciler, finans adamları vardır. Genç, zengin karıkoca görünüşte birbirlerini sevmektedirler ama derinde sorunları vardır. Aralarında aşılmaz birşeyler olduğunu sezmektedirler, üstelik bu sorun da gittikçe büyümektedir. Kadın, erkeğe göre da-

ha bir canlıdır, sanki daha çok gizil güç taşımaktadır. Çok güzel ince bir yeşil bluzla, siyah, bol, ince bir pantolon giymiştir. Ama kovboy çizmelerini andıran çizmeleriyle, kalın bir kemeri vardır. Yabancı ona bakar. Kadın da yabancıya. Sonra kadın gazetesindeki bulmacayı çözmeye başlar. Yabancıysa, yurdundaki dostlarını, bir yığın, bir yığın aydın arkadaşlarını düşünmektedir. Onlardan bazıları da cezaevindedirler.

Senaryonun son bölümü Ingmar Bergman'a uymamaktadır. İkinci erkek bir yabancı da olsa, onun da ruhsal sorunların derininde, varlıkla hiçlik arasında olması gerekir. Oysa bu yabancı, ülkesinden ayrı düştüğü halde yaşama çok bağlıdır.

İlk defa da, bir uçakta, öğle yemeğinde bu kadar iyi bir yemekle karşılaşıyordum: Sirkede dinlendirilmiş palmiye yüreği, pilavlı, bezelyeli, ızgarada pişmiş domatesli dil balığı kızartması, çeşitli peynirler, kahve, çikolata, viski, beyaz şarap, konyak.

10.
ALLEN GINSBERG'LE KARŞILAŞMA

O aylarda bütün boş vakitlerimi –zaten pek çok zamanım boştu– Stockholm'daki Milli Kütüphane'de (Kungliga Biblioteket) geçiriyordum. Bu kütüphanenin loş, yüksek tavanlı, çok güzel bir okuma salonu vardı. Salonun penceresinden İsveç kışını ya da kışa benzeyen sonbaharını, zamanında bir türlü gelmeyen baharı görüyordunuz. Kütüphanenin arka bölümündeki geniş park, doğanın yaşamını yansıtıyordu siz okurken başınızı kaldırdığınız zaman. İlgili yerden bir kitabı istediğinizde, kitap ertesi gün ya da iki gün sonra geliyordu.

Böylece, kitaplıkta İtalyan düşünürü Antonio Gramsci üzerine ne kadar kitap varsa okudum. Bu kitapları okuya okuya, Gramsci'yi İtalyanca'dan okumak hevesine kapıldım. Ama bu hevesimi dizginledim. Öte yandan da Rus Formalistleri ile ilgili ne kadar metin varsa okuyordum. Çağdaş insan bilimlerinin temelinde yatan o taze tohum, devrimden sonra ülkenin stalinizme doğru yol alışıyla nasıl da darmadağınık edilmişti. Bütün sanatlar alanında da böyleydi bu. Bizdeyse, bu trajik olgunun üzerinde duran bile yoktu.

Ülkemden ayrı düşmüştüm, çok da sessiz, adeta ıssız bir ülkedeydim. Onca yaşamayı seven ben, burda, çevremden çok az sayıda mesaj alıyordum. Çalışmak isteyen kafamı oyalamak için, en azından çok okumam gerekliydi. Yoksa zihin kendi kendini yemeğe başlayacak, delilik olmasa da ruhsal bir bozulmaya doğru yol alacaktım. Bu yüzden evde geçen vakitlerimde de Türkiye yakın tarihi üzerine ne bulursam okuyor, Türkiye'den kitaplar getirtiyordum. Her zaman da 81 Haziran'ında Lahti'de karşılaştığım o bilge düşünür George Steiner'in sözleri aklıma geliyordu: "Olsun, kitaplar var ya!"

1971 kargaşasını derinden yaşamıştım. Askeri mahkemeler önünde avukatlık yapmıştım. Türkiye'nin o dönemdeki perde arkasını görür gibi olmuştum. 1971'de yurtdışına gidenler olmuştu. Ama az sayıdaydı bu. Şimdi 1980 darbesinden sonra, çok sayıda insan yurtdışına atmıştı kendisini. Sol fraksiyonlar, aynı Türkiye'deki gibi davranıyorlar; fraksiyon dergilerini çıkarıyorlardı. Ne de çok tartışılacak şeyleri varmış... Ama hepsi söz kalabalığı içinde, temellere inmeyen şeylerdi. Zaten, yeni Türkiye insanının edinmiş olduğu sağlam analiz yöntemleri yoktu. Akıl çağından, rasyonalizmden geçmemişti Türkiye. Sorunlarının birikmesi, bir yandan da tarihi içinde hiç radikal reform yapmamış olması yüzünden ara sıra böyle patlamalar oluyor; daha da çok bu patlamalar, otoriter bir rejim getirmek, toplumun reform isteklerini bastırmak için kullanılıyordu. Reform isterken, kendilerini "devrim" ortamında bulan gençlerse hazırlıksız, kültürel donanımsızdılar. Buna bir de toplumun ilkel toplumsal örgütlenmesinin, insan ilişkilerindeki basitliğin yarattığı kaba bir bireycilik ekleniyordu. Bu kaba bireyciliği, yozlaşmış bir feodal ahlak besliyordu. Sanırım Türkiye'de feodalite de görkemli olmamıştı. Feodalizmin şatoları ile kültürel belirtileri yoktu bu ülkede. Bu feodalizm, daha çok bir aşiret feodalizmini andırıyordu.

23 Ocak günü Amerikalı şair Allen Ginsberg gelmişti Stockholm'a. O gün kentin ortasındaki Kültürevi'nde (Kulturhuset) gösterisi vardı. Gazetede haberi biraz geç gördüm, toplantıya da geciktim. Hani herkeste birileriyle tanışmak, birilerini görmek duygusu vardır ya, bende de bu sadece Allen Ginsberg konusunda kalmıştı. 60'lı yıllarda onun şiirini de, başkaldırısını da, Amerikan toplumu içinde yaşama biçimini de çok sevmiş; Şişli'de bir çatı katında otururken duvarıma onun bir resmini asmıştım, bu sakallı beatnik şairin. Delirmiş birisini evine alıp, yumuşak yöntemleriyle tedavi etmişti. Öte yandan bütün beatnik edebiyatçıların yaşamları –tek tek de toplu olarak da– çok il-

gınçti. Bunlar kendi var oluşlarını en temelden yaşamaktan korkmamış bireylerdi. Aşırılıkların kıyısına, içine gitmekten de korkmamışlardı. Bu deneylerde yitenler yitmiş, yitmeyenler artakalmışlardı.

Allen Ginsberg, şair arkadaşı Peter Orlovsky ile birlikte sahnede şiirlerini, bağıra bağıra okuyordu. Kalabalıktan ötürü açık olan kapının dışından da duyuluyordu şiirler. Peter Orlovsky sahnede şortlaydı. Şiirler bitince Allen Ginsberg eline küçük bir telli çalgı alıyor, şarkı söylemeye başlıyordu. Beyaz Rus Yahudilerin kullandıkları bir enstrümandı bu. Bir de genç piyanist vardı sahnede. Görülmemiş bir özgürlük ya da özgürleşme isteği gösterisi. Ara verilince salona girdim, boş yerlerden birine oturdum. Ama onları dinlemeye o gün doyamamıştım.

Ertesi gün, gösteri başlamadan önce genç gazeteci Yavuz Baydar'la birlikte Kültürevi'ne gittik. Doğruca salonun üzerindeki katta Ginsberg'in gazetecilerle konuştuğu odaya girdik. Ginsberg İsveç radyosundan bir kızla konuşuyordu. Onun da yanında bir teknisyen; odada belki birkaç kişi daha vardı. Yavuz Baydar, yanına fotoğraf çekmek isteyen İsveçli genç bir kız arkadaşını almıştı. Ben doğru Ginsberg'in yanına gittim, oturdum. Sanırım Ginsberg, bu göğüsleri üzerine şeffaf bir bluz giymiş, ona büyük göğüslerini göstermek isteyen ve kim bilir nasıl sorular soran kızdan bıkmıştı. Hemen bana döndü.

"Ben gazeteci değilim Ginsberg" dedim. "Bir Türk yazarıyım. Sürgündeyim."

Ginsberg'in bana karşı takındığı tavır, kırk yıllık bilge bir dost tavrı oldu.

"Biliyorum" dedi. "Orda çok kötü bir diktatörlük olduğunu. Ne yazık ki bu rejimde bizim Amerika'nın da payı var."

Hayır, Ginsberg'le ahpap olmak için özel bir çaba göstermeye gerek yoktu. O insanını tanıyor, hemen dost oluyordu onunla. Bunlar 20. yüzyılın en büyük dervişleriydiler. Sanırım, artık 20. yüzyılda o eski büyük dervişler İran'ın

herhangi bir kentinde oturan mollalar arasından çıkmıyordu. Bunlardı o dervişler.

Ona şiirlerinin Türkçeye çevrildiğini söyledim.

"Nasıl? Anlamı iyi aktardılar mı bari?" dedi.

"Çok şanslısınız Ginsberg. Çevirenler yeni kuşağın en parıltılı iki yazarıydı: Orhan Duru, Ferit Edgü."

"Çok iyi. O kitaptan bir tane elde etmek isterim"

"Hemen haber vereceğim onlara."

Daha sonra merdivenlerden aşağıya indik. Biz, seyirci sandalyelerinin en önüne oturduk. Ginsberg'le Orlovsky show'larına başladılar. Doyulur gibi değildi. Ginsberg ikinci bölümde ünlü *Uluma* şiirini de okudu.

Gösteri bitmiş, salon boşalıyordu. Yavuz Baydar'la salonun arka bölümüne geldik, oturduk. Bu beatnik'leri seyrediyorduk.

"Bunların peşine takılıp Amerika'ya gitmekten başka çaremiz yok Yavuz. Belki hayatımızın tek kurtuluşu budur, belki en şanslı günümüzdeyiz."

Ginsberg, elinde çiçeklerle süslü çantası, doğru yanımıza geldi. Salon da boşalmış gibiydi artık.

"İstanbul'dan geçtiniz mi hiç Ginsberg."

"Hayır, hiç geçmedim."

"Tibet'e nasıl gittiniz?"

"Hindistan üzerinden."

O sırada Yavuz onunla bir interview yaptı. Söylediklerini banta aldı.

"Çok görmek istiyorum İstanbul'u."

"Bunu da İstanbul Sanat Festivali komitesine bildireceğim. Ama bugünkü rejim altında çekinirler sanırım."

"Amerika'da bir üniversite kurduk" dedi. Çantasını açtı, çok güzel basılmış, renkli afiş boyunda bazı kâğıtlar çıkardı. Enstitünün tanıtma afişlerinden bazılarıydı bunlar. En üstte kırmızı büyük harflerle POETICS yazısı vardı. Altında da Naropa Institute 1982-1983 Boulder, Colorado yazıyordu. Sonra da derslerin konuları yer alıyordu. Ders verenler arasında bazı profesörler de vardı. Naropa

Institute'ün adresi şöyleydi: 1111 Pearl Street, Boulder, C 0 80302.

Bir de üç şair "Üçler Bildirisi" diye bir bildiri yayınlamışlardı; onu verdi Allen Ginsberg. Nikaragua sorunu üzerine bir bildiriydi bu. Üç şair şunlardı: Yevgeni Yevtuşenko, Allen Ginsberg, Ernesto Cardenal.

"Siz de Colorado'ya uzanınca mutlaka arayın" dedi Ginsberg.

Öyle sanıyorum ki, Türkiye'de yazınsal yaratma özgürlüğünün karşı karşıya bulunduğu sorunlar konusunda bilgilenmek için, daha sonra Arthur Miller'le Harold Pinter'in yaptıkları yolculuk konusunda, o dönemde ABD PEN Kulübü Başkanı olan Arthur Miller'i Ginsberg uyarmıştır. Harold Pinter'se Türkiye ve Türk yazarı sorunuyla –gene sanırım– Londra'da PEN Kulübü'nün kokteylinde Vasıf Öngören'le karşı karşıya geldiğinde ilk izlenimlerini aldı. Harold Pinter, Türkiye üzerine gerçekten çok olumlu olan şeyler yazdı. Hatta bu ziyaret onun iki kısa oyun yazmasına da neden oldu. Bilmiyorum –elbette yönetici konumda olanları bir yana bırakıyorum– ama Türk entelligentsia'sı onları nasıl karşıladı Türkiye'de? Onlara kim açıklıkla yaklaştı? Fakat Arthur Miller'in *The Nation* dergisinin 18 Mayıs sayısında yayınladığı "Dinner with the ambassador" adlı nefis yazıyı gönderdiğim hiçbir gazete yayınlamadı İstanbul'da.

Bazı konularda kendimizden o ölçüde eminiz ki, önyargılarımızı dahi bilgi sanıyoruz. Analiz gücünden, bazen o derece yoksunuz ki ABD dış politikasıyla Arthur Miller'i birbirine yakın görebilenler çıkabiliyor. Bazen de, sanırım bazen değil, hemen hemen her zaman kendimizi dünyanın merkezinde sanıyoruz. Oysa kıyısındayız dünyanın. Dünyanın merkezinde olmak için elimize geçen fırsatları kullanamıyoruz.

30 Ocak günü, burda Stockholm Radyosu'nda çalışan arkadaşımız Hadi Orman'a "yurda dön" çağrısı yapıldı.

Orman, İsveç Sosyal Demokrat Partisi üyesiydi. Geçen yıl bu partinin düzenlediği, Göçmenlerle Dayanışma toplantısında İsveç dilinde bir konuşma yapmıştı. Ondan önce de Olof Palme konuşmuştu. Toplantıda başka konuşmacı da yoktu. Orman, Bülent Ecevit'in tutuklu olma nedenlerini anlatmış, askeri rejimin uygulamalarının genel çizgileriyle kısa bir görünüşünü çizmişti. Toplantıdaki, İsveç dilindeki konuşmayı banta alıp da Türkiye Büyükelçiliği'ne yetiştiren bir ispiyoncuydu. Orman'ın söyledikleri, genel olarak gazetelerde yazılan çok meşru eleştiri nedenleriydi. Orda zaten, dinleyici olarak iki Türk vardı. İspiyon, ses alma cihazıyla ordaydı.

Daha önce yurtdışına çıkmış politikacılara, sendikacılara da yapılmıştı bu çağrı. Ardından da listeler *Resmi Gazete*'de yayınlanıyor, söz ya da düşünce özgürlüklerini kullanan bu insanların yurttaşlıklarını yitirdikleri ilan ediliyordu. Yılmaz Güney, Cem Karaca, Melike Demirağ, Şanar Yurdatapan gibi sanatçılar için de yapılmıştı bu çağrılar.

Finlandiya PEN Kulübü bana bir mektup yazarak, tutuklu bir Türk yazarını onur üyeliğine seçmek istediğini bildirdi. Buna en uygun adın Ataol Behramoğlu olduğunu yazdım. Behramoğlu hem kuşağının çok parıltılı bir şairiydi, hem de askeri rejim altında yazarın yaratma özgürlüğünü savunmak cesaretini göstermişti, hem de sırf düşüncelerinden ötürü haksız olarak tutukluydu.

Finlandiya PEN Kulübü Ataol Behramoğlu'nu onur üyeliğine seçti. Beni de, bu seçim dolayısıyla Helsinki Üniversitesi'nde yapılacak törene Türk yazarları adına davet etti. Tören, Helsinki Üniversitesi'nde 16 Mart tarihinde yapılacaktı.

Bir türlü geçmeyen bir gribe yakalanmıştım. Günlerce salonda yatak da olabilen sedirde yattım, kalktım. 14 Mart gecesi gemiye binecektim ama bir türlü de tam iyileşemiyordum. Stockholm'la Helsinki arasında işleyen, o kat kat –adeta şehir gibi diyeceğim– gemilerden birine bi-

necektim. Paraya kıyarak tek kişilik bir kamara aldım. Finlandiya PEN Kulübü, isterse fazla masraflarımı karşılamasındı.

Yemekten sonra gemideki diskoteğe de gittim ama hem bu defa diskotek tatsızdı, hem de hastalık beni yatağa çekiyordu.

Bunu yaşadığım gecenin ilginçliği dolayısıyla anlatıyorum. O gece gemideki geniş kamaramda, yarı uyku yarı uyanıklık arasında hastalık bir geldi üzerime çullandı, bir uzaklaştı benden. Bu böylece nöbetler halinde, sabaha kadar sürdü durdu. Fakat sabahleyin uyandığımda bütün bütüne iyileşmiştim işte. Ne derin bir mutluluktu bu.

Helsinki limanında sabah yeni yeni oluyordu. İki kişi bekliyordu beni limanda. Birisi PEN Kulübünün genç sekreteri –üniversite'nin edebiyat dalında asistandı– Ben Hellman'la, sevgili dostum Asaf Çiyiltepe'nin karısı, Atlan'ın annesi Pirkko Çiyiltepe. Ona geleceğimi yazmıştım ama buraya zahmet etmesini hiç istememiştim. Ben onu arayacaktım.

Uzak değildi, limana yakın bir parkın içinde bulunan Ruslardan kalma o camlı pastane. Oraya gittik. Ben Hellman, oraya Fin televizyonunun geleceğini söyledi. Biraz sonra, parkın içinde, Fin TV'sine Ataol Behramoğlu üzerine konuşacaktım. Interview'de akşam haberleri yayınına girecekti.

Ben Hellman beni, Helsinki'de üniversite mahallesi ile –ki bu mahallenin ortasında taş döşeli bir alanda, çok görkemli bir ortodoks kilisesi vardır–, tren istasyonu arasındaki sokaklardan birinde, hemen kentin ortasına yakın bir otele yerleştirdi. Akşam beni ordan alacak, yemeğe götürecekti; o zamana kadar serbesttim.

Pirkko'nun, Helsinki yakınında bir hastaneler merkezi olan Nikkilän'deki evine gidecektik.

Küçük bir kenttir Helsinki; nüfusu yarım milyon kadardır ama gene de görkemli yanları vardır. Kentin ortasında-

ki garajdan 1 no.lu şehir otobüsüne bindik, elli dakika kadarlık bir yolculuktan sonra Nikkilän'a geldik. Gerçekten burda hastanelerle, hastanelerde çalışanlar için lojmanlar vardı. Pirkko da hastahanede çalışıyordu. Onca yıl Ankara'da, İstanbul'da yaşadıktan sonra buraya, bu sessizliğin ve yalnızlığın ortasına gelmişti. Cihangir'de küçük bir evi olduğu halde geçim zorluğu çekmeye başlamıştı, Türkiye'de artan pahalılık karşısında. Ertesi gün Üniversitedeki törende okunacak olan Ataol Behramoğlu'nun şiirlerini o, Türkçeden Finceye çevirmişti.

"Asaf da buraya gelmişti" dedi bana.

Hangi yıllar olabilir diye düşündüm. Belki de 1959'du ya da o kadar eski bir tarihti. Asaf Çiyiltepe 1967'de ölmüştü. Şimdi ondan yirmi dört yıl sonra, onun dolaştığı yerlerde dolaşıyordum. Pirkko'yla hayat, ortak dostlar üzerine konuşacağımız ne çok şey vardı. Yemekten sonra gene Helsinki'ye indik. Pirkko, oteli bulamam sanıyordu. Beni otele bıraktı, ertesi gün görüşecektik.

Ben Hellman beni otelden alarak, kentin işlek bir yerinde, bir birinci katta olan –sanırım bir Sırp lokantasıydı– bir lokantaya götürdü. Oraya PEN Kulübü çevresinden bir radyo müdürüyle, bir İngiliz gazeteci (Finlandiya'da oturuyor, epeyce Fince de biliyordu), bir de bana çevirmen olarak bulunmuş, Fransızca bilen Eila Karhu adlı genç, sevimli bir kadın gelmişlerdi. Finlandiya PEN Kulübü Başkanı Lassi Nummi o akşam gelememişti, ertesi gün görünecekti.

Çevirmen Eila Karhu, biraz Türkiye'de de oturmuştu, bir ölçüde Türkçe de biliyordu. Çeviri işlerini de, bana bilgi vermek gerektiğinde bilgi verme işini de çok hızlı, büyük bir beceriyle yürüten bir kız olduğunu söylemeliyim. Ben Hellman'ın benim için yaptığı programda, ertesi günkü basın toplantısından, akşamüzeri Üniversite'deki törenden ve sonraki akşam yemeğinden başka, ertesi gün de bir ziyaret vardı. Emine Naskali adında bir hanımla görüşmeydi bu. Hemen, bu bayan Emine Naskali'nin kim olabileceğini dü-

şündüm. Üniversite'de okutman olarak çalışıyordu. Belki bir Türkologdu. Eile Karhu, benim fazlaca düşünmememi temin etti:

"Celal Bayar'ın torunu" dedi.

Şaşırmıştım, Celal Bayar'ın torununun Finlandiya'da karşıma çıkması karşısında.

İngiliz gazeteci –Donald Fieds'di adı– *BBC* ile *Financial Times* için çalışıyordu. Finlandiya üzerine çok şeyler anlattı. Ordaki hayattan fazla şikâyetçi değildi. Öteki konuksa Finlandiya Radyo Televizyonu'nun bir bölümünün müdürü değil, bütün bölümlerin genel müdürüydü. Pentti Ruohonen'di adı. Babayiğit bir adamdı bu. Bizdeki bürokrat tiplerine hiç benzemiyordu.

Finlilerin iyi, alçakgönüllü, çok misafirperver insanlar olduklarını söyleyeceğim. Helsinki kentini de, küçüklüğüne, herşeyin İsveç'te olduğu gibi pahalı olmasına karşın çok sevdiğimi belirtmeliyim. Finlandiya, Avrupa'nın köşesinde kalmış bir ülkedir. Tek beğenmediğim yanı İsveç'i örnek alma konusunda genel bir eğilimin oluşudur.

Eila Karhu Türkiye'yi çok sevmişti. Yemekte, Türkiye'deki şarkılarla, türküleri de çok sevdiğini anlatıyordu. İyi bir biçimde içip Helsinki'nin gece yarısının tenha sokaklarına çıkınca, benden mutlaka bir şarkı söylememi istedi. Ne şarkı söylemeyi bilirdim, ne de şarkı söylemeye elverişli bir sesim vardı. Hiç giriştiğim bir iş değildi bu. Ama orda dayanamayıp söyledim.

Beyoğlu'nda gezersin, gözlerini süzersin.

İşte o zaman ne kadar derinden özlediğimi anladım Beyoğlu'nu; sarsıldım. Ayrı bir kültüre ait olduğumu hissettim. Dünyanın bu ilkel duygularından, ilkel milliyetçi eğilimlerinden sıyrılmış, kültürlü, insancıl, bana sevgiyle davranan insanlarının arasında iyi hissediyordum kendimi. Ama ne de büyük bir eksiklik taşıyordum içimde: Kendi kültürümün bana her an verdiği mesajlardan yoksunluk, kendi kültürümü –her an başka kültürlerden birşeyler al-

maya çalışsam da– kendi başıma yaşatmanın bana yüklediği ağır duygu, ağır yük. Buydu içsel dramım.

Ertesi gün kentin en büyük oteli "Arma" otelinde, öğleden önce yapılan basın toplantısı çok kalabalık oldu. Çok güzel, ufak, halılarla döşeli bir salondu bu. En az otuz kadar gazeteci gelmişti. Orda Londra'dan gelmiş olan George Thenier ile karşılaştım. O, yıllardır dünyada fikre konulan sansürle mücadele eden bir dergi çıkarıyordu: *Index on Censorship*. Kendisiyle, geçen yıl Londra'da PEN Kulüp toplantısına gittiğimde tanışmıştım. Eski bir Çekoslovakya mültecisiydi. Mutlu bir rastlantı oldu. (George Theiner şimdi ölmüş bulunuyor.) Basın toplantısında Ataol Behramoğlu, anayasa taslağını eleştirdiği için cezaevine konan ünlü yazar Oktay Akbal üzerine konuşuldu. Türkiye'de, Darwin konusunda bir tartışma başlamıştı. Darwin'in görüşleri, birçok açıdan elbette aşılmıştır. Ama Türkiye'deki tartışma bu yönde değildi. Dinsel görüşle Darwin çatıştırılıyordu hâlâ. Öte yandan, ta Thomas More'un ütopik yapıtına karşı bile dava açılabiliyordu. Türkiye'nin demokratikleşme sorunları konuşuldu. Ertesi gün de bütün Finlandiya gazetelerinde, çok geniş bir yer aldı basın toplantısı.

Öğleden sonra dinlendim. Akşamüzeri Pirkko geldi; birlikte Üniversitedeki törene gittik. Geniş bir anfiydi burası. PEN Kulübü yöneticileri konuştular. Ataol'un şair kişiliğinden söz edildi, şiirleri okundu. Ben 13. yüzyılla, 15. yüzyıl tasavvufa dayanan halk şiiri ve bunların Anadolu ayaklanmalarıyla bağı üzerine uzunca bir tebliğ hazırlamıştım. Eila Karhu, onun bir parçasını Finceye çevirerek sundu. Hepsini sunmaya zaman elverişli değildi. Akşam yemeği üniversite mahallesinde bir lokantada oldu. Ertesi gün, akşamüzeri kalkacak geminin kalkış saatine kadar serbesttim. Sabahleyin Emine Naskali'ye telefon ettim. Doktor babasıyla, babam biraz tanışırlardı. Beni evde yemeğe bekliyordu.

Taksiyle gitmekten başka olanağım yoktu. Kentin dışında, ağaçlıklı üç dört katlı banliyölerin başladığı bir yerdey-

di Naskali'nin evi. Taksi şoförü evin yerini güç buldu. Hatta beni biraz ötede bıraktı. Karlar içinde yürüyerek evi arıyordum. Büyük bir evin önünde, odunlarla meşgul tipik bir Finli gördüm. Esko Naskali'ydi bu. Beni bekliyorlardı.

Esko, sanırım iyi nitelikleri olan çalışkan bir Finliydi. O da Üniversitede okutmandı. Türkçe, Farsça biliyordu. Emine Naskali ise siyah saçlı, zeki, güzel, genç bir kadındı. İki çocukları vardı. Hem onlarla meşgul oldular, hem de benimle. Emine Naskali, Finlandiya'da Türkiye'nin ve Türk kültürünün yeterince –belki de hemen hemen hiç– tanınmadığından, belki Türk küıltürünün biraz da küçük görüldüğünden şikâyetçiydi.

"Bu sizin gelişinize umut bağlamıştım" dedi. "Belki Türk kültürü çevresinde birşeyler olabilirdi."

"Ah" dedim. "Böyle bir defalık gelişle... O kadar çok gelip gidebilmek, kültür adamlarımızın –ama gerçekten kültürlü olan kültür adamlarımızın– dolaşıp durmaları, Türk edebiyatından onca çeviri yapılması gerekli ki bunun için. Sonra en önemlisi Türkiye'nin ülke olarak, devlet olarak, toplum olarak verdiği imaj. Bu imajın iyi olması gerekli."

Emine Naskali'nin çıkışına yardım ettiği Fince-Türkçe bir dergi görmüştüm, ilk gece Sırp lokantasında yemekteyken. Bol bol Atatürk'ten, Atatürk devrimlerinden, Türkiye'nin o dönemdeki modernleşmesinden söz ediliyordu. Güzeldi, elbette doğruydu bu. Ama sadece bir Atatürk'le, bir Atatürk dönemiyle olabilir miydi? Bu modernleşmenin sürekli olması gerekliydi. Türkiye bir kültür, bir uygarlık ülkesi olabilmeliydi. Dedesi Celal Bayar'ın Atatürkçü eğilimlerini anlamakta güçlük çekiyordum. Dedesi o zaman hayattaydı, anılarını yazmakla uğraşıyordu. Nezaketsiz olmaktan kaçındım. Bunların tartışılacağı yer başka yer olmalıydı. Elbette Bn. Naskali de başka bir insandı.

Akşamüzeri Ben Hellman beni gemiye bindirdi. Baltık Denizi'nde altmış dört bin adanın arasındaki su yollarından geçecek, sabaha Stockholm'da olacaktım.

Bu kış döneminde, ikinci girişimde Stokcholm Üniversi-

tesi'nin özel İsveççe kurslarına girme sınavını kazanmıştım. Bir yandan da oraya, Stockholm'un bir fabrika hızıyla, dersleri art arda bitiren, grupları ardarda Üniversite kampusundan dışarıya gönderen –gerçekten üniversite hayatı denilen şeyin olmadığı– bilim yurduna devam ediyordum.

Demokrat Türkiye gazetesinde, demokratik devlet biçimi, Danışma Meclisi, anayasa tasarısı üzerine yazdıktan sonra, Türk solunun eleştirisini de yaptım. 1980 çevresinde "marksist sol" kendisini "yenilmiş" hissediyor ya da öyle göstermeye çalışıyordu. İktidar alternatiflerinden biri olamamıştı ki yenilmiş olsundu. Türkiye'de sol, toplumun tarihe uzanan iyi bir analizini de yapabilmiş değildi. Yakın siyasi tarihi, İttihat ve Terakki döneminin tarihini bile bilmiyordu. Birtakım gruplara bölünmüştü ve bu bölünmelere fikirler değil, bireycilikler; dinsel kültürden, feodal ahlaktan gelme otoriter eğilimler neden oluyordu. Türkiye'nin yeni dönemleri üzerine yaptığı analizler de yanlıştı. Sınıfların konumu, sınıf gerçeği başka türlüydü Türkiye'de. Devlet kurumunun tarihsel konumunun da başka türlü olduğu gibi. Öte yandan Türk solu ithalciydi. En kötü iki eğilim de vardı: Bunlardan biri "kırlardan şehirlere, şehirlerden kırlara" gerillacılığın başarıya ulaşacağını sanan eğilim ki bu Latin Amerika'dan ithal edilmişti (bu eğilimden en çok yararlanan geleneksel güçlerle merkezi otorite olmuştu); ikincisi de demokratik olmayan, kapalı kapılar ardında illegal yollardan sol politikaların yapılabileceğini sanan, herşeyi yukardan, fısıltıyla idare eden eğilimdi. Öte yandan Türk solunun giriştiği eylemlerle mücadeleler, çok fazla fedakârlık, iyi niyet, hatta çok insan canına mal olmuş olsa da, bu sol esas yönetimi açısından içten değildi. Çünkü demokratik değildi: Hem genel olarak topluma bakışı açısından, hem de kendi partilerinin ve gruplarının iç ilişkileri açısından. Tarih ve gelenek buydu zaten; sol bilmeden, bu geleneği sürdürüyordu.

Her ay yayınlanan bu yazılarım çok ilgi topluyordu ama bunları hiçbir "sol fraksiyon" beğenmiyordu sanırım.

Çünkü derinleştirilmek istenen gerçekler onların işlerine gelmiyordu. Kendilerini geleceğin yöneticileri gibi görüyorlardı belki de. Özendikleri, bağlandıkları sosyalist ülke modellerinin yöneticileriyle özdeşleştiriyor gibiydiler. Ben, bunca iktidar düşüncesiyle dolup taşmış kişilerde samimiyet bulamam. Günümüzde "iktidar" olgusu sorgulanmalıdır. Onlar iktidarın küçücük bir parçasını dahi ele geçiremeden, kendi kökleşememiş grupları içinde iktidarcılık oyunu da oynamaya başlamıştılar.

Bu yazıların önemli parçalarını buraya aktarmama olanak yok. Yurtdışında yayınlamış olduğum politik yazıları, bazı notlarla zenginleştirerek ayrıca yayınlayacağım.* Sadece o dönemin havasını yansıtmak için *Demokrat Türkiye* gazetesinde H. Yıldırım imzasıyla yayınlanmış (kim olduğunu bilmediğim), çok haklı bulduğum bir okuyucu mektubunu, kısa olması bakımından da buraya alacağım. İşin ilgi çekici yanı, H. Yıldırım, Sovyetler Birliği'nde henüz Gorbaçov yönetimi iş başına gelmeden gerçekleri görüyordu da, bizim pro-Sovyetik sol hiçbir gerçeği göremekteydi. Çünkü onlar kendilerini –sanırım– iktidarın bir parçası sanıyorlardı.

Şöyle yazıyordu H. Yıldırım:

Sayın Demir Özlü
"Bazı eleştirel görüşler" başlığı altında yaptığınız Marksist Parti ve çalışma tarzı konusundaki inceleme yazısı, sol içinde bitip tükenmez kavga ve bölünmüşlüğün özünü ve esasını irdelemektedir. Bu sorun sade bize özgü değil, evrenseldir. Partide demokrasinin işlerliği sorunu, Sovyetler ve Çin'de Stalin ve Mao'nun pozitif iradelerine rağmen (üstelik sosyalist sanayinin de üstesinden gelebilmesine rağmen) esas sorun ve halkların geleceğini tehdit eden

* Bu yazılar *Siyasi Yazılar* adıyla 1991'de, İstanbul'da BDS yayınlarınca yayınlanmıştır.

esas tehlike olagelmiştir. Ve sonuçta (kim ne derse desin) Marksist demokrasinin inşa edilemeyişi, sosyalist sistemlerin tekrar kapitalizme dönmesini kader haline getirmiştir. Aşağıda altını çizdiğim tespitleriniz, Türkiye'deki en demokratik sol dahil bütün dünyanın esas sorunu, esas gerçeğidir: "Çünkü bir ülkede Marksist partinin oluşması, marksist düşüncenin bir anlamda bizzat kendisi olan eleştirel düşüncenin işlerlik kazanmasıyla mümkündür", "Daha başından kendi iç yapısında marksizme dönük tartışma olanağını ortadan kaldıran 'tek tipci' bir parti canlı bir parti olamazdı", "Demokratik Merkeziyetçilik, tersine parti içi, marksizme yaslanan tartışma özgürlüğünün varlığıdır. Örgütün alt basamaklarında oluşan tezlerin de parti merkezine ulaşabilmesi, doğruysa kabul edilip parti politikası olabilmesidir", "Öyle sanıyorum ki, elbette parti yoluyla gelişmek zorunda olan Türkiye Marksist hareketi, parti içi demokratik bilince varmadıkça bugün de başarılı olamayacaktır", "Ama ülkemizde maddi bir devrim ya da köklü bir dönüşüm yapmadan önce, bir düşünsel devrim de yapmamız gerektiği anlaşılıyor."

Sayın Özlü, bu sayıda üç yazardan farklı konumlarda üç sağlıklı değerlendirme okuduk. Sizden başka M. Demirağ'ın 'Madalya' yazısı ve Yurdatapan'ın 'Değerlendirme-2'si, güzel başka yazılar da olmakla birlikte, bugünün acil sorunları bu yazılardadır. Bu yazıları, fanatik sola karşı özgür düşüncenin, Marksizmin bir zaferi sayıyorum. Sizlerden istediğim (çünkü bana göre hareket serbestliğiniz var), bu özgür çalışmaların kendiliğindencilikten çıkıp, bütün özgür düşünceleri kucaklamaya yönelik düzenli çalışma haline getirilmesidir. Nerde demokrasi varsa orda halk vardır.

Bu son dilek yerine gelebilir miydi hiç? Biz bir siyasal grup gibi çalışmaya başlasak, o yığınla mevziini almış grup bir kaşık suda boğardı bizi. Birbirlerine hep yapıp durdukları gibi. Bunun ustası olmuştu bunlar. Hem de ilericilik adına, toplumda yer etmiş en küflenmiş yöntemleri kullandıklarının bilincine varmaksızın. İlkel insanlar, çok daha kolayca hırs, bencillik, bireysel despotizme ulaşabilmektedirler. Demokrasi ile hoşgörü, bencillikten sıyrılma ise kuşkusuz bir kültür işiydi.

Demokrat Türkiye gazetesinin Eylül 83 sayısında çok önemli belgeler yayınlandı. Bunlardan birincisi, 31 Mayıs tarihinden beri, önce Çanakkale/Zincirbozan'da, sonra bir bölümü İstanbul'da Balmumcu'da gözaltında tutulan bazı AP ve CHP yöneticilerince yayınlanmış uzun bir bildiriydi. Gazetelerde yazıldığına göre, bu partilerin örgütlerince çoğaltılıp basılıyordu, elden ele dolaşıyordu. Vesayet rejimini protesto eden bir metindi bu. Gene yazıldığına göre Süleyman Demirel'in üslubunu yansıtıyordu. İkinci belge, Büyük Türkiye Partisi'nin kapatılmasını protesto eden Hüsamettin Cindoruk'la M. Gölhan tarafından çok sağlam bir hukuksal üslupla yazılmış, yasaların tanınmamasına karşı çıkan bir dilekçe metniydi. Üçüncü belge eski Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in, Alman Dışişleri Bakanı Genscher'e yazdığı mektuptu. Çağlayangil, Genscher'e askeri darbelerin Türkiye'de "sık sık tekrarlanan tarihi bir hata" olduğunu belirtiyor; bunların Türkiye'de siyasi istikrara kavuşulamamasının tek engeli ve ülke kalkınmasının daima yarım kalmasının ve Türkiye'nin güçsüzlüğe düşmesinin baş sebebi olduğunu yazıyor, ardında da NATO'nun varlığı devam edecekse, Türkiye'nin zaafa uğramaması gerektiğini belirtiyordu. "Türkiye NATO'nun bir üyesidir. NATO üyesi olan ülkeler NATO şartı ile bağlıdır. Bu şart ise 'Hürriyet, serbestiyet ve insan haklarının korunmasının, demokratik prensiplerin uygulanmasını amirdir' diyordunuz. Bugün Türkiye'nin demokrasiye geçeceği bir aldatma-

cadır. Türkiye güdümlü bir idareye sürüklenmiştir, seçim yine olacak, partiler yine olacak. Meclis yine olacak ama halkın istediği gibi değil, diktatörün dediği gibi olacaktır" diyordu.

Dördüncü belge gene Demirel tarafından yazılmışa benziyordu. İlk bildiri İngiliz gazetesi *The Times*'da yer almıştı. Bu ikinci bildiri çok daha sert bir üslup taşıyor; Türkiye'nin, militarizmin avuçlarına girmekte olduğuna dikkati çekiyordu.

Bu belgeler gazeteye, Frankfurt'ta çalışan bir gazeteci aracılığıyla gelmişti.

Avrupa'da yaşarken, Türkiye'de demokrasiye dönüş konusunda, ülke yöneticileri içinde en çok Alman Dışişleri Bakanı Genscher'in aktif ve içten davrandığına tanık olduğumu söylemeliyim. İsveç liberallerinin –Folk Partiet– girişimleri üzerine Barış Derneği tutuklularının özgürlüklerine kavuşmaları konusunda da o gayret göstermişti.

6 Kasım tarihinde Türkiye'de herkesin bildiği, güdümlü, vetolu seçimler oldu.

12-30 Aralık tarihlerinde, İstanbul'da Goethe Enstitüsü'nde gerçekleştirilen Kafka Sempozyumu'na, Kafka üzerine küçük bir bildiri gönderdim. Bu sempozyumda bir bildiri sunacak olan ünlü psikoanalist Prof. Dr. Metin Özek'se kararlaştırılmış ve hazırlanmış olan bildirisini kendisi sunamadı. Çünkü tutukluydu.

Temmuz ayından başlayarak da devamlı bir işe girmiştim. Üniversite'deki İsveç dili kurslarından sonra başvurduğum İş Piyasası Kurumu (AMS) beni, küçük bir işçi organizasyonunun çıkardığı dergiye "redaktör" olarak atamıştı; orda danışman gibi çalışıyordum. Maaşımın %90'ını kurum, bir bakıma devlet veriyordu. AMS'ye başvurduğumda otobüs şoförü olmak istiyordum. Genç kadınların da çalıştıkları bu mesleğe özeniyorum. Ama bana böyle bir iş vermediler. Eğitim düzeyimi, eskiden yaptığım işleri göz önüne aldılar. Maaşımı da çalışma yıllarıma göre hesapladılar. Da-

ha Stokcholm'a yeni gelip de bu kuruma bağlı dil okulunda (AMU) okurken, okulda bulunan AMS görevlisi dosyama bu yönde birşeyler yazmıştı. Bu zat –Alfons– eski kuşak İsveçlilerindendi. O çalışkan, ciddi, özverili kuşaktan. Onun derin kavrayışını, nezaketini, ruh yüksekliğini unutamam.

O yaz, babamın ölümüyle sarsılmış olan annemi, yeniden Stockholm'a çağırdım. Geldi. Ağustos ayında, Stockholm'da körfezlerle, köprülerle, doğudaki denizle birleşen büyük göl Mälaren üzerinde, kente yakın adalardan birinde bir ev tuttuk. Adada –Kungshatten/Kral Şapkası Adası– birkaç ev vardı sadece. Bizim kiraladığımız ev de hemen denizin üzerinde, eski, tahta, çok güzel bir evdi. Denizin, doğanın içindeydik. Yiyecek maddelerini kentten dönerken satın almak, ya da motorla karşıdaki sahile çıkarak ordaki banliyönün çarşısına giderek elde etmek gerekiyordu. Ama bu zahmete severek katlanıyordu insan. Gece ikide uyanıyor, doğmuş ve gölün üzerinde parlayan güneşi görüyordum. Kralın yazlık sarayının bulunduğu Drottningholm'e giden küçük, beyaz, eski gemiler geçiyordu. Tahta iskelede işaret direğini kaldırırsanız, bu gemiler Kungshatten iskelesine de yanaşırlardı. Tanrım, ne kadar güzel ama bana ne kadar da yabancı bir yerdeydim.

11.
DERİNDEN DERİNE DUYULAN ÖZLEM

Sanırım ki, insanın yurdundan kopması elinde değil. Sadece benim gibi oraya kafaca bağlanmış, siyasete karışmış (28 Nisan 1960 öğrenci ayaklanması gibi), diliyle çok içlidışlı olmaya çalışmış, ülkesinin örnek bir ülke düzeyine erişmesi düşünü görmüş, yazı yazarak ordaki yaşam biçimini değiştirmek istemiş birisi için değil; bu olguların, düşlerin hiç yakınından geçmemiş, ilişkileri çok daha yalın, çok daha dar olan birisi için de. Çünkü yurdundan ayrı düşmüş kişiyi izleyen bunlar ya da dışsal birşeyler değil ki! Yurdundan ayrı düşmüş insanı izleyen bütün bir bilinçaltı, bütün bir çocukluk; sadece kendi kentinin imgeleri de değil, büyüme çağında ona yakınlık, sevgi, şefkat göstermiş bütün o yakınlarının hayalleri, bazen de belirsiz hayaletler... İnsanın varlığını –varoluşunu– çok derinden, ta içten kavrayan, beyninin derinliklerinden gelen bir mekanizma bu.

Özlemse, ara sıra kendisini sarsıcı bir biçimde duyuruyor, ardından geçiyordu. Çünkü kendimi süreğen özleme (hasret duygusuna) bırakmamaya karar vermiştim. Her işte olduğu gibi istencin (iradenin) de rolü vardı bunda. Ama işin içine bilinçaltı girdiği için, bir noktaya gelince bilinçaltının ya da bilinçdışının, istenci de aşacağından korkuyordum. Arthur Adamov'un anılarını –*L'Homme et l'enfant*– da okumuştum çünkü. 1962 yılında Montparnasse Bulvarı üzerindeki Select kahvesinden tanıdığım bu modern tiyatro yazarı da, yurdunu yitirmiş bir adamdı. Saint Michel'de bir otel odasında kendi yaşamına son verdiğinde, ben artık Paris'te değildim ama bu anılarda, fizyolojik, ruhsal bazı sorunların da birikmesiyle, bilinçaltının bilinci aştığını, yazarı ölüme götürdüğünü okumuştum.

O güne değin duyduğum özlem imgeleri arasında şöyle imgeler de vardı:

Sanırım 1981 yazında *Milliyet Sanat* dergisinde Bodrum'un denizden çekilmiş bir fotoğrafını, renkli bir fotoğrafını gördüm. Resim, sanki canlı gibi geldi bana, kendimi sanki Bodrum'un denizi içinde hissettim. Daha doğrusu çok hissetmek istedim de, denizin içindeymişim gibi geldi bana.

Bazen eski İzmir'in Alsancak semtinin, ya da Karşıyaka'nın sokaklarında görür gibi oluyordum kendimi. Bu kent benim için hep özgürlüğün simgesi olmuştur nedense. Eskiden Rum, Yahudi yapısı İzmir'in her sokağından deniz görünürdü. İzmir'in rüzgârını, imbatı ya da denizin kokusunu duyar gibi oluyordum.

Bazen de Galata'nın, Tepebaşı'nın, Beyoğlu'nun sokaklarında düşlüyordum kendimi. Ya da çocukluğumun ilk yıllarının geçtiği Şehzadebaşı'nda. Caminin yanındaki köşede bir sebilin de yer aldığı yolda yürüyordum. Bunu düşlemekten hem zevk duyuyordum, hem de biraz acı. Ama daha çok acıyla karışan bir zevk. Ardından geçiyordu bu özlem imgeleri. Çocuklukla ilgili daha birçok imge, çok yakınlarımın yüzleri, bana doğru eğilerek fısıldamaları...

Bazen de Marcel Proust'da, *Geçmiş Zaman Ardında* genel başlığı altında yazdığı o uzun romanı uyartan bir koku, bir fincan, bir bisküvi, şöyle bir insana dokunup geçiveren birşey.

Özleme karşı silahım sadece istenç, bazı ilkelerimden vazgeçmemek değildi. Elden geldiği kadar çok çalışmak, özellikle de çok okumaktı. Türkiye üzerine okunan şeyler, yaşanmış kötü yakın tarih, insanı düşündürtüp içine biraz acı verse de özlemi azaltıyordu. Gazeteler de. Özlemin ilacıydı bunlar.

Ölümlerle acı olaylar uzaktaki insana daha çok etki yapıyor. Ses yankılanarak büyüyor sanki. Birçok arkadaşın ölümlerinden sonra çok sarsılıyordum.

Ama babamın ölümü, cenaze töreninde bulunamamam, bende sanki gerçek bir psikolojik sorun olmaya doğru yol alıyordu.

İnsanları sürgüne göndermek ya da kendi ülkelerine sokmamak eskiçağın en ağır cezalarından biriydi. İlkçağ sitelerinde de uygulanıyordu bu. Vandalların uyguladıkları tribüden atma cezası, bu cezanın öncüllerindendir. Sanırım özellikle Osmanlı, büyük kente –İstanbul'a– yerleştikten sonra da hep kullanıldı bu ceza. Dünyanın en büyük hafiye örgütlerinden birini, belki Rus Çarlığı ile birlikte en büyüğünü kurmuş olan Sultan Abdülhamid de bu cezayı çok uyguluyordu. O zaman, kim bilir kaç tanesi sonradan anayurdunu görebilmiş olan Beyaz Rusları, yurdundan sürülmüş kavimleri, zorunlu göçmenleri, onların iç dramlarını anladım. 1924'de Osmanlı hanedanını ülkeden göndermenin ardında yatan trajediyi de düşündüm. Çünkü bu hanedanın kadın üyeleri 1950 affından, erkek üyeleri ise 1974 affından sonra yurda gelebilme hakkını elde edebilmişlerdir. Oysa 10. yıl affıyla bu insani sorun çözülebilmeliydi.

Gene de siyasi sorunlarda sürgün cezası, idam cezasının yanında ölçülemeyecek kadar insani kalıyordu. 27 Mayıs 1960'tan sonra ağır cezalara çarpılan Demokrat Parti sorumlularının, Mısır gibi bir ülkeye sürgüne gönderileceklerini düşlüyorum. J. P. Sartre, Bader-Meinhof'un bir 3. Dünya ülkesine gönderilmesini istemişti. Bu büyük filozofun sözü dinlenseydi Almanya, tarihine kuşkulu, kirli bir sayfa eklemekten kurtulacaktı. Sürgün, yeterince ağır bir cezadır zaten.

16 Ocak 1984 tarihinde Heinrich Böll'e Türkiye'de yazarın durumu hakkında bir mektup gönderdim. Daha önce, Türkiye hapishanelerinde açlık grevleri başlayınca insanlığa yapılan bir çağrıya ilk imzayı atmış bu büyük hümanist, bana hemen 24 Ocak'ta cevap verdi. Büyük insanlar alçakgönüllüydüler; tersine, gurursa küçük insanlara özgüydü. Bu büyük insanlık dostuyla aynı çağrıya attığım

imzayı, bana gönderdiği mektubu yaşamım boyunca onurla saklayacağım.

29 Ocak günü, büyük oğlum Harun Milko ile, bir haftalığına bir Londra gezisi yapmaya karar verdik. Onun biraz açılmaya gereksinimi vardı.

Terkettiğimiz buz tutmuş bir Stockholm'du. Arlanda Havaalanı'nda pist de uçaklar da buz tutmuştu. İndiğimiz Londra Havaalanı'ysa güneşliydi. Isı artı 12 derece çevresindeydi. Yolculuğa katılan bütün İsveçlilerin yüzü gülüyordu.

Böylece Londra'yı ikinci defa görmüş olacaktım; öte yandan dokuz yaşını biraz geçmiş olan oğlumla baş başa bir yolculuk yapmak da büyük zevkti.

Uçak charter olduğu için, bu defa Heathrow Havaalanı'na inmedi. Başka bir havaalanıydı bu ve bizi alan yolculuk şirketine ait otobüs, iki yanı ağaçlı uzun kır yollarından geçti. Londra'nın kenar mahallelerini, gittikçe yükselen yapılarını, ardından da çok canlı olan kent merkezini gördüm. –Neyse ki pazardı günlerden, merkez oldukça tenhaydı– Ardından da Quensway'le Bayswater metro durakları arasındaki oteller mahallesinde, küçük klasik bir otele yerleştirildik.

Bu çocuğumla, küçüklüğünden bu yana çok yakından ilgilenmiştim; öte yandan İstanbul'dan kalkıp da Stockholm'da yaşamaya başlamamda en büyük etmen oydu, ama gene de bir çocukla yapılan yolculuk kadar insanı dinlendiren birşey olmayacağını söyleyeceğim. Yurtdışında geçen yaşamımda, bu bir haftalık yolculukta dinlendiğim kadar hiçbir yerde dinlenemediğimi söyleyeceğim. Sanıyorum hem Harun Milko'yla baş başa olmamız, hem de Londra kentinin canlılığı, çocukluğumla ilgili düşünceleri uzaklaştırmıştı zihnimden. Onun yerine metro duraklarından çıkarken ilk modern Osmanlı sürgünü Namık Kemal'i, sonra da otel odasında Prens Sabahattin Bey'i düşünüyorum. Bu bir anlamda bir sürgünlük tarihi de olan yakın tarihimizi okuyup durmamdandı. Nitekim bu yolculuktan döndükten sonra *Prens Sabahattin Bey* adlı uzunca bir öykü yazacaktım.

Trafalgar Alanı, Saray'ın bahçesi, (Milko, süslü askerlere, sonra da geçit resmine bakıyor) Piccadilly Cirkus, Leicester Square, Covent Garden, Oxford Cirkus metro durakları arasındaki merkezde, büyük caddelerde Milko ile birlikte dolaşıp durmak, bulvar tiyatroları, sinemalar, onun çılgınca sevdiği İtalyan lokantaları (Milko, bir beyzbol topu almak istiyor, onun yerine ona müzikli bir saat alıyoruz), İsveç TV'sinin Londra muhabiri Bo Holmqvist'in bizi götürdüğü Efes adlı büyük bir Türk lokantası, kapıdan girerken elimi sıkan ahçı, Milko'nun çok sevdiği muska börekleri, döner kebap. Nastasja Kinski'nin bir filmine giremiyoruz (Milko'yu yaşından ötürü almıyorlar içeriye). Bulvar tiyatrolarında oynayan fıstık gibi kızlar var, bunu Milko'ya söylediğimde o, koluma vuruyor, en ön sırada oturuyoruz.

Bir hafta sonra, gene pazar günü, soğuğun biraz azaldığı Stockholm'a dönüyoruz. Yıllar sonra Feyyaz Kayacan'la görüşüyoruz Londra'da.

8-15 Nisan tarihleri arasında Vasıf Öngören'in başı çekmesiyle, bazı Türk ve Hollandalı kültür kurumlarınca düzenlenen Kültür Haftası ise tam bir şenlik oldu.

Bir gün, uzun yıllar Avrupa'da yaşamak, dolaşmak olanaklarından uzak kalırsam, sanırım en çok bu uzun tren yolculuklarını özleyeceğim. En çok da, şu içinde yaşadığımız dönemde Batı Almanya'da işleyen o hızlı trenleri, büyük kentler arası ekspresleri. Tren yolculuğu kadar insana uygun, oturup okuyabildiği, lokantasında yemek yiyebildiği, sırasında yataklı vagonunda uyuyabildiği, yürüyebildiği, kısacası hareketli ama durağan bir birşeyden daha da güzel olan, kendi evinde gibi yaşayabildiği bir yolculuk düşünemiyorum. Ayrıca tren yolculukları, insanın dünyasını, ağır ağır, arka arkaya gelen değişmelerle çeşitlendiriyor, sürgünün kederini hemen siliyordu.

5 Nisan gecesi saat 23.13'te Stockholm Santral İstasyonu'ndan kalkan trenle, Tuncel Kurtiz'le birlikte, Amsterdam'a doğru yola çıktık. Sabahın erken saatlerinde Kopen-

hag'daydık. Kopenhag İstasyonu'nun büyük halinde, halılarla döşeli lokantada sıcak sandviçler yiyerek ilk biramızı içtik. Hamburg'a, araba vapuruna girerek geçecek olan tren 10.10'da kalkacaktı. Bu trenin Batı Almanya'ya geçen vagonları, alt kattaki raylara yerleşip de, sabitleştirildikten sonra, geminin üst katlarına çıkacaktık. Yemek salonu, kantin, amerikan bar, oyun salonları, TV ve dinlenme salonları, satış mağazaları, herşey vardı orda. Bira içerek, biraz birşeyler yiyecektik. Ardından da ben free-shop'tan bir şişe konyak satın alacaktım. Tuncel Kurtiz, benim aklımın alamayacağı kadar enerji ile dolu bir tip olduğu için, onunla yolculuk etmenin ayrı bir neşesi vardı. Onun kadar dışa dönük, ama her an oyalanmak için birşeyler arayan bir insan az görmüşümdür.

Hamburg'da gene aktarma. Sonra, biraz güneyde Osnabrück'de, alt kattaki bir perona geçerek, Amsterdam trenine koşuşturma. Bütün günümüz trende geçecekti. Bizim kompartımana gelen, sevgilisini görmeye giden, güzel, siyah saçlı bir Alman kızla konuşacaktık. Biraz sonra Tuncel, yan kompartımanda yolculuk eden Amerikalı bir genç kızla da ahbap olacaktı. Trendeki seyyar satıcı, elbette bir Türktü. O bize sıcak kahveler, çaylar verecekti.

"Niçin bizi Amsterdam'a davet ettiler dersin Tuncel?"

"Sanırım Türk kültürünü göstermemiz için."

"Ben de öyle düşünüyorum."

Biraz sonra trende göbek de attı Tuncel.

"Bunun da kültürümüzün bir parçası olduğu kesin."

Mutluydu. İstasyonda karşılanacaktı. Mesleğini seviyordu. Onun için yaşıyordu.

Gece 21.22'de Amsterdam İstasyonu'na, bu kalabalık, canlı, sonsuzca özgür yere vardık.

Beni, toplantıya gelen öteki yazarlarla birlikte, kentin hemen kıyısındaki bir kanalla karayolunun arasında yer alan Euromotel E9/Utrechtsebrug'a yerleştirdiler. Odaların kapısının bahçeye bakan bir koridora açıldığı, odasının penceresinin kanala baktığı çok güzel bir odaydı bu.

Vasıf Öngören, Avrupa'da olan, edebiyatla, müzikle, tiyatro ile, resimle uğraşan birçok dostunun Amsterdam'da toplanmış olmasından çok memnundu. Kentin en canlı yerinde De Balie Tiyatrosu'nun yakınında, alanın hemen köşesinde, ortasında kocaman bakır bir kazanla dekore edilmiş bir lokantada yemek yedik. Yemekten sonra, bir masa çevresinde bir araya gelerek içki içmeyi sürdürdük. Gece biterken Vasıf, misafirlerin para vermesine izin vermedi.

Bir sinemada da Türk filmleri oynatılmaktaydı. Oraya gidemedim. Yıllardır görmediğim dostlarıma da rastlamıştım. Bunlardan biri bizim gençlik yıllarımızın en güzel kızlarından biri olan ressam Nil Yalter'di. Feyyaz Kayacan da Londra'dan gelmişti. Bizim kaldığımız motele yerleşmişti o da. Ataol Behramoğlu, henüz daha yeni yurtdışına çıkmıştı. O da ordaydı. Dursun Akçam, Ömer Polat, Paris'ten gelen Nedim Gürsel, Duisburg'dan gelen Fakir Baykurt... Melike Demirağ, Cem Karaca, Şanar Yurdatapan da ordaydılar. Sürgüne çıkmış başka birçok düşünce adamı da vardı.

Geceleyin uyandım, pencereden durgun kanala baktım. Büyük, bembeyaz bir kuğu –ne kadar da büyüktü– kanalda yüzüyordu. Ne güzelim yerler de vardı dünyada. Bu motelin biraz ötesinden, kentin merkezine inen tramvay da kalkıyordu. Ertesi sabah Balie Tiyatrosu'na inerken kentin bütün eski yapılarını, kanallarla oluşan sokaklarını gördüm. Bunca benzersiz bir kent herhalde yoktu yeryüzünde.

7 Nisan cumartesi günü akşamüzeri Utrecht kentine giderek, büyük bir kültürevinde Türk dinleyicilere edebiyat okuması yaptık. 12 Nisan günü gecesi de başka bir okumayı Rotterdam kentinde gerçekleştirdik. Bunun dışında tiyatro gösterilerine, davetlere gittik. Balie Tiyatrosu'nun ayrıca çok güzel, oldukça ucuz bir amerikan barı vardı. Hollanda'nın bu merkezi kadar rahat, insanların gevşek ve çok liberal oldukları bir yer görmemiştim.

Hollanda kültür kurumlarının isteği, bizi daha çok çocuk edebiyatına yöneltmekti. Çünkü onları, Hollanda'da

bulunan 150 bin Türkiyeli göçmenin, genç kesiminin eğitimi çok düşündürüyor, ilgilendiriyordu. Türk topluluğunu, daha çok tiyatrolar yoluyla kültüre yöneltmek istiyorlardı. Belki İslamcı akımları da yadırgıyorlardı. Bu yüzden genç Hollandalı kültür adamları bazı girişim grupları kuruyor; bu gruplar Türklerin yoğun oldukları yerde kültürel etkinliklere girişiyor ama bu etkinliklerin içine doğrudan doğruya Türk gençlerini sokmak, onları, aktör, tiyatrocu, yazar yapmak da istiyorlardı. Orda bazı Türkologlarla da karşılaştık. Leiden Üniversitesi'nde okuyan bazı Türk gençleri olduğunu da öğrendim. İçimizde çocuk edebiyatı yapan yazarlar da vardı. Ben bu dalla uğraşmıyordum.

15 Nisan pazar günü güneş vardı, Stockholm'da aylardır ısısını hissetmediğim güneş. Alanda bir kahvenin terasında oturarak güneşlendim.

Bugün pazar
*Bugün beni ilk defa güneşe çıkardılar.**

Bu şiirin anlamını 1967 yılında Tuzla Yedek Subay Okulu'ndan çavuşa çıkarıldıktan sonra, kıtaya sevkimi beklemek için gönderildiğim Haydarpaşa'daki askeri konakta anlamıştım. Şimdi Amsterdam'ın en civcivli alanında, adı Café de Paris olan bir kahvenin terasında, bu anı bile güzel geliyordu insana. Ömer Polat ve Dursun Akçam'la, Rembrandt ve dönemi ressamlarının resimlerinin bulunduğu o dünyanın en ünlü müzesini ilk defa geziyordum: Rijkmuseum. Onun hemen arkasındaki Van Gogh Müzesi'ni de. Kuşkusuz bu Rembrandt Müzesi eşsizdi. Gençlik yıllarımda, Paris'teyken bu müzenin niteliklerini sonsuz bir hayranlıkla anlatan genç ressamlara hak verdim. Her fırsatta yeniden, yeniden görmeye çalışacaktım bu resimleri.

Ardından gene trenler... Osnabrück, sular üzerinde yüzen Hamburg kenti, artık İskandinavya'yı andırdığı için ka-

* N. Hikmet'in *Bugün Pazar* şiirinin başlangıcı.

lıp da içinde vakit geçirmeyi içimin çekmediği Kopenhag. Sonunda gene sabahın erken saatlerinde varılan Stockholm istasyonu. Erkenden işlerine giden insanlar, sokak düzeyine çıktığımda karşılaştığım kapalı gökyüzü. İnsana hemen yorgunluk veren kapalı atmosfer.

O zaman Amsterdam'dan ayrılmadan önceki son gün Feyyaz Kayacan, Nedim Gürsel'le birlikte yaptığımız, güneşli havadaki motorla kanallar gezisinin ne de bulunmaz birşey olduğunu yeniden anlamış oluyorum. Hem de bütün esprilerime başka tür esprilerle karşılık veren, Türk ve Avrupa ortak kültür değerleriyle beslenmiş, sonsuzca düşünce alışverişinde bulunabildiğim arkadaşlar vardı yanımda.

Neyse ki hemen ardından bir yolculuk olanağı daha doğdu. Berlin Senatosu 23-27 Nisan arasında düzenlediği Türk Kültür Haftası'na çağırdı beni. Berlin'de yeni yapılan Kongresshaus'da da bir Türkçe kitaplar sergisi açılmıştı.

Aslında bu haftaya, Almanya'da yaşayan Türk yazarlarıyla Türkiye'den bazı yazarlar davet edilmişlerdi. Türkiye'den çağrılan yazarlar kendilerine charter bileti gönderilmesini protesto etmişler, bir yandan da Alman vizesine duydukları karşıtlıktan ötürü toplantıya katılmak istememişler. Bunun üzerine Berlin Senatosu biletleri değiştirmiş, düzenli Lufthansa servisleri için bilet yollamış ve tatil günü olduğu halde Başkonsolosluğu da açarak Türk yazarlarına hemen vize vermek istemişti. Bizimkiler kabul etmemişler. (Ben de hassasiyeti anlamıyordum. Birçok Türk yazarının cezaevlerinde, tutukluluk günlerinde çektiklerini ballandıra ballandıra anlattıklarını bildiğimden.) Bu oluşumlardan Berlin'e gelene kadar habersizdim. Zaten ben, sonradan Stockholm'a telefon eden senato görevlilerince ısrarla çağrılmıştım.

Türklerin yaptıkları başka nazlar da vardı. Almanya'da bulunan belli başlı Türk yazarları gelmişlerdi ama "okuma/lesung"lara katılmayacaklardı. Ayrıca Berlin'de başka bir sanatçı grubu daha vardı. Onlarsa bu çağrılanları be-

ğenmemişler; ayrı bir şenlik düzenliyorlardı. Onlar kendilerini daha solda hissediyorlardı. Başka şeyler de duydum elbette: Berlin'de yaşayan bazı sanatçılar böyle işler için masraf edilmemesini, o paraların sanatsal çalışmalarını sürdürmeleri için kendilerine aktarılmasını da savunmuşlar.

Oysa sergi, Almanya'da açılan en büyük Türkçe kitaplar sergisiydi ve İstanbul'daki Tüyap sergisinin Berlin'de bir tekrarıydı. Bilmeden çekişmeli bir ortamın içine düşmüştüm ama aldırmadım. Aynı yılın sonunda Berlin'de çalışırken, bu kentin 750. kuruluş yıldönümü kutlamaları için Türk sanatçılara ayrılan büyük bir para tutarı çevresinde, gene Türklerin büyük bir tartışma, çekişme ortamı yaratacaklarına, böylece de Akademi Başkanı Günter Grass'ın işin içinden çıkamayarak bu bütçeyi iptal edeceğine tanık olacaktım.

8-15 Nisan, Berlin Türk Kültür Haftası için Türkiye'de çıkan bazı yayın organlarında da Alman tarafının kusuru, aldırışsızlığı, hatta şovenizmi üzerine yazılar yer aldı. Oysa benim gördüğüm, Türklerin alınganlığından ibaretti. Türkiye'de onca çileye katlanan Türk sanatçısı, Avrupa'ya çıkar çıkmaz eski bir aristokrat rolünü benimsiyordu.

Bu yüzden Türk Kültür Haftası'na Türkiye'den katılanlar sadece Gülten Akın, Orhan Duru, Doğan Hızlan ve Sezer Duru oldu. Tezer'i de orda buldum. O artık Zürich'te oturuyordu; henüz benim tanışmadığım Hans-Peter Marti ile evlenmişti.

Berlin'de Türk yazarları için Steinberger adlı, en lüks otellerden birinde yer ayrılmıştı. Ben sadece Kongresshaus'da bir okuma yaptım. Çok eski dostum Doğan Hızlan'ı Türkiye'den ayrıldıktan sonra ilk defa görüyordum. Savingy-Platz, yakınında Carmer Strasse üzerindeki çok özgün bir okuma kulübü olan Buchaendlerkeller (Kitapçılar Kileri)'de Orhan Duru'ya Alman dilinde bir okuma yaptırıldı. Orda bütün eski dostlar bir araya geldik. Okumadan sonra, Ankara'da uzun yıllar Alman kültür ateşeliği yapmış olan Joachim Sartorius'un ilk karısı Rita Sartorius (ayrıl-

mışlardı, Joachim Türkiye'de iken Krista adlı ikinci karısıyla evliydi, Krista –bu güzel kadın– onlar Türkiye'den ayrılır ayrılmaz yakalandığı tedavisi olanaksız bir hastalıkla genç yaşta öldü) beni okuma salonundan iki kapı ötedeki evine götürdü. Geniş, büyük, bir birinci kattı bu.

Rita Sartorius bir şişe büyük şarap ikram etti. Zaten okuma sırasında içmiştik. Orda çok yalnız olduğumu hissettim. Sadece Berlin'de değil, Stockholm'da da. Berlin kentinin yalnızlığı, kışkırtan ama insana esin veren tuhaf bir havası –belki de iklimi– vardı. Bu yalnızlık sadece yurdundan ayrı düşmüş insanın yalnızlığı değildi. Sadece fiziki bir yalnızlık da değildi. Bunların hepsinin ötesine gidiyordu. Çoğunlukla Almanya'ya geliyordum ama Alman dilinin, kültürünün içinde değildim. Daha önemlisi, Almanya ile ilgili eski anılarım yoktu. Küçük bir tarihim de yoktu bu ülkede. Ama asıl en önemlisi bunlara eklenen "düşünsel" bir yalnızlıktı. 1980 darbesi ile birlikte Türkiye'den birçok insan çıkmış, Avrupa'nın çeşitli yerlerine dağılmışlardı. Bunlar kendilerini sadece "politik" hisseden insanlardı. Daha doğrusu, şurasından burasından bulaştıkları politikanın ötesinde hiçbir kişilik aramamışlardı kendilerine. Başka bir kişilikleri de yoktu. O politik kişilik de sanki entrika üzerine oturtulmuş tatsız, kuru kişilikler haline dönüşmüştü. Bunları Rita Sartorius'a anlattım. Sonra da Kıbrıs'ta, Lefkoşe'de diplomat olan onun eski kocası, benim Türkiye'den ahbabım Ahim'e bir mektup yazdım. Ardından Rita Sartorius'la bu güzel Berlin evinden çıktık, arka sokaktaki Rosalinde kahvesine gittik. Orda bizi Savingy Platz'ın ve Buchaendlerkeller'in bütün entellektüelleri, sanatçıları bekliyorlardı. Kişiliğini Berlin kentiyle özdeşleştirmiş, "keller"in yöneticisi K.-P. Herbach da ordaydı.

15 Mayıs günü Vasıf Öngören'in, Amsterdam'da bir kalp krizi sonucu öldüğü haberi geldi. Telefon eden, onun çok eski arkadaşı Aras Ören'di. Ben Amsterdam'dan, Vasıf'ın yanından ayrılalı tam bir ay olmuştu. O, 1 Temmuz

günü yurda dönmeyi kesin olarak kararlaştırmıştı. Onun serüveni, düşünsel öğeler de taşıyan, toplumsal eleştirel bir tiyatroyu aramaya çıkmış bir tiyatrocunun serüveniydi. Sonsuz ölçüde çok sigara içiyordu. Sabahleyin uyandıktan biraz sonra gelen kalp krizi, ona gelen ilk krizdi. Evde Meral Taygun'la, Berlin'den gelmiş müzikçi Tahsin İncirci vardılar.

12.
KENDİ İÇİME YOLCULUK: "BİR BEYOĞLU DÜŞÜ"

İnsan kendi yurdunda, kendi mahallesinde otururken de kuşkusuz içinde birikimlerin olduğunu, birşeylerin dolduğunu duyduğu dönemler olur. Ama yurdundan uzakta bu birikim, özlemin de açtığı yeni bazı gözeneklere de doluyor. İnsan geçmişte kalan yaşamını, hayal etme gücüyle yeniden canlandırmak istiyor.

19 Mayıs günü, ilk gençlik yıllarından bu yana arkadaşım Ferit Edgü Stockholm'a geldi. İlhan Koman'la görüşecek, mümkün olursa onun kapsamlı bir albümünün yapılmasına yardım edecekti. Ona, bizim mahalledeki, kendine özgü bir otel olan Strindberg Oteli'nde bir oda ayırtmıştık. (Nitekim, Ağustos 89'da Oktay Akbal, Cengiz Bektaş, Demirtaş Ceyhun, Refik Durbaş da İsveç Yazarlar Birliği'nin davetlisi olarak geldiklerinde, aynı otelde kalacaklardı.)

Ferit Edgü'nün elinde, o gün yayınlanmış olan *Cumhuriyet* gazetesi vardı; onu, o gece Arlanda Havaalanı'ndan aldığımda. Bu gazetenin içinde de Aydınlar Dilekçesi.

"Avrupa radyoları, haberi üç gün önce verdiler" dedim.

Ferit, biraz da şaşırmıştı. *Cumhuriyet*'teki yayının, dilekçenin ilk günyüzüne çıkışı olduğunu düşünüyor gibiydi.

Doğrusu, bu dilekçenin içeriğini ve imza edenleri Avrupa radyolarından duyduğumda, yıllarla sevgili ülkemde olanları duya duya çökmüş olan omuzlarımın dikleştiğini hissetmiştim. Gerçekten Türkiye'de demokrasi isteyen, demokratik yaşama biçiminden vazgeçmemeye kararlı aydınlar da vardı. İnsanın içini ısıtan, uzun yıllara dayanan, bilinçli olmak isteyen, varoluşunu canlandıran, bunca güzel bir olay olabilirdi. Hatta Ferit gelmeden önce, Avrupa'da yaşayan bazı sürgünler dilekçenin duyulmasından bir gün

sonra, biz de imzalarımızla bu dilekçeyi destekleyelim, dilekçenin altına biz de imza atalım, diye bana da telefon etmişlerdi de, bu öneriyi reddetmiştim. Çünkü Türkiye'deki aydınlar, o dönemin amansız despotizmi içinde, bunu bazı riskleri göze alarak yapıyorlardı; aynı dilekçeyi yurtdışında imzalamak kolaydı. Hiçbir risk yoktu bizim için. Nitekim, birkaç gün sonra Kenan Evren, dilekçeyi imzalayan aydınları "vatan hainliği" ile lekelemeye çalışacaktı, Manisa'da yaptığı ünlü konuşmasında.

Gene en iyi öneri, uzun yıllardır İsveç'te yaşayan genç bir insandan geldi: "Buranın en büyük gazetesi *Dagens Nyheter*'de, bu dilekçe metnini yayınlamak için aramızda 200 bin kron toplayalım!" Bu parayı toplamak elbette çok zordu. Ama bu genç insan, iyi olan İsveççesiyle bu dilekçeyi çevirdi. Metinden alıntılar yapan etkili yazısıyla Peter Curman, bu girişimi en büyük akşam gazetesi olan *Aftonbladet*'de "Turkiskt Magna Carta" / "Türk Magna Kartası" adıyla selamladı. Nitekim bu ilan işi Fransa'da başarılacak, *Le Monde* gazetesinin 17 Ağustos 1984 tarihli sayısında dilekçe metninin tam çevirisi "II existe des intellectuels en Turquie/Türkiye'de Aydınlar Var" başlığı altında 4. sayfada yayınlanacaktı. Türkiye'nin uluslararası saygınlığını yücelten de işte bu tür girişimlerdi.

Le Monde'da yayınlanan metnin yanında da, çeşitli ülkelerden dilekçe metnini destekleyen tanınmış aydınların isimleri vardı. Bu işi başaran, merkezi Strasbourg'da olan "Türkiye Aydınları ile Dayanışma Girişimi"ydi. Bir ülkenin saygınlığını, sanırım yalın bir söyleyişle, aydınları –bilimler ve sanatlar alanındaki yaratıcıları– ile halkının çalışkanlığı, insansal nitelikleri yüceltir. Yurt yönetimine girişenler, politikacılar da dahil, ne denli onların nabızlarını ellerinde tutabilirlerse, o kadar bu saygınlığın doğmasına ve sürmesine yardım edebilirler.

Ferit Edgü ile İlhan Koman'ın Drottningholm'a demirli, ailesiyle yaşadığı gemide yemek yedik. Stockholm'un müzelerini dolaştık. O günlerde bu kentte bastırmış olan, çok

seyrek görülen sıcak günlerde kenti ve çevresini gezdik. Stockholm'daki Milli Müze'de (National Museum) en ilginç bölüm, sanırım 19. yüzyıl İsveç portreci ressamlarının yapıtlarıydı. Onlar çoğunlukla Paris'te çalışmışlar, İsveç resmini –belki tarihi içinde en üst düzeye– yükseltmişlerdi. Bu müzenin bir bölümünde de çok değerli Rus ikonları vardı. Ferit, yemeklere karşı gösterdiği seçmecilikle, daha çok buraya özgü füme ve lakerda balıklar yiyordu. Müzede yemek yediğimizde ünlü kuzey laksından yedi. Son gece bizim evde kaldı. Fırında nefis bir börek yaptı. Lütfi Özkök'ü de davet etmiştik. Özkök, o sırada Kropotkin'in yaşamıyla ilgileniyordu. Birçok şey anlattı. Ferit'le benim –iki gençlik arkadaşının– salonla birleşik mutfakta birlikte çalışmaları (ikimiz de seviyorduk mutfak işlerini ama benim yapabildiğim yemekler sınırlıydı) Özkök'ün gözlerini yaşartıyordu. Onun duyduğu derin hasret kadar derinine rastlamamışımdır. Kendi kendinin sürgünüydü. Ülkesini yitirmiş olmanın üzüntüsünü çok sık yaşıyordu. Belki Avrupa'da en çok başarıya ulaşmış Türktü. Fotoğrafları bütün dünyada yayınlanıyordu. Bu çalışma onu oyalıyordu ama ne kadar mutlu ediyordu, belli değildi.

Yakın arkadaşların gelip gitmesinin ardından duyulan boşluk, özlemin acısını getirir gibi oluyor, ama buna karşı kentin sokaklarında gezinerek, birkaç kadeh içki içerek, çalışarak önlemler alıyor, duygunun derinleşmesini önlüyordum.

2 Ağustos tarihinde Stockholm Radyosu'nda çalışan, İsveç Sosyal Demokrat Partisi ile ilintisi olan, genç yaşta geldiği İsveç'te Olof Palme'nin, sonradan çeşitli bakanlıklar görevinde bulunan kadın politikacı Anita Gradin'in özel dostluğunu elde edebilmiş olan Hadi Orman'ın T.C. vatandaşlığından çıkarıldığı ilan edildi. İspiyoncular başarıya ulaşmışlar, Türkiye devleti de onların aklına uymuştu. Orman, yaşlı annesiyle İsveç'te görüşecek, onu yaşamının son aylarında burda misafir edebilecek, fakat bu en yakın varlığının cenaze töreninde bulunamayacaktı. Ailesi de, o

fazla üzülmesin diye, bu olayı ona bir iki hafta sonra duyuracaktı.

Ağustos ayına doğru eski arkadaşım Ergin Ertem, Stockholm'a geldi. Onun kız kardeşinin burda oturması, daha önce de birkaç defa İsveç'i ziyaret etmesini kolaylaştırmıştı. Onunla birlikte geçirdiğimiz günler bana, İstanbul'a geçirilmiş günler gibi geliyordu. Böylece çok rahatlıyor, ama ardından o İstanbul'a dönünce büyük bir boşluk duyuyordum.

Bu gelişinde kız kardeşi İsveç'in güneydoğusundaki Gotland adasında bir ev tuttu. O, kocası Tuncel Kurtiz, küçük oğulları Mirza, Ergin ve ben, bir hafta Gotland Adası'na gittik. Bu ada güzelliğiyle beni kendisine bağlayacak, oraya daha sonra da gidecek, öte yandan hep gitme, orda kalma isteğini de duyacaktım.

Gotland Adası'nın genel olarak İsveç'ten çok ayrı bir havada olduğu, daha gemiyle adanın esas merkezi batıya bakan kent Visby'e yaklaşırken anlaşılıyordu. Adanın birçok yerinde arazi, kıyıdan sonra biraz yükseliyor da olsa, üzerinde dağların bulunmadığı, düz bir yapıya sahipti. Surlarla çevrili, daha yaklaşırken eski yapı iskeletleriyle, çok farklı kilise mimarisiyle dolu olduğu, hafif bir yükseltiye doğru kurulduğu anlaşılan bu kent, bir ölçüde Akdeniz kentlerini andıran görünüşüyle insanı başka bir dünyaya çağırıyor gibiydi. Bizans gibi, bütün çevresi surlarla çevriliydi Visby'nün. Ama elbette küçücük bir Bizans. Sur duvarlarının içinde, ortalama yüz metrede bir kule vardı. Esas kente girip, daracık sokaklarından geçerek, biraz yüksekçe bir yerde, batıya, denize bakan bir terasta oturdunuz mu, alttaki yapıların güzelliğini fark ediyordunuz. Sivri çatılı, çeşitli karakterlerde, çok büyük olmayan, daracık sokakları çevreleyen çok güzel yapılardı bunlar.

"Ne dersin Ergin, Akdeniz'e mi indik?"

Doğrusu Akdeniz'e inmekten çekiniyordum. Bir Akdeniz yolculuğunun, içimdeki İstanbul'a gitme isteğini dayanılmaz hale getireceğinden korkuyordum. Bu yüzden 1988 Eylül'üne

kadar Akdeniz kıyısına inmedim. Avrupa haritasında, indiğim en güneydeki kent, hiç de bir güney kentini andırmayan Zürich olacaktı. "Mademki" diyordum kendi kendime "kuzeyde yaşıyorsun, basbayağı kuzeyde yaşa bari."

800 yılları çevresinde Vikingler dönemini yaşamıştı Visby. Orda bulunmuş Viking kalıntıları, Viking mezarları vardı. Bu dönemde Avrupa'da ve daha güneyde üç büyük egemenlik vardı.

Fransa'yı, Orta Avrupa'yı, Almanya'nın batı bölümünü egemenliği altında tutan Charlmagne İmparatorluğu birinci büyük egemenlikti. İkinci büyük egemenlik, Doğu Roma'nın başkenti Konstantinopolis'i de içine alan, Türkiye'yi, Sicilya'yı, Korsika'yı, Sardunya'yı, Balkanların bir bölümünü egemenliği altında tutan Bizans'tı. Üçüncü büyük egemenlikse İspanya'yı ve Kuzey Afrika'yı da elinde tutan Arap dünyasıydı.

Vikingler Konstantinopolis'e Miklagård diyorlardı. Nehir gemileriyle, nehir yollarından geçerek oraya, gene aynı yollardan Hazer üzerinden İran'a, sonra daha güneye geçtiler; bu ülkelerde ticaret yaptılar. Bir de İngiltere'ye uzandılar.

Gotland'a Hıristiyanlık 11. yüzyılın başında geldi. 12. yüzyılda 1164'te adanın ortasında bir yerde Roma adını taşıyan bir manastır-kilise de yapıldı. Şimdi orda küçük bir yerleşme yeri olan Roma var. Kilisenin yıkıntıları da duruyor. Adanın her yanı ile Visby kenti çok çeşitli dönemlerde yapılmış kilise yıkıntıları ve çeşitli biçimlerde inşa edilmiş kiliselerle dolu.

12. yüzyılda Visby, bir ortaçağ ortak pazarı olan ve Kuzey Denizi ile Baltık Denizi'ndeki liman kentlerini içine alan Almanların başını çektikleri Hansa ticaret şehirlerinden biri oldu. Visby'de Hansa dönemine ait pek çok yapı vardı.

Bu küçük ama zengin ada, 13. yüzyılda köylülerle burjuvalar arasında olan bir iç savaş da yaşayacaktı. 1361'den başlayarak ada, Danimarka'nın eline geçti, 1561'de de İsveçlilerin. Ama İsveçlilerin orayı tam ele geçirmeleri 1645'te

mümkün olacaktı. Ada, İsveç kralı XII. Karl, Poltava'da Büyük Petro'ya yenilince 24 gün de Rusların elinde kaldı.

Orda ilk gün Visby kentinin hemen surları dışında, güneşte uzanmış yarı uyku yarı uyanıklık içinde, o sonsuz zamanı düşünürken, yarı düşümün içinde babamın parmaklarını çok net bir biçimde gördüm ve o insanın artık dünyamızda olmadığını düşünerek derinden sarsıldım. Hayır ürkütücü bir imge değildi; sadece çok yakınıma sokulmuş, çok açık seçik bir görüntüydü. Böylece de, epeyce uzun sürecek bir sarsıntının içine girmiştim. Ama o anda yarı uykumda gördüğüm imgeyi, onun bana verdiği derinden acıyı ne Ergin Ertem'e, ne kız kardeşi Gönenç'e, ne de Tuncel Kurtiz'e söyleyebildim.

Kaldığımız ev, Visby'den yürüyerek gidilebilen bir uzaklıktaydı. Tuncel, kiraladığı bir otomobille bize bütün adayı gezdirdi. Kuzeyde yabancıların girmesinin yasak olduğu sık ağaçlı bölgenin yakınına, adanın doğu kıyısındaki sahillere, gene adanın en güneyinde, denizin yıllarca oyarak kendi içinde ya da kıyıda heykeller haline getirdiği kayaların bulunduğu bölgeye gittik. Roma'yı, Ljugarn'ı, Hemse'yi, Burgvik'i, Klintahamn'ı... gördük. Visby'nin kahvelerinde, lokantalarında oturduk. Hansa yapılarını, küçük müzelerini, kilise yıkıntılarını, kiliselerini, daracık sokaklarını, çiçekli geçitlerini, botanik bahçelerini, kale duvarlarını, surlarını gezdik.

Bu gezide, adanın güneyinde Burgvik'te, denize yakın bir kahvede, bize de servis yapan bir servözü hiç unutamam. Kızın rengi, çoğunluk İsveçlilerin sarışınlığı yanında, sanırım hafif koyuydu. Büyük yanakları, dikkatle bakan parlak gözleri vardı ama dikkatlice bakılınca gene de güzelce bir kızdı. Bana da uzun uzun dikkatle baktı. Neden baktığını kestiremiyordum. Yalnız, kuşkusuz köylü olan bu kızla insan tipi olarak birbirimizden o kadar uzaktık ki! Belki de kız bu aramızdaki uzaklığa, benzemezliğe bakıyordu.

9 Eylül günü Yılmaz Güney, Paris'te öldü. Onu, Avrupa'ya çıkalı hiç görmemiştim. 1972-74 arası Selimiye Kışla-

sı'nda tutukluyken sık sık görmüştüm onu. Adana'dan İstanbul'a, İktisat Fakültesi'nde okumaya gelmişti. İstanbul'a indiği ilk gün Vedat Günyol'un *Yeni Ufuklar* dergisini çıkardığı Karaköy'de, Veli Alemdar Han'daki yazıhanesine uğramış; orda rastladığı Ferit Edgü ile aynı günün gecesi Balıkpazarı'ndaki Lefter'in meyhanesine gelmişti. Genç yazarlar orda içki içiyorlardı. O zaman gencecik, ince, uzun bir insandı.

5 Ekim 1984 gecesi de, gene trenle yola çıktım. Berlin Senatosu'nun Kültür Dairesi, bana iki ay Berlin'de kalarak, Berlin kenti üzerine birşeyler yazmam için küçük bir burs vermişti. 1980 yılı aralık ayında Türk Edebiyatı Sempozyumu'nun yapıldığı Wannsee'deki konakta bir odada kalacak, çalışacaktım.

Tren biletim Hamburg üzerinden Berlin'eydi. Fakat o sıralarda çok eski arkadaşım felsefeci Önay Sözer, ailesi ile birlikte Bochum'da kalıyor, Hegel Arşivi'nde çalışıyordu. Hamburg'dan Bochum'a tren bileti alarak, Berlin'e gitmeden önce oraya uzandım. Önay Sözer'i beş yıldır görmüyordum.

Önay beni, bu fabrikalar bölgesinde, alçak vadiler arasına sıkışmış kentte istasyondan aldı. Küçük bir üniversite evinde, annesi, karısı Gülbün, çocukları Can, birlikte kalıyorlardı. Bir arkadaşın evinde olma rahatlığı... Ertesi gün onun üniversiteli çevresiyle birlikte Frankfurt Fuarı'na gidildi. İki otomobil vardı, fuarın son günüydü. Böylece ilk defa olarak da Frankfurt Fuarı'nı görüyordum.

Onlarda bir gece daha kaldım. Ertesi sabah Önay beni geçirirken, otobüs durağında sinirliydi. Üniversite'deki değişimi anlatıyor, emekliliğini istediğini söylüyor, Atatürk devrimlerinden söz ediyor; bu çizgiden uzaklaşıldığını anlatıyordu.

9 Ekim günü, Doğu Almanya topraklarını geçerek Berlin'e geldim. Takvimime not etmişim: Tren 18.17'de Batı Berlin'in ana istasyonu Zoo'ya gelmiş. O gece Aras Ören'in evinde kalarak –zaten bu küçük bursa istekli olmamı o

önermişti– ertesi gün Wannsee'ye geçtim. Konakta beni üçüncü katta, hemen çatının altında, ön bahçeye bakan geniş bir odaya yerleştirdiler. Orda hiç vakit geçirmeksizin çalışmaya başladım.

Yazacağınız bir öykü, bir roman varsa, hemen vakit geçirmeksizin başlamalısınız onu yazmaya. Tabii öykünün, romanın zihinde iyice olgunlaşmış olduğu süreçten söz ediyorum. 1964 yılında yayınlanmış olan *Soluma* adlı öykü kitabımda *Derine* adında küçük bir öykü vardı. Ondan hareketle –bu öykünün çerçevesi içinde– yeni, uzun bir öykü yazacaktım. Bu uzun öykü –anlatı– hem onca ayrı kaldığım Beyoğlu'nu yeniden yaşamama, onu ellerimle tutamasam, sokaklarında dolaşamasam da imgelemimde yeniden yaratmama yardım edecekti, hem de kendi hayat görüşümü yansıtacaktı. Carlos Fuantes'in *Aura* adlı uzun öyküsüyle, Ernesto Sabato'nun *Tunel* adlı küçük romanını okumam bu düşünceyi canlandırmıştı bende.

Kolokyum'da kalan başka Alman genç yazarları da vardı. Öte yandan orda, aşağıdaki salonda, sık sık edebiyata yönelik geniş toplantılar oluyordu. Ben öğleden önce de, öğleden sonra da odamda çalışıyor, öğleden sonraları ağır, derin, kötümser bir uykudan –sırf vakit geçirmek için– kendimi alamasam da, uyanınca gene yazmaya koyuluyordum. Birkaç günde bir de banliyö treniyle kente iniyor, kahvede oturuyor, gazetelerimi alıyor; cumartesi geceleri de Kürfürstendamm'ın gürültülü yaşamına karışıyordum. Giderek, konakta kalan genç Alman yazarlarıyla arkadaş olduk. Birlikte gezmeye başladık. İşte orda, dünyada en çok sevdiğim insanlardan biriyle –Doğu Almanya'dan iltica etmiş, genç yazar kadın Christa Moog'la– da tanışmış oldum.

Kolokyum'da edebiyat toplantıları sonrasında, büyük yemekler veriliyor; oraya misafirler için bol bol, kasalarla şarap taşınıyordu. Büyük bir zenginlik içindeydi Almanya.

25 Ekim günü İsviçre'de oturan Alman yazar Wolfgang Hildesheimer geldi Kolokyum'a. Tezer'in, ondan çevirdiği bir radyofonik piyes, yıllarca önce İstanbul Radyosu'nda

oynamıştı (seslendirilmişti). Hildesheimer yazı yazmayı bırakmıştı, çünkü insanlığın gidişinden kötümserdi; böyle bir geziye çıkıp, bir dizi konferanslar vererek kötümserliğini, edebiyatı neden bıraktığını anlatıyordu.

7 Kasım günü, gene Kolokyum'da (Wannsee'deki Berlin Edebiyat Kolokyumu'na kısaca böyle deniyordu) "Modern Edebiyatın Çehresi" adlı geniş bir toplantı yapıldı. 16 Kasım günü Berlin'de kentte, İtalyan yazarı Dacia Maraini'yi dinledim. Kasım başında ben, *Bir Beyoğlu Düşü*'nü bitirmiştim. 17 Kasım günü, Berlin'de, Güzel Sanatlar Akademisi'nde Kolokyum'da kalan, burslu üç genç şair okuma yaptılar: Gerhart Falkner, Klaus Hensel, Eberhard Ortseifen. 18 Kasım günü de biz yaptık: Libuse Monikova, Christa Moog ve ben. Benim Almanca metnimi Kolokyum'un genel sekreteri Trautwein okudu. 28 Kasım günü de, iki gün süren Edebiyat Eleştirisi koloku yapıldı orda. Batı Almanya'nın bütün eleştirmenleri toplandılar. Onların tartışmalarını izledim.

8 Aralık tarihinde Zoo İstasyonu'ndan kalkan trenle Stockholm'a doğru yola çıkıyordum. Bana güzel kartpostallar gibi görünen Stockholm'la çevresinden iki ay uzak kalmış, yazarak kendi içime bir yolculuk yapmış; hem kendi içimi altüst etmiştim, hem de insanlık tarihini çok daha hakiki olarak yaşamış bir toplumda, romantik döneme özgü bir doğa içinde –Wannsee ile çevresi, göller, ormanlar eşsiz güzellikteydi– yaşamı bütün canlılığıyla tatmıştım. Arkadaşlar edinmiş, duygular yaşamış, bazen kendi kültürüme sığınmış, bazen de onların kültürünü anlamaya çalışmıştım. Bu iki aylık yaşam, üzerimde öyle derin bir iz bırakmıştı ki, bu izi iki yıl boyunca olgunlaştıracak, notlar alacak, bazı çok küçük belgeler toplayacak, sonra fantazilerimle değiştirdiğim bu yaşamdan hareketle, iki yıl sonra yaz mevsiminde bu binaya yeniden gelecek, *Berlin'de Sanrı* adlı anlatımı yazacaktım.

Bu iki ayda yaşadığımı anladım. Bireysel bir yıkıntıyı en dip noktalarına kadar yaşasam da, gene ayakta kalabilece-

ğimi sezdim. Dünyada, başka uluslardan da olsa insanlar, arkadaşlar olduğunu gördüm. 1982 yılında, Avrupa'da "kaldırımlarda açlıktan ölsem de kalacağım, bu askeri rejime muhalefet edeceğim" demiştim kendi kendime. Bunu yapabileceğimi anladım. İçimde neler birikirse biriksin! Acı bazen beni ne kadar derinden vurursa vursun ya da öğle uykuları beni ne derin bir boşluğun içine çekerse çeksin!

13.
TÜRKİYE'DE SÜRGÜNLÜĞÜN TARİHİ ÇOK ESKİYDİ

Türkiye'de Tanzimat'tan sonra başlayan modern dönemden önce de sürgüne göndermenin en çok kullanılan cezalardan olduğu biraz tarih okuyanlarca bilinir. Bu eski dönemde sürgün, sürme için kullanılan deyim, Arap dilinden gelen "nefy" sözcüğüydü. Gene aynı kökten gelen "menfa" sözcüğü de "sürgün yeri" anlamına geliyordu.

Örneğin İsveç'te olduğum için XII. Karl'ın tarihini okudum. XII. Karl'la dönemi üzerine, değerli tarihçi Akdes Nimet Kurat'ın çok geniş bir çalışması vardı: *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu* (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Enstitüsü yayını, İstanbul, 1943; Çalışmanın 1. cildi 705 sayfa; metinler ve vesikaları içeren 2. cildi ise 241 sayfadır.) Tarihçinin Osmanlıca'dan başka Rusça'yı da bildiği, İsveç Devlet Arşivi'nde de çalıştığı, İsveç dilini de anlar olduğu, elbette öteki büyük Avrupa dillerine aşinalığı yanında anlaşılıyordu.

İşte tarihçi XII. Karl'ın Bender'e ilticası sırasında Osmanlı Hakanlığı'nın genel durumunu anlatırken 13. sayfada şu paragrafa da yer veriyordu:

"İş başında duranların kısmı azamı ya doğrudan doğruya saraydan çıkma, yahut şu veya bu şekilde sarayla bağı olan kimselerdi. Ekserisi 'uşak'lıktan yetiştiklerinden, karakterlerindeki bu vasıf, yükseldikten sonra da devam edip gidiyordu. Tetkik ettiğimiz bu devirde bizce malum kimselerden yalnız Köprülüzade Numan Paşa ve diğer bir iki şahıs bu çerçevenin dışında kalıyorlar. Numan Paşa gibi müspet tiplere, maalesef, çok az tesadüf edilmektedir. Meşgul olduğumuz devrin en mühim karakteristik vasıflarından biri de, ne büyük bir devlet adamı ve ne de büyük bir askerin

mevcut olmayışıdır. Bunun başlıca sebebini: 1703 Edirne vak'ası, yani fitneyi müteakip, Osmanlı cemiyetinin en ileri gelen şahıslarının öldürülmesinde aramak icap eder; bilindiğine göre III. Ahmet, tam 12 bin 'fitneci'yi ya açıktan açığa veya gizlice öldürtmüştü (Rus elçisi Tolstoj'un raporu). İş başında kalanlar, o devirde yaşayan Süleyman Paşa'nın tabiri veçhile, hep 'puşt'lardan müteşekkildi (De la Motraya, Voyages T.11. p. 21). Şüphe uyandıran, veya idareden memnun olmadığı anlaşılan herkes nefyedilirdi" (Sutton, 28 Birinci Teşrin 1710 tarihli mektup).

Türkiye'nin modern tarihinde de dalga dalga sürgün dönemleri vardı.

Yeni Osmanlıların, Namık Kemal'in, Ziya Paşa'nın, görece kısa süren Avrupa'ya kaçışları (sürgünleri) bu dalgaların ilkini oluşturuyordu. Bunu, Sultan Hamid'in memuriyet vererek gerçekleştirdiği sürgünler izliyordu. 19. yüzyılın son yılları sürgüne giden ya da gönderilen Jöntürklerle doluydu. Bir ara Sultan'ın Avrupa'ya gönderdiği bir elçi, bazı Jöntürkleri İstanbul'a dönmeye ikna etse de, ardından ikinci büyük bir sürgün dalgası başlıyordu.

1908'de Hürriyet'in ilanı ile sürgünler dönüyorlar; fakat bu defa İttihat ve Terakki Partisi'nin diktatörlüğe yönelmesiyle, yurttan gene kaçmalar başlıyor, birtakım aydınlar da yurt içinde sürgüne gönderiliyorlardı. Refik Halit Karay bunlardan biriydi. Cumhuriyet'in ilanından sonra, bu defa başka bir sürgün dalgası oluyordu. Bunlar saray çevresinin akrabaları ile 150'liklerdi. Daha sonraki sürgünlükler –Nazım'ınki gibi– tekil olaylar gibi görülüyor; 12 Mart'tan sonra, öğrencileri kapsayan küçük bir sürgün hareketi; fakat 12 Eylül 1980'den sonra büyük bir sürgün dalgası oluyordu. Şimdi bugün de binlerce kişi yurtdışında sürgündeydi.

Türk modern tarihinde sürgün olanların hepsi çok tanınmış insanlar değillerdi. 19. yüzyılın ve 20. yüzyılın başının sürgünlük koşulları, bugün Avrupa'da sürgün olmanın yanında çok daha ağırdı. Fizan'da, Trablusgarb'da, Anadolu içlerinde ölen birçok sürgün vardı.

Türk modern tarihinde sürgünlerle ilgili tarih kitaplarını, anıları, araştırmaları okumak beni çok ilgilendiriyor; içten içe de güç veriyordu. Böylece, bağlı olduğum ülkenin çok eski, köklü, derin bir sürgün tarihi olduğunu da öğrendim; o sürgünlerin pek çoğuna –hangi düşüncede olurlarsa olsunlar– derin bir saygı ve sevgi beslemeye başladım. Abdülhamid dönemi sürgününün, ülkesiyle, yabancı postaneler aracılığıyla, o çok uzun süren mektuplaşması neredeydi; şimdiki posta neredeydi? Üstelik şimdi telefon adı verilen bir araç da vardı. Bir yerden bir yere gitmek, gereksinme duyulursa, çok hızlıydı. Öte yandan ekonomik yaşam çok gelişmişti. Bu hakiki sürgünler yanında, bizim gibilerin sürgünlüğünü, bir ölçüde küçümsemiştim. Ama gene de sürgünlük diye birşey vardı. Onun bir konumu, bir dengesi, derin bir iç ağırlığı, bir üzüncü, kederi kaybolmamıştı. Sürgünlük, gene, biraz da sürgünlüktü.

14 Ocak 1985 tarihli bir mektupla İsveç PEN Kulübü beni üyeliğe davet etti. Mektubun altında İsveç PEN Kulübünün ulusal sekreteri Lars Grahn'ın imzası vardı. Koşullarım bu üyeliğe uygunmuş. PEN Kulübüne üye olmanın temel koşulu, her durumda düşünce özgürlüğünü savunmaktı. Bu yüzden bu kulüp –o dönemde bazı sosyalist ülkelerle, bazı diktatörlüklerde– yasaklanmıştı.

16-17 Şubat tarihlerinde, Stockholm'da çok şiddetli bir kışın sürdüğü dönemde de İsveç siyasi partileri, Türkiye'nin demokratikleşme sorunlarının ele alınacağı, büyük bir konferans –Stockholm Konferansı– düzenlediler. Konferans İsveç Parlamentosu'nda yapılacaktı.

Çok kalabalık bir konferanstı bu. İsveç politik partilerinin hepsi, muhafazakârlardan komünistlere kadar konferansa katılmışlar, bildiriler sunmuşlardı. Türkiye'de gerçekten demokratik bir rejim olmasının Batı'da barış sorununu ilgilendiren yanları vardı. Sadece Finlandiya'dan değil, Yunanistan'dan, İngiltere'den, başka ülkelerden de gelen delegeler vardı konferansa. İsveç İşçi Sendikaları Konfederasyonu eski başkanı, şimdiki milletvekili çok tanınmış

sendikacı Gunnar Nilson, çok tanınmış Sosyal Demokrat Parti milletvekili Hans Göran Franck, Uluslararası Af Örgütü, Uluslararası Gazeteciler Federasyonu genel sekreteri Hans Larsen, Uluslararası Hukuk Komisyonu İsveç bölümü başkanı Annart Groll konferansa bildiri sunan kişiler ve kuruluşlar arasındaydılar. Norveç ve Danimarka Sosyal Demokrat Partileri katılmışlardı konferansa. İsveç Liberal Halk Partisi'nin (Folk Partiet) görüşleri bence ayrıca ilginçti. Onlar, soruna kültürel açıdan da bakıyorlar; insanlığın ortak kültürüne temel olmuş eski kültür kalıntılarının bulunduğu Türkiye topraklarını Avrupa kültürünün bir parçası gibi görüyorlardı.

Türkiye'den Avrupa'ya ve Avrupa kültürüne bakış çok toptancıydı. Oysa, bırakalım çağlar içindeki oluşmasını, bugünkü Avrupa'ya bakalım: En az iki başlıdır Avrupa. Orda, Avrupa sanayiini ve ticaretini elbette ayakta tutmakla görevli hükümetlerin ve siyasi organların, demokrasi açısından yakınındaki bir ülkeye bakışıyla, işçi sendikalarının, aydınların, kültürel çevrelerin, çeşitli halk tabakalarının bakışları farklıydı. Avrupa'yı bütünüyle "emperyalist" nitelikli bulan bakış açıları egemendir Türkiye'de. Bu da bizim, diyalektik düşünemeyen, sorunları kestirip atıcı, toptancı eğilimlerimize çok uyun bir bakış açısıdır. Analiz etmeyi, öğeleri birbirinden ayırmayı, yararlı öğelerle, zararlı olabilecekleri ayrı ayrı gözden geçirmeyi bilmeyen bir düşünme biçimi zaten başka türlü olamaz.

İyi bir felsefeci olan Prof. Takiyettin Mengüşoğlu, *Yazko Felsefe Yazıları* dergisinde, Aslan Kaynardağ'la yaptığı çok ilginç konuşmada, o yıllarda, şu çok önemli ölçüyü getiriyordu: "... Toplumun yapısında ve bilgisinde, Doğulu görüş tarzını besleyen kaynaklarla Batı'nın sömürü araçlarını destekleyen kaynaklar araştırılıp ortaya konmalıdır." En azından, bize Batı'dan gelebilen, içinde sömürü araçları olan kaynakları bir bir analiz ederek ortaya çıkarabilmeliyiz. Batı kültürünün temelinde sömürü varsa –bir öğe olarak– bunun bize hangi yollarla sızıp geldiğini bilebilmeli-

yiz. Bu nasıl olabilir? Hangi dönemlerde? Hangi araçlarla bize sızmaktadır? Bu analiz gücü, dikkat ve eleştiri, bizi Batı kültürünü toptan reddetmeye, onu bütünüyle sömürgen görmeye götürmemelidir. Batılı ülkeler de birbirlerine karşı bu alanda çok dikkatli ve uyanıktırlar. Öte yandan hümanizm ve insan varlığının bir değer olarak ortaya çıkması da Batı kültürünün bir verisidir.

Türkiye'de milliyetçiliğin temellerini atan, yarattığı milliyetçi ideoloji bilinçli ya da bilinçsiz olarak hâlâ etkili olan İttihat ve Terakki Partisi de, Batı'yla olumlu ve olumsuz ilişkiler içindeydi. O dönemin yükselen Batılı ülkesi Almanya'dan yararlanarak ülkeyi kurtarmak istiyordu. Bir yanıyla koyu milliyetçi, bir yanıyla da güncel emperyalizmin kucağında. Ama attığı adımlar yanlıştı.

Kuşkusuz İttihat ve Terakki'nin bir muhalifi olan ama gene o günlerin, o hareketin içinden gelen Mustafa Kemal de, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra bir ulus-devlet kurarken antiemperyalizm konusundaki görüşlerini iki yanlı –diyalektik– olarak ortaya koyuyordu: O, Batı'nın emperyalist yanlarını reddediyor, fakat gene Batı'yla dostluk arıyor, Türkiye'yi Batı'nın çağdaş uygarlık düzeyine yükseltmek istiyordu.

Daha sonra bu görüşün ikili yanı, bir yana bırakıldı. Özellikle Türkiye'ye sosyalist görüşler gelir gibi olunca, Batı'yı toptan emperyalistmiş gibi gören yalınkat –diyalektik olmayan– bir görüş ortaya çıktı. Bu bizim kendi ilkelliğimizden, yalınkat düşünme biçimimizden başka birşey değildi.

Geniş olarak Batı'yı ele alırsak, bu ortamdan bize salt emperyalist amaçlarla –askeri, ekonomik– yaklaşanlar elbette vardır. Bu öğeleri bir bir ortaya çıkarabilmeliyiz. Ama tümüyle Batı'nın yaklaşımı budur diyemeyiz. Batı, Türkiye'nin Batı'yla bütünleşmesini, Avrupa'yla geniş köprüleri olmasını, orda hümanist kültürün yayılmasını, Türkiye'nin Batı'nın barışçıl bir uzantısı olmasını da istemektedir.

Batı'yı bütünüyle –kültürel açıdan da– emperyalistmişcesine yargılayan görüşler, dün, bunu sosyalizm adına (yan-

lış olarak) yaptılarsa, bugün onların düzlettiği bu araziden ilerleyecek olan İslamcı geriye dönüş olacaktır.

Öne sürülen düşüncelerin içinde çok temel bir yanlışlık da vardı. O da 1960 sonrasında çok revaçta olan çeşitli sosyalist görüşlerin de Batı kültürünün bir sonucu olduğunu görmemek. İşin içinde eski kişiliksizliğimizin bir uzantısı olarak, Türkiye'yi Batı blokundan koparak, bu ideolojiyle, sosyalist bloka yaklaştırmak eğilimi vardıysa, büsbütün tehlikeli bir oyundu bu. Çünkü Batı yörüngesinden kopan Türkiye'nin, elbette tarihsel, yapısal, kütürel özelliklerinden dolayı İslamcı bloka düşmesi daha kolaydı. Belki günü gelince emperyalizmin en aşırı uçları bu politikayı destekleyebilecekti. Nihayet, sorun Türkiye'nin ABD'ye çok yakınlığı, neredeyse o ülkenin dış politikasından gelen istekler karşısında hareket serbestliğinin çok büyük ölçüde yitirilmişliği ise, Batılı olup da ABD karşısında hareket serbestliğine sahip pek çok ülke vardı.

Stockholm Konferansı'nda bana söz verilince, 1982 Anayasası'nda basına getirilen kısıtlamalarla, yasaklanmış dil sorunu üzerine konuştum.

Yaza doğru Tezer'in göğsündeki hastalık ortaya çıktı. Ama o şimdi Zürich'te oturuyor, hastalığını kendisinden de, yakınlarından da gizliyordu. Göğsünde bir iltihaplanma olduğunu, ama bazen de bunun geçmekte olduğunu söylüyordu. Ona sık sık telefon ediyordum. Mektuplaşıyorduk da.

Yaza doğru Tezer'in hastalığının kanser olduğu anlaşıldı. Tedaviden korkuyor, kaçınıyordu. Yaz sonuna doğru, yanına giden ablası Sezer Duru onu Paris'e götürdü. Orda genç bir Ermeni doktor hastalığı ile ilgilendi. Ama bu çeşit hastalıklarda karşılaşıldığı gibi, kesin bir kararla karşılaşmadık.

Sonbaharda Tezer'i Zürich'te ameliyat ettiler. O, ameliyattan sonra çok sevinmişti.

9 Eylül günü benim doğum günümdü. Bu yıl da tam elli yaşımda olacaktım. Doğum günümü kutlamıyor, sadece bir iki şişe şarapla –her zaman yaptığım gibi– akşam yemeğini

süslüyordum. Yıllardır böyleydi bu. Oysa İsveç'te doğum günleri çok önemliydi. Bir gazeteden gelen 50. doğum günü konusunda ilgili bir sayfaya konulacak ilan konusundaki öneriye de olumlu karşılık vermedim. Ertesi gün, İstanbul'dan, kızım Ayda telefon etti. O, o sıralarda *Milliyet* gazetesinde çalışıyordu. Gelen haberler arasında bana "yurda dön" çağrısı yapıldığı da vardı. "Yurda dön" çağrısı yapılan bu listede, şair Nihat Behram da yer alıyordu.

14.
"EY TRENLER, VAPURLAR, BENİ BURDAN GÖTÜRÜN!"

1982-83 yıllarında, artık yayınını sürdürmeyen, Köln'de yayınlanan *Demokrat Türkiye* gazetesindeki bazı yazılarım dolayısıyla, 1983'de Sıkıyönetim Savcılığı bana karşı, Türk Ceza Yasası'nın 140. maddesine dayanılarak soruşturma açmış, hakkında da "gıyabi tutuklama kararı" almıştı. Koğuşturma bu zamana kadar bana duyurulmamış, 9 Eylül 1985'te, birdenbire "yurda dön" çağrısı yapılıyordu.

Yönetime el koyan askeri konseyin 1981 şubat ayında, Vatandaşlık Kanunu'nda yaptığı değişiklikler sırasında duyduğum derin sıkıntıyı düşündüm. Ne yurt içinden, ne de yurtdışından, herhangi bir eleştiriye izin vermeyeceklerdi. Kendilerinin bir programı vardı, bu program Türkiye'ye ilerde neye mal olacaksa olsun, onu uygulayacaklardı.

Bu çağrıdan bir hafta önce pasaportumu Stockholm'daki Büyükelçiliğin konsolosluk şubesine, yenilemek için vermiştim. Nüfus cüzdanımı, gerekli harcı da. Pasaportumda boş sayfa kalmamıştı. 1986 Ağustos'una kadar geçerliliği olduğu halde, yeni bir pasaportu zamanından önce almam zorunluydu.

İsveçlilerle evli olan yabancılar, orda üç yıl oturduktan sonra İsveç vatandaşlığına geçebilirler. Bana oturma izni Eylül 1979'da verildiğine göre, 1982 Eylül'ünden başlayarak İsveç vatandaşlığına geçebilirdim. Ama düşünmemiştim böyle birşey. Türk pasaportunu, Avrupa'nın çeşitli sınırlarında güçlüklerle karşılaşsam da, bazen bana kuşkuyla bakılsa da taşımıştım. Öyle ki, 1982 Aralık ayına kadar İsveç'te bankaların vermekte olduğu bir kimlik kartı da almamıştım kendime. İsveç'e özgü kimlik kartı almak sanki kişiliğimi zedeleyecekti. Postaneden ta-

ahhütlü mektup alırken dahi kimlik göstermek gerekiyordu burda. Bu tür mektupları almaya da pasaportumla gidiyordum.

Ama şimdi konsoloslukta çalışanlar, bir süre sonra çağrıdan haberdar olacaklar, pasaportuma da, nüfus cüzdanıma da, bir daha vermemek üzere el koyacaklardı. Harç parasını, posta masrafını keserek geri gönderdiler ama daha sonra bir dilekçe verdiğim, nüfus cüzdanımda kimliğimle ve babamla ilgili, benim için anı değeri çok yüksek kayıtlar olduğunu bildirerek, onu geri istediğim halde, geri vermediler. Anılara saygının ne gereği vardı ki günümüz Türkiye'sinde. Ancak Alman hukuku ya da herhangi bir yabancı hukuk değer verirdi böyle şeylere. Anılara değer vermek bir uygarlık belirtisiydi.

Bu çağrıya karşı hiçbir şey yapmayacaktım. Çünkü ne hukuksaldı, ne de uygar. Sanki bir toplama kampının hoparlöründen yapılıyordu.

Sadece cumhurbaşkanlığı danışmanlarından olduğunu bir yerde okuduğum yargıç Tümgeneral Muzaffer Başkaynak'a kısa bir mektup yazacaktım beş gün sonra. Bu yargıç subay 1970'de, 15/16 Haziran olaylarından sonra ilan edilen sıkıyönetimde yarbay rütbesiyle yargıçtı, ben de davanın avukatlarından biri. Mektubum şöyleydi:

Sayın Muzaffer Bey,
Birkaç gündür *Resmi Gazete*'de, bana "yurda dön" çağrısı yapıldığını, Türkiye Radyolarından da adımın okunduğunu, bana bazı arkadaşlarım ilettiler. Ben, beş-altı yıldır Stockholm'da oturmaktayım. 1970 yılında ilan edilen sıkıyönetim sırasında, aynı memleketin evlatları olarak siz hâkim, ben de avukat statüsünde, askeri mahkemelerde görev yapmıştık. Siz bir hukukçu olarak, bir ülkenin asli vatandaşlarının vatandaşlıktan çıkarılamayacağını elbette bilirsiniz. Bir ülkede, eğer hukukun bu kadar dışına çıkılırsa, o ülkede önlenmesi güç bazı felaketlerin de

doğabileceği ve o zaman bunların sorumlularının dahi bulunamayacağı pek açıktır.
Bu mektubumu isterseniz bir başvuru, isterseniz bir iç dökme, isterseniz bir dilekçe olarak kabul ediniz, fakat hakkımda girişilen bu hukuk dışı işlemi lütfen durdurunuz.
Dostça saygılarla.

Avukat Demir Özlü

Annem gene yanımdaydı. Cumhuriyet idealine inanmış bu eski cumhuriyet öğretmeni, bu işleme pek üzüldüğü için yazmıştım bu mektubu. Yoksa, Türkiye'de olup bitenler karşısında duyduğum kötümserlikten gelen aldırışsız tavrımı o anlamayacaktı.

Öte yandansa İsveç polisine başvurarak politik iltica hakkı isteyecektim. Bir ay kadar sonra polis beni çağıracak, bir kadın polise niçin iltica istediğimi kendim yazdıracak, hiçbir ekonomik yardım istemediğimi kaydettirecektim. İsveç Hükümeti de bana hemen, kısa zaman içinde, politik iltica hakkı verecekti. Bir pasaport gerekliydi bana. Zürich'e, göğsünden ameliyat olan kardeşimi görmeye gidecektim.

Avrupa Konseyi himayesinde, o mavi kaplı güzel pasaport verildi elime.

23 Ekim 1985 tarihli bir mektup aldım Finlandiya PEN Kulübü'nden. Ali Sirmen'i onur üyeliğine seçtiklerini bildiriyorlardı. Hemen karısı Mine'ye telefon ettim. İyi karşılıyordu. 12 Mart gelince de, bir gün, haksız olarak tutuklanmıştı Ali Sirmen. Annesi, o güzel, kültürlü kadın, kızkardeşlerimin de öğretmeniydi. Bir arkadaşla annesinin evine koşmuştuk. O günleri ansımıştım. Türkiye'de aydın insanın çilesi bitmeyecekti. Sanki bu toplumun içinden aydın düşmanlığı fışkırıyordu.

Ardından gene Hamburg üzerinden Almanya'ya uzanan trene bindim. Bu defa trenin güneydeki son durağı Basel kentine kadar sürecekti yolculuk. Basel'den sonra İtal-

ya'ya, Fransa'ya, Avusturya'ya doğru yolculuklarını sürdürmek isteyenler, bu istasyon binasından çıkıp, başka bir istasyona gitmek zorundaydılar. Basel'de, gece vakti, Zürich'ten gelen Hans-Peter'le Tezer alacaklardı gardan beni. Pasaport polisi ise politik mülteci pasaportuma beş saniye bakmayacaktı bile. Ona bir damga da basmayacaktı. Basel'deki gardan Zürich'e, Hans-Peter'in kullandığı otomobille gidecektik. Onların birlikte oturdukları evi ilk defa görecektim. Öteki kız kardeşim de ordaydı. Bir hafta orda, ailemizi düşünerek yaşayacaktık.

Karlar içinde bir Zürich. İlk gecelerden birinde, yağan karın altında başka bir sürgünün, Tektaş Ağaoğlu'nun evine yemeğe gittik. O sürgünlerin bilge, anlayışlı, hafif ezik havası. Önceleri, Türkiye'den ayrılmaya karar verdiğimde, bir "gönüllü sürgün" sayılabilirdim. Yıllar geçtikçe "sürgünde bir yazar" oldum. Şimdi de kendi dışımdan gelen nedenlerle "siyasi sürgün" olmuştum işte. Pasaportumun mavi plastikten kapağı üzerinde sarı yaldızla çizilmiş iki çizgi vardı. İçinde de bir damga: Bütün ülkelere gidebilir, Türkiye'ye asla.

Tezer'le nehir kıyısında geziler yaptık. Sezer'le kent içindeki teleferiğe binerek, kentin yükseltilerine çıktık. Zürich'te nehrin göle doğru akışına göre, sağ yanda kalan, gardan küçük bir alana doğru uzanan Parade Strasse'de yürüyüşler yaptım. Caddenin çevresindeki yapılar, dükkânlar, bankalar, onların yakınında antikacı dükkânları alçakgönüllü, küçük yapılardı ama Ionesco'nun söylediği gibi dünya burjuvazisinin merkeziydi burası. Öyle demişti bu caddede dolaşmalarının birinin sonunda Eugène Ionesco: "Parade Strasse'de dolaştım, anladım ki dünya burjuvazisi yerli yerinde duruyor."

Gene oralarda, antikacı dükkânlarına yakın bir yerde ünlü ressam Rouault'un vitraylarını yaptığı bir eski kilise vardı. O vitrayları görmeye gittim. Sık sık da caddenin sonundaki, ortasından tramvayların döndüğü Paradeplatz'ın köşesinde yer alan Sprüngli pastanesine. Örneğin büyük ro-

mancı Honoré de Balzac hayattayken açılmıştı bu pastane. Romancı, Paris'ten Zürich'e yaşamının son yıllarında gelseydi, bu pastanede oturabilecekti. Bizim Beyoğlu'ndaki Markiz, Lebon, Baylan pastanelerini düşündüm. Hiçbir şeyi çok uzun süre yaşatamıyorduk. Bilmediğimiz bizzat yaşamın değeriydi. Tükenmez bir kabalık, sertlik, para ve mal canlılığı. Herşeyi tahrip eden bir hırs.

İlk defa 1975 yılı sonbaharında görmüştüm Zürich'i. Şimdi de kardeşim Tezer'in geçirdiği ameliyat sonrasında burdaydım. Tam on yıl olmuştu; Türkiye'de karışıklıklarla, benim yaşamımda ordan oraya savrulmalarla geçen tam on yıl. Herşey düzeleceğine karışıyor, bozuluyor, çöküyordu adeta. Özellikle kendi ülken. Nereye savrulacağı belli olmaksızın yerinden oynatılmıştı.

Tezer biraz kilo almıştı. Yatmadan önce uyku ilaçları alıyor, çok uzun uyuyordu. Doktorlar bunun gereksinme olduğunu söylemişlerdi ama hastalığı başka bir noktaya sıçramış olabilirdi. Bunun son görüşmemiz olduğunu, içten içe hissediyordum. İşte buydu hayat! Hastalık ve sağlık, sağlık ve ölüm, talih ya da talihsizlikler, kendi yaratmaya çalıştıklarınla tesadüflerin sana getirdikleri, sevgilerle, içe gömülmeye zorunlu olan sevgiler... Bireysel bunca sorun varken insanlar bir de siyasal nedenlerle birbirini eziyordu, bizim kendi ülkemizde. Türkiye'de de tarih önünde yenilmiş, yenilmiş olduğu için tarihin getirdiği koşulları üzerlerinde düşünmeksizin aynen kabullenmiş, içinden gelen despotluğun tarihin bir verisi olduğunu asla düşünmemiş kafalar, ülkenin yönetimine biçim veriyorlardı. Buydu hepsi işte!

Ordan İtalya'ya inmedim. Bu sürgünlük yıllarında mademki kuzeydeydim, kuzeyin insanı olarak yaşamayı becerebilmeliyim, diye düşünüyordum. Bir hafta sonra Zürich Garı'ndan trene bindim. Tren, yığınla trenin durduğu, banliyö trenlerinin geldiği, havaalanına bağlı yeraltı treninin çıktığı peronları geçti, İsviçre'nin doğası içine girdi. Bir süre sonra Almanya toprakları içindeydik.

Tren Freiburg yakınından geçti. Ordan sonra Fransız sınırının kıyısından pek uzaklaşmaksızın kuzeye, Offenburg'a kadar çıktı. Ordan banliyö trenine benzeyen trene geçecek, Ren Irmağı'nın üzerindeki köprüyü aşacak, hemen sınır kapısından sonra başlayan Strasbourg kentine gidecektim. Bu küçük kentin ortası tam bir büyükşehir görünüşündeydi. Orda üç gün misafiri olacağım Server Tanilli'ye uğramadan önce, ona verdiğim saatin gelmesi için, kentin ortasındaki sinemalardan birine girecektim. İşte dünyanın bir yerindeydim: Strasbourg'da, Klébert Alanı'na yakın küçük sinema salonlarından birinde. Ve burda olduğumu da pek kimse bilmiyordu.

Üç gün sonra Strasbourg Garı'ndan trene bindim, Fransızların o kendine özgü, hızlı trenleriyle Paris'e gittim. Orda kalacağım üç günü, eski dostlarım Gülsen ve Sinan Fişek'le geçirecektim. Sinan'la, Gülsen'le Flore Kahvesi'ne inecek, Saint Michel'de, rıhtımda Ecluse adlı, çok eskiden kalma bir şaraphaneye uğrayacaktık. Tam da Hemingway döneminden, küçük ama alabildiğine kişilikli bir yerdi burası. Bardak fiyatı 200 franga varan şaraplar da vardı. Amerikan "yitik kuşağı"nın kuşkusuz uğradığı yerlerden biriydi.

Gülsen'le Sinan, Quartier Latin'in tam ortasında oturuyorlardı. Ünlü Rue de Rennes'de bir apartmanın üst katlarından birinde. Çocukları Deniz büyümüştü, Paris'te okula gidiyordu, o ünlü şairlerin, düşünürlerin, yazarların isimlerini taşıyan sokaklardan. Sosyalist Parti iktidara geleli, bu tür sokak isimleri, daha da artmıştı. Sinan'la Türk ressamlarının da uğradıkları Palette Kahvesi'ne gittik. Rue de Seine'de, karışık bir yerdeydi bu kahve. Orda on yedi yıldır görmediğim, gençlik yılları arkadaşım, ressam Yüksel Arslan'a rastladım. Eve dönmeden önce, Sinan'la yörenin en ünlü kahvelerini dolaşıyor –şaraplarının niteliğiyle ünlüydü o kahveler– her birinde tezgâhta duruyor, kahvenin ünlü şarabından bir bardak içiyorduk. Bilmiyorum, içinde yaşasam, yıllarla Paris, büyüsünü böylece devam ettirebilir miydi benim için?

Üç gün sonra, gene Sinan'la birlikte Gare du Nord'a gittik; birlikte trene bindik. O, bazı gazetecilik işleri için –çünkü Agence France Presse'de çalışıyordu– Bruxelles'e gidecekti; bense Bruxelles'i aşacak, o gün doğru Amsterdam'a varacaktım. Select Kahvesi'nden telefon etmiştim. İstanbul'da Goethe Enstitüsü'nü yıllarca yönetmiş olan Dr. Robert Anhegger'in boş evinde kalacaktım. Evi bana teslim edecek olan, Anhegger'in arkadaşı Mme. Kouvée'nin ertesi gün, Rijkmuseum'da işleri vardı. Onu o geceye doğru bulmalıydım. Sinan'la ben, trende kendimize büyük bir ziyafet çektik. Aperitiflerden sonra, ilgimizi çeken şaraplardan da tattık.

Paris'ten kuzeydoğuya giden bu trenin lokantası, Paris kenti içindeki iyi bir lokanta kadar zengindi; hem yemeklerin çokluğu, çeşitliliği bakımından, hem de içkilerinin. Sinan, Bruxelles Garı'nda indi. Gençlik yıllarından arkadaşı, benim de İstanbul'da bir gece tanıştığım, şimdi gazetecilik yapan Isabelle'le birlikte, öteki perona yetişip bana el salladılar. Bu davranışları çok derinden hoşuma gitmişti işte. Isabelle'le en az on yıl önce görüşmüştük. Aix-en-Provence Üniversitesi'nde Türkçe de okumuştu. İncecik, genç bir kızdı o zaman. İşte dünyanın her yerinde arkadaşlar vardı. Türkiye'de, beni vatandaşlıktan atmaya çalışıyorlar; burda ise, en yalnız olduğumu sandığım yerlerde bile dostlara rastlıyordum.

Tren Amsterdam'a yaklaştığında, kompartımanı öğrenciler doldurdu; sevimli, her renkten, yetişme çağında insanlardı. Amsterdam İstasyonu'nun kalabalık, resmi olmayan (Amsterdam'ın özelliğiydi bu resmi olmamak) platformuna indiğimde Mme. Kouvée'ye yeniden telefon ettim. Evinde bekliyordu beni. Kentin batı bölümünde, elbette kanallara yakın bir yerde iki katlı bir evdi bu.

Mme. Kouvée beni, yürüyerek, Dr. Anhegger'in Stadion Weg'deki evine götürdü. Stadyuma yakın bir caddenin kıyısında, biraz kıvrıntılı bir yerde, yakınında dükkânlar olan, biraz ötede kentin banliyölerinin başladığı, karşısın-

da da "tramvay"ın kalkış duraklarının bulunduğu çok güzel bir yerdeydi ev. Birinci katta, sokağa bakan, gazla ısınan, küçük, güzel bir daire. Dr. Anhegger, dairesini bir hafta için bana vermişti. Amsterdam'da bir hafta, sekiz gün kalacak, hem yaşamımı, hem de ardımda bıraktıklarımı yalnızlık içinde düşünecektim.

Mme. Kouvée bana evin kullanılışını, kentin merkezine inerken bineceğim tramvayları öğretti. Sonra da bir akşam evine, akşam yemeğine çağırdı.

Bir iki yıl önce şöyle bir defa gördüğüm, merkezinden başka bir yerini pek tanımadığım, hiçbir yere benzemeyen bu kanallar kentinde, bir başıma, yapayalnızdım. Yurdundan ayrı düşmüş olan bana, yakışan şey bu yalnızlıktı ve seviyordum bunu. Bütün gövdemle yalnız! Ruhumla da hiçbir kente bağımlı değildim. Orda, Amsterdam'da kendi yalnızlığımı yaşayacaktım. Tramvaya binip Leidse Plein'e, kentin en canlı bir bölümüne giderken de yalnızdım, sinemalarında görebileceğim bir film ararken de, evde kendi başıma yemek pişirerek yerken de, geceleyin sokağa çıkmadan önce, kendim yaptığım yemeğin öncesinde, sonra da yemek süresinde, kafamı doldurmak için kıvamında içki içmeye çalışırken de, bazen gece yarısından sonra eve dönerken, –Amsterdam'da yeni moda olan sabaha kadar açık olan, yiyecek ve içki satan büyük dükkânlardan alışveriş ederek– kendime geceyarısı sonrası sofrası hazırlarken de.

Rijskmuseum'a yeniden gittim, o başyapıtlar yapıtı Hollanda resmini yeniden gördüm. Bu defa yeniden, yalnız başıma, doya doya seyrettim. Eski İtalyan sitelerinden sonra, modern çağda, ticaretin de gelişmesiyle "sivil toplumun" en erken doğduğu, bağnazlıktan sıyrılmış, zengin, laik, dünya zevklerine ve kültüre yönelik, erken Hollanda burjuvazisinin –bir bakıma sadece Hollanda'nın– ruhu yaşıyordu orda. Müzedeki resimler içinde dinsel temayı işleyenler pek azdı. Ötekiler, o resim düzeyinden fırlayan canlılıklarıyla, parlaklıklarıyla büyük, zengin bir yaşamı, yemeye içmeye,

erotizme, dünya zevklerine yönelmiş, dipdiri bir kültürü yansıtıyorlardı. Gene resimlerinde kanallar, kanal kıyısı boyunca uzanan, döneminin perspektif duygusuna göre yapılmış, dümdüz caddeleri gösteren resimler vardı. Öte yandan bu resimlerde önemli olan ışıktı. Rembrandt'tan başlayarak, o dönemin öncesini sonrasına dolduran ressamlarda ışık, resmin içinden dışa yansıyordu. Bilimler de başlamıştı işte. Anatomi, modern çağın gelişmeye başlayan ilk doktorluğu da. Erasmus'un ülkesiydi burası. Descartes başta olmak üzere, çağma göre ileri düşünceleri savunan nice aydın, o dönemlerde bu ülkeye sığınmışlardı. Kendi ülkelerindeki dinsel tutuculuk yoktu burda.

Öte yandan müze, sonsuz sayıda portre resimleriyle doluydu. O dönemin önemli insanları, önemli ticaret burjuvaları, sanatçılar ve kadınlar. Demek ki "birey" de bütün gelişmişliğiyle ortaya çıkmıştı burda. O zengin ticaret burjuvazisi de sanatla iç içeydi. Böylece yaşanmıştı insanlığın en yüce sanat dönemlerinden biri.

Sadece, geçen gelişimde tanıştığım, Türkoloji okumuş genç Hollandalı Thijs'e telefon ettim. Amsterdam yakınlarında olduğunu bildiğim, şahsen tanımadığım, Amerika'da bir Türkoloji kongresinde sunduğu bildiri beni ilgilendirmiş olan Türkolog Profesör Barbara Fleming'in telefonunu istedim. Thijs, onu aramamın iyi olacağını söyledi bana.

"Herkes onu muhafazakâr sanar, ama ilerici insandır" dedi.

Telefonla bulduğum Barbara Fleming beni çok iyi karşıladı. Leiden Üniversitesi'ne, sonra da evine yemeğe davet etti. İki gün sonra, Amsterdam'dan kolaylıkla banliyö treniyle gittiğim Leiden Üniversitesi'nde onu buldum. Ayrı ayrı, küçük binalar biçiminde yapılmış, çok canlı, çok güzel bir kampüstü burası. Fleming, önce otomobiliyle beni küçük Leiden kentinde gezdirdi. Orda kanallar olmasa da nehirler vardı. İspanyolların gelip savaştıkları yerleri de gösterdi. Ardından, hava kararmaya yüz tutunca, onun bir akademisyen arkadaşıyla birlikte oturduğu Warmond adlı

başka bir küçük yerleşme yerine doğru gittik. Bayan Fleming, aslında Hamburg'luydu, iyi Türkçe biliyordu, birkaç Türk öğrencisi olmasından da çok memnundu. Beni, çocukluğumdan beri merak ettiğim, Kuzey Denizi'nin kumlu sahillerine götürdü önce. Burda kumlar kıyıya yığılmış, doğal bir barikat oluşturmuştu. Ordan İngiltere'ye ve kuzeye doğru uzanan denizi, ortaokulda coğrafya derslerinde okuduğumdan beri çok merak ederdim. Böylece teşekkür ettim ona.

Üniversite'ye bir zaman önce Mümtaz Soysal gelerek, Türkiye Büyükelçiliği'nin aracılığıyla Ermeni Sorunu üzerine bir konferans vermek istemişti. Üniversite gençleri ile başka Hollandalılar arasında bu konu çok tepki doğurduğundan konferans konusu "Türkiye'de demokratik gelişim" olarak değiştirilmişti.

Barbara Fleming'le, aynı evde oturan Bayan Mount'la çeşitli konularda konuştuk. Beni mahcup edecek çok güzel yemekler vardı evde. İki katlı çok güzel bir evdi. Türk Edebiyatı'nın Avrupa'da tanınması, çevrilmesi konusu konuşulurken sinirlendiğimi hatırlıyorum. Belki o an, onların pek alışık olmadıkları, biz güneylilere özgü bir sıcaklıkla kızgınlık göstermiştim. Fleming'in evinde, ben İstanbul'dan ayrıldıktan sonra yayınlanmış; görmediğim, Türkiye'de yeni basılmış bazı ansiklopedileri görme olanağını buldum. Gece yarısına doğru bayan Fleming, beni gene otomobiliyle banliyö tren istasyonuna bıraktı. Leiden Üniversitesi'nde çok köklü bir Türkoloji geleneği bulunduğunu, Dr. Tietze'nin de orda çalışmış olduğunu, bu üniversitede yapılmış çalışmalar arasında Aziz Efendi'nin Muhayyelât'ı üzerine; beni ilgilendiren bir çalışma başta olmak üzere, Türkiye edebiyatı, dili, kültürü üzerine pek çok değerli çalışma olduğunu biliyordum. Bu üniversitede kısa bir süre için de olsa, çalışabilmek isterdim.

Amsterdam'da, kanalların kıyısında uzanan sokaklarda, dünyanın en güzel barları vardı. Bu barlara öğlen vaktinin yaklaştığı saatlerden başlayarak her yaşta, her kesimden

genç, yaşlı, kadın, erkek, çeşitli insanlar geliyor, içkilerini yudumlamaya başlıyorlardı. Mme. Kouvée'nin bana öğütlediği daha modern barlara da gittim. Özgürce, her isteyenin yalnız başına gidebildiği dansing'ler de vardı. Gençlik dostlarımdan Güner Kuban'ın, orda Homolulu diye özel bir kulüp işlettiğini de biliyordum. Ona da telefon ettim ama kimse cevap vermedi. Sanırım Florida'daydı. Yarı yarıya, belki yarıdan çok orda yaşıyordu. Yabancı bir kentte, hiçbir insanla konuşmadan, tam bir yabancı olarak gezmenin, yaşamanın da ayrı bir güzelliği vardı. Bir yol sorunca, Hollandalılar büyük bir nezaketle anlatıyorlardı. Bir gece de bindiğim tramvaylarla kentin hiç tanımadığım mahallelerinde kayboldum, tanıdığım bir yeri bulabilmem için saatler geçti. Gece kulüplerine, limana yakın, hiçbir yerdekilere benzemeyen, vitrinde kızların bulunduğu kırmızı mahalleye de gittim.

Tramvaylar, Surinam'lı siyahların oturdukları mahalleler, tramvaylara binen Türk hacı beyler, hacı hanımlar, eski yüzyıllardan kalma, kanallar yoluyla gelen malları depoya aktarmak için, yüzeyinde, yukarıda, bir çengel takılı evler; ev darlığından, kanallar üzerine atılmış, sallar üzerine oturtulmuş tahta evler, ağaçların dallarını sarkıttıkları geniş, dar kanallarda turistleri taşıyan deniz motorları, limana doğru açılan bir deniz, kanalları aşan taş köprüler...

O gecelerden birinde, Leidse Plein'e yakın sokaklardan birinde, bir Pizzeria'da yemek yerken, birkaç masa ötemde yemek yiyen genç, siyah saçlı bir kız masasına davet etti beni.

"Yalnız başına yemek yemek hoş olmuyor" dedi.

"Ben alıştım."

New Yorkluydu, turist olarak Amsterdam'da bulunuyordu. Kuşkusuz Musevi asıllıydı –milyonlarca New Yorklu gibi–, dünyadan haberdardı. Ona kim olduğumu söylemedim, sadece Stockholm'da oturan bir İstanbullu olduğumu söyledim.

Pizzeria'da, yeni gelen müşterileri karşılayan, kadınlara da abartılmış bir nezaketle yer gösteren genç adam, bizim

masamızın yakınından geçerken –volta atıyordu, belki de 12 Eylül mültecilerinden bir gençti– Ahmet Arif'ten bir mısra okudu, kendi kendine.

Biz hesaplarımızı öderken, genç adamla elbette Türkçe konuştuk. Memnun olmuştu. Böylece de New Yorklu kız, benim İtalyanca da bildiğimi sandı. "Hayır, Türkçe konuştuk" demedim. Amsterdam'da hemen hemen bütün pizza lokantalarını Türklerin ele geçirdiklerini, çok kişinin de onları İtalyan sandıklarını böylece anlamış oldum. Daha sonra, caddede Café de Paris'de konyak içerken bu defa yalnız değildim.

Ardından gene trenle yola çıkma: Hollanda ovasını geçerek Almanya, Osnabrück, Hannover üzerinden Doğu Almanya'yı geçerek Berlin, yeniden. Bu yoldan gelen tren Potsdam yakınından, Wannsee'den Zoo İstasyonu'na ulaşıyordu. Hey gidi Wannsee, aşık olmuştum göl kıyısındaki bu mahalleye, kalbimin yarısı orda kalmıştı!

Üç gün yeniden Berlin. Sisli, yağmurlu, kaloriferlerden çıkan kömür dumanlarıyla havası kararmış, güneşsiz gökyüzü bulutlarla kaplı. Aralık ayının Berlin'i. Kentin ortasında Schiller Strasse'de Aras Ören'le geçiriyoruz bu üç günü. Ardından gene trenle yola koyuluyorum, Doğu Almanya üzerinden: Sasnitz; tren karşıdaki Trelleborg'a geçiyor. Ordan gece uyuyarak ta Stockholm'a kadar yolculuk.

Bir iki hafta sonra da karım Ulla, Zürich'e, Tezer'i görmeye gidiyor. Onların da son görüşmesi. Ama Tezer öldükten sonra, Bebek Camii'nden kalkan cenazesine o katılabilecek zaten. Bu kederli gün, onun İstanbul'a, ayrıldıktan sonra ilk dönüşü olacak. Ortalama yedi yıl sonra.

15.

BEŞ AVRUPA ÜLKESİ LAHEY ADALET DİVANINDAN ŞİKÂYETLERİNİ GERİ ÇEKİYORLAR

1985 yılının sonunda, 7 Şubat 1982'de, Türkiye'yi, insan haklarını çiğneyerek, imzaladığı Roma sözleşmesine aykırı davrandığı için İnsan Hakları Mahkemesi'ne (Lahey Divanı) veren beş Avrupa ülkesi bu şikâyetlerini geri aldılar. Bu ülkeler Fransa, Danimarka, Hollanda, Norveç ve İsveç'ti.

Bu, Türk diplomasisinin bir başarısıydı. Nitekim, işin başarılmasında önemli rol oynamış olan Türk diplomatının (sanırım Semih Günver'in) olaydan sonra Türk gazetelerinde çıkan yazıları da bunu gösteriyordu. Fakat diplomat, ayrıca işin önemini vurguluyor, kapalı olarak Türkiye'nin işi sıkı tutması gerektiğini, hiç olmazsa bundan sonra Türkiye'de insan hakları ihlalleri olmaması için, biraz da olsa, içten davranılması gerektiğini de söylüyordu. Öyle sanıyorum ki, çözümün önemi de, diplomatın da kapalı olarak belirttiği insan haklarının bundan böyle ihlal edilmemesi sorunu da Türkiye'yi yönetenlerce anlaşılabilmeliydi.

Bu kavrayışsızlık, bugün Türkiye'nin Avrupa'dan uzaklaşmasının belli başlı nedenlerinden biridir.

Ardından da Avrupa'da, Türkiye'yi şikâyet etmiş olan bu beş devletin, Türkiye'de büyük ihaleler alarak, şikâyetlerini geri aldıkları duyuldu. İsveç'in ünlü şirketi Asea da İstanbul'daki tramvay projesi ihalesini almıştı.

İsveç hükümeti, kamuoyuna, öteki dört devlet şikâyetlerini geri alınca, kendisinin de geri almak zorunda olduğunu duyurdu. Oysa, şikâyetin geri alınmasında başı çeken İsveç'ti.

Böylece insan haklarının uygulanmasını bir baskı öğesi olarak kullanan bazı devletler, bunu ekonomik çıkarları için bir araç haline getirmiş oluyorlardı. Bu devletler içinde, sanırım, sadece Fransa'nın Türkiye ile ilişkileri tam ola-

rak düzelmedi. Ötekiler, ticari ve ekonomik ilişkilerini geliştirmek yolundalar.

Benim kişisel olarak, bu konuda bir düşüncem yoktu. Askeri dönemde Türkiye'nin, 1967 Yunanistan cuntasından sonra olduğu gibi, Avrupa Konseyi'nden çıkarılmasının bir fayda sağlayıp, sağlamayacağı konusunda belirli, kararlı bir fikre varamıyordum. Türkiye'nin, Avrupa Konsey'inden çıkarılması, ülkede demokrasi yönünde bir irkilme sağlayabilir miydi? Bunu bilmiyorum. Bu yüzden de bana düşüncemi soran olursa, bu konuda bir düşüncem olmadığını belirtiyordum. Sanırım Bülent Ecevit'in, Türkiye'nin Konsey'de kalması yönünde etkili girişimleri oldu. Türkiye, Avrupa Konsey'inde kaldı; ama bugün 1990'da –öyle sanıyorum ki– askeri dönemde, Konsey'den çıkarılmadan daha da kötü bir durum doğdu. Bunu daha aşağıda anlatmaya çalışacağım.

Türkiye'nin Lahey Adalet Divanı'na şikâyet edilmesi konusuyla da ilgilenmedim. Bunun nedeni, uluslararası örgütlerin yaptırım güçlerinin zayıflığını bilmemin yanında, birçok Avrupa ülkesinin hükümetlerinin, insan haklarını savunmak konusunda –özellikle sözkonusu olan ülkeler Türkiye gibi ülkelerse– kaypak davrandıklarıydı.

Asıl önemlisi, hukuksal açıdan, bu beş devletin hükümeti ile Türkiye'nin Alman avukatı arasında "kabul edilen çözüm"ün hukuksal sefaletiydi. Şöyle ki:

— Türkiye'de 1982 Anayasası, Cumhurbaşkanının başkanlığında, ilgili kamu kuruluşlarından temsilciler seçerek, "İdarenin işleyişini denetlemek" için, bir "Devlet Denetleme Kurulu" kurulmasına 108. maddesiyle olanak veriyordu.

İşte böyle bir Devlet Denetleme Kurulu oluşturulacak; bu kurul tutuklama merkezlerini, sivil ve askeri hapishaneleri, polis komiserlikleri dahil tüm kamu yetkililerinin insan haklarına uyup uymadıklarını, denetleyecekti. Bu Devlet Denetleme Kurulu, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in başkanlığında olacaktı.

Bundan başka:

— Türkiye sıkıyönetim uygulamasının, coğrafi uygulama alanının aşama aşama azaltılmasını;

— İnsan hak ve özgürlüklerini kısıtlayan kararname ve kanunları azaltmayı;

— Türk Anayasası çerçevesinde bir genel af çıkarmayı kabul ediyordu.

Danimarka, Fransa, Hollanda, Norveç, İsveç, Roma Sözleşmesi tarafından garanti edilen hak ve özgürlükleri sağlamada Türkiye hükümetinin kararlılığını göz önünde bulundurarak, 1982'de verilen sözleşmenin ihlalini iddia eden 9940-9944/82 No.lu dilekçelerini geri alıyorlardı. Ayrıca dilekçenin kapsadığı dönem (12 Eylül 1980 - 1 Temmuz 1982 dönemiydi bu) çoktan geçmişti. O dönemdeki insan hakları ihlalleri unutulabilirdi.

Türkiye hükümeti ile beş hükümet bu anlaşmaya varırlarken şu duygularla doluydular:

— Varılan bu barışçı çözüm, onların insan haklarına olan saygılarından esinleniyordu;

— Bu çözüm ilkeleri, şikâyetçi devletleri, Roma Sözleşmesi'nin uygulanması konusunda yüklendikleri görevlerden, serbest bırakıyordu.

Kabul edilen çözüm sözleşmesinin altında Komisyon Dönem Başkanı G. Sperduti'nin ve Komisyon Sekreteri H. C. Krüger'in de imzaları vardı.

Türkiye, belki Avrupa Konseyi'nden dışlanmamalıydı; bunun da ötesinde benim en derin inançlarımdan biriydi bu: Türkiye Avrupa'nın bir parçası olmalıydı. Ama bu çözüm sözleşmesi, hem hukuksal olarak gülünçtü, hem Türkiye'yi küçümsüyordu, hem de –hemen ortaya çıktığı gibi– ahlaki değildi. Türkiye'nin, Avrupa Parlamentosu'yla ilişkileri konusunda bir düşünce taşıyıp da, onu beyan etmediğim halde, bu sözleşmenin, özellikle sözleşmede taraf Avrupa ülkeleri açısından insan hakları konusunda tam bir samimiyetsizlik olduğunu, oldukça ağır bir dille, Hollandalı parlamenter –Avrupa Parlamentosu eski başkanı– Peter

Dankert'e yazdım. Bir yıl önce, Berlin'de Wannsee'de çalışırken, ondan, beni Hollanda'da evine davet eden bir mektup almıştım. Bu ağır mektubuma Peter Dankert'den özel bir cevap gelmedi.

Elbette daha öncesi de var ama Türkiye'de, 12 Eylül 1980'den sonra yapılan birçok uygulamalar, Türkiye'yi Avrupa camiasının dışına doğru itmiştir. Öyle ki, artık askeri dönemde, Türkiye'nin cunta dönemi Yunanistan'ının başına geldiği gibi, Avrupa Parlamentosu'ndan çıkarılması olgusunun yaşanıp yaşanmamasının da bir önemi kalmamış gibidir.

İnsan hakları mahkemesine şikâyet edilme, şikâyetin geri alınması, Türkiye'nin verdiği ihaleler, daha da önemlisi verdiği sözler, koyduğu aracılar, bu sözlerin tutulması ya da tutulmaması, yanlış ya da doğru bilgi vermesi, çağın uluslararası hukukunu anlaması ya da anlamaması, bazı sorunlar çevresinde direnmesi ya da direnmemesinin de bir anlamı kalmamıştır.

Çünkü sorun, temelde, Türkiye için birinci sınıf bir demokrasi mi, yoksa ikinci sınıf bir demokrasi mi? sorunuydu. Bütün bu yaşanan dönem, olup bitenler sonunda Türkiye'nin Avrupalı olamayacağı konusunda bir inanç yaygınlaşmıştır ki bu, Türkiye'nin askeri dönemde Avrupa Parlamentosu'ndan, Konsey'den çıkarılmasından da daha kötü bir durumdur. 1992'den sonra, Avrupa çok daha büyük bir hızla, çok daha verimli alanlara gidecekken, 1990'da Türkiye bu bütünleşme içinde –kendi yarattığı ve yaşadığı on, on beş yılın bilinçsizliğiyle– yer alamıyor. Bu olumsuz oluşuma, hiç beklenmeyen Doğu Avrupa'daki değişimler de, çok başka bir plandan ekleniyor. Türkiye, bugün, hemen hemen bırakılmış gibidir. Hem de sivil rejime geçtiği, demokrasi yolunda ilerlediğinin söylendiği bir dönemde. Avrupa'dan uzaklaşan bir Türkiye'nin de nereye doğru gideceği belirsizdir. Sovyetler Birliği, Afganistan, Habeşistan gibi, ulusal kurtuluş mücadelesi sonunda varılmış gibi görünen rejimleri destekleyebilecek kapasitede değildir, kendi

sorunlarıyla uğraşmaktadır. Türkiye, dış politik konumu bakımından tam 1950 yılına dönmüş gibidir. Fakat bir farkla; elbette iç ve dış sorunları büyümüş olarak.

Geçen sonbaharda, Berlin Senatosu'nun kültür bölümü, bana Berlin üzerine birşeyler yazmam için, o iki aylık çalışma bursunu vermiş, bense Wannsee'de kolokyumda kaldığım süre içinde Beyoğlu üzerine birşey yazmıştım. *Bir Beyoğlu Düşü*, bu yılın mayıs ayında İstanbul'da yayınlanmıştı. 1980'den beri ilk defa, bir kitap yayınlamak için istek duymuştum. Ama 1985 sonbaharında oturdum, Berlin üzerine iki bölümden oluşan bir öykü yazdım: "Charlottenburg." Böylece Berlin kentine olan borcumu ödüyordum. Ama orda kalmıyordu bu iş: *Berlin'de Sanrı* adlı bir anlatının tasarısını gerçekleştirmiştim. Önümüzdeki yaz Gotland Adası'na giderek –Berlin'den uzakta– bu öyküyü yazacaktım. Herşeyiyle içime girmişti bu kent benim; yaşadıklarıyla, tarihiyle, ağaçlı sokaklarıyla, bulvarlarıyla, genç kadınların servis yaptıkları kahvelerinin büyüsüyle... Hiçbir yerden bir olanak aramayacak, kendi olanaklarımla gerçekleştirecektim bu çalışmayı. Ama yaz gelince, herşey başka türlü olacak, ben Berlin'den uzakta, Gotland'da Visby kentinin yakınlarında yazmayı tasarlıyacağım bu anlatıyı, gene Berlin'de, Wannsee'de yazacaktım.

2 Aralık 1985 günü Jacques Derrida, Fransız Enstitüsü'nde bir konferans verdi. Konferans sırasında, gene sarhoş bir İsveçlinin bağırmaları duyuldu. Konferanstan sonra, filozofla biraz konuştuk. Bu kadar güzel bir adam az görmüştüm.

16.
ACILAR VE BURUK MUTLULUKLAR YILI: 1986

18 Şubat günü saat 19.45 sularında Tezer, Zürich'te bir hastanede öldü. Hastaneye getirilmeden önce, Zürich'e çok uzak olmayan Glarus kentinde, son eşi Hans-Peter'in annesiyle babasının evindeydi. Onun ölümünü bana bildiren, İstanbul'dan telefon eden Orhan Duru'ydu. Telefonu açtığımda o, birşey söyleyemiyordu.

"Anlıyorum" dedim. "Tezer'i mi kaybettik? Hazırlıklıydım buna. Korkma, konuşabiliriz."

Zaten onun durumunu yakından izliyordum, uzakta olmama karşın. Bir iki gündür korkunç bir başağrısı çektiğini, Zürich'e hastaneye götürüleceğini biliyordum. Hem Zürich'ten, hem Glarus'dan telefonla aramıştım onu.

19 Şubat günü İsviçre Havayolları'nın uçağıyla, Stockholm'dan Zürich'e –direkt– uçuyordum. Zürich Havaalanı'na inerken, korkunç siyah bulutlar arasına girdi uçak. Tam bir cehennem görünüşü. Uçakla yolculuk yaparken, zaten hiç istemediğim bir durum içine sürüklendiğimi hisseder, zaman zaman da panikler gibi olurdum. Hayır, eskiden beri değil, son yıllarda edinilmiş bir psikolojik durumdu bu. Ama bu defa uçak düşse de aldırmayacaktım. Hayatın sonu, bütün bütüne anlamsızdı. İnsan, yaşamı boyunca çok iyi şeyler yapmış olsa dahi, yaşamının sonunda doğa ya da kader ona hiç de birşey, iyi birşey sunmuyordu. Herkese sunulan buydu işte: Ölüm. Ne çalışmakla, ne bilgelikle, ne de iyilikle aşabilirdin onu.

Havaalanında beni, camın gerisinde Hans-Peter, Erden Kıral ve Hans-Peter'in babası bekliyordu. Belli bir gerginlik ve üzüntü içinde olan Hans-Peter'in babasına sarıldım, sarılırken de:

"C'est la vie," dedim.

"Oui, c'est la vie. C'est la vie."

Olgun adam, benim bu ölümü bilgece karşılamam karşısında biraz rahatlamıştı.

Havaalanından çıkınca, karlı Zürich'te, Hans-Peter'in, Tezer'le oturduğu Lindenbach Strasse'deki eve gittik. Hans-Peter, bizi orda bıraktıktan sonra, babasını Glarus'a götürdü. Acıyla dolu bir gün. Küçük Deniz, Tektaş'ın karısı Ezel'in kızı Toprak'la birlikte, onların evinde kalıyordu.

Böyle durumlarda dostların insanları aramasının insana belli bir rahatlama verdiğini söyleyeceğim. Alt katta oturan, Türkiye'yi ziyaret etmiş olan genç karıkoca geldiler; en üst katta oturan, uzun, kıvırcık saçları dağınık, bilge bir Zürich'li göründü. Tektaş'la Ezel, başka birçok tanıdıklar. Bir de İstanbul'dan telefonla pek çok dost aradı.

Ertesi akşam Glarus'da Hans-Peter'in aile evine uğramıştık. Ardından da kentin belli başlı lokantalarından birinde ölüm yemeği yenildi. Oraya, Tezer'in ölümü üzerine, Zürich'te çıkan gazete *Tages Anzeiger*'e Tezer'le ilgili güzel bir yazı da yazmış olan Paul Walser'le karısı da geldiler. Emmanuelle La Roche telefonla duygularını belirtti. Alt kattaki komşular da, Hans-Peter'in bazı eski arkadaşları da bu akşam yemeğinde vardılar.

Bu çeşit son yemeklerin teselli edici bir yanı vardı. Çeşitli şeyler konuşuldu, ölçülü bir biçimde Tezer de anıldı. Ben İsviçre'de ölmüş, büyük Türk sürgünü Prens Sabahattin Bey'den, onun bir Osmanlı liberali olarak yapmak istediği şeylerden söz ettim. O zaman henüz, Prens Sabahattin Bey'in öldükten sonra İstanbul'a nakledildiğini ve Eyüp Sultan'daki aile kabristanına defnedildiğini bilmiyordum. Babası Mahmut Celalettin Paşa da 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra, Paris'te Père La Chaise Mezarlığı'ndan alınmış, oraya getirilmişti. Herhalde Prens Lütfulluh Bey'de oraya taşınmıştı.

O günleri büyük mide krampları içinde Lindenbach Sokağı'ndaki evde geçirdim. Bir ara hastanenin morgunda Tezer'in ölüsünü görmek istedimse de, Hans-Peter bunun iyi olmayacağını söyledi.

İlk gece oturmuş konuşmuştuk. Tezer, Zürich'te James Joyce'un mezarını, mezarı üzerinde küçük bir heykelinin de bulunduğu yeri görmüş ve bir ara Hans-Peter'e orayı çok beğendiğini söylemişti. Ama ben, bizim ailenin de isteği üzerine Tezer'in İstanbul'da toprağa verilmesinin daha iyi olacağını söyledim. Çünkü Tezer, sonuçta bir Türk yazarıydı da. Mezarının İstanbul'da olması daha iyiydi. Deniz'inse Zürich'te ya da daha çok Berlin'de okumaya devam etmesi. Verdiğim karar buydu.

Beş gün sonra, uçakların zor kalktığı karlı, buzlu bir günde, Hans-Peter'le havaalanına gittik. O, şirketçe Tezer'in cenazesinin de yerleştirildiği İsviçre Havayolları'na ait uçağa binerek İstanbul'a hareket etti. Dönüşte, yeraltı treninde ceketimin cebinde, bir yüzlük İsviçre Frangı buldum, bir anlam veremedim buna. Sonra, bunun oraya, havaalanının kahvesinde uçağın saatini beklerken, Hans-Peter'ce konulduğunu anladım. Hans-Peter yanımda paranın az mı olduğunu sanmıştı?

O günlerde bana en çok yardım eden şeyin, arkadaşların aramalarıyla, Parade Strasse'de, bir eczaneden alınmış, mide kramplarına karşı bir ilaç olduğunu söyleyeceğim.

İki gün sonra Stockholm'a hareket edecekken de, beni havaalanına götüren eski dost, uzun yıllardır Zürich'te oturan Hüseyin Tüzün oluyordu.

26 Şubat günü Stockholm'a döndüm. 27 Şubat günü de çok sevdiğim insan Orhan Apaydın'ın vefat ettiğini öğrendim. Hemen evine telefon ettim. Çok üzgündüm ama telefona çağırdıkları Burhan Apaydın kadar üzgün bir insan hayatımda az gördüğümü söyleyeceğim.

"Benim de ağabeyimdi" dedi. "Yaşı benden küçük olsa da."

28 Şubat gecesi de, bizim eve de yakın olan Sveavägen'de, Grand Sineması'ndan çıktıktan sonra İsveç Başbakanı –belki İsveç'in en parıltılı insanı– Olof Palme öldürüldü. Tezer, Orhan Apaydın ve Palme, birbirine çok yakın günlerde, dünyamızdan ayrılmışlardı.

23-25 Mart günleri, İsveç PEN Kulübü, İsveç'te yaşayan yabancı yazarlar için bir İsveç Edebiyatı Semineri düzenledi. Seminer, banliyö treniyle gidilen en son istasyonlardan biri Märsta'dan biraz daha ötede, Biskops Arnö'deydi. Burası sularla çevrilmiş olduğu için, karaya bitişik gibi de olsa bir ada sayılıyordu. Eski yapıları da barındıran, özel bir okuldu. Orda iki gün, İsveçli yazarlarla iç içe yaşayacaktık. Okulun yemekhanesinde yemek yeniyor; akşamları da eski bir yapıda toplanılıyor, şarap içiliyor, geniş bir salonda edebiyat okumaları yapılıyordu.

İstanbul'da yayınlanan *Nokta* dergisi 6 Nisan 1986 günü yayınlanan sayısında (yıl: 4; sayı: 13) Türkiye'de ilk olarak, yurttaşlıktan çıkarılan sanatçıları konuşturmak yürekliliğini gösterdi. O döneme kadar bu konunun üzerinde belirsiz bir örtü vardı. *Nokta* dergisi de, daha önceden sorduğu sorularda, düşünsel, siyasi içerikli karşılıklar verilmiş bölümleri yayınlayamamış, ilk olarak işin duygusal yanını ele almıştı. 12 Eylül'ün yarattığı terör, anlaşılan o boyutlardaydı ki, 1986 yılı geldiği halde, böylesi bir konuda da açık seçik konuşulamıyordu. Ama bu yayın gene de sevinç vericiydi.

28 Haziran günü, gene Doğu Almanya üzerinden Berlin'e giden trene bindim, orda Wannsee'de önceden bildirerek kendime bir çalışma odası istemiştim. *Berlin'de Sanrı* adlı anlatımı orda yazacaktım. Öte yandan da, şimdi gazetecilik yapan, *Milliyet*'te çalışan, bir Berlin gazetesiyle yapılan gazeteci değiş tokuşu dolayısıyla Berlin'e bir ay çalışmaya gelen kızımla da buluşacaktım. O beni şehirde bir evde bekliyordu.

Kızımı 1979'dan bu yana görmemiştim. İstanbul'da, son zamanlarda Yeniköy'de, Sait Halim Paşa yalısında yüzmeye gittiğimizde o henüz 19 yaşındaydı. Şimdi onu 26 yaşında, bir gazeteci olarak görecektim.

29 Haziran günü saat 9'da Zoo İstasyonu'na indiğimde kızım Ayda, beni kaldığı evde bekliyordu. Çok heyecanlı, çok sıcak bir karşılaşma oldu. Bu arada o evlenmiş, ayrılmış, bir çocuk sahibi bile olmuştu.

30 Haziran pazartesi günü hemen Wannsee'ye, Kolokyum'a giderek çalışmaya başladım. Bu defa bana arkada, arka bahçeye, o bahçenin eteklerinde başlayan göle bakan bir oda vermişlerdi. Hava çok güzeldi ve çalışmaya hemen başlamasam, içime acı veren bir tembellik sarabilirdi beni.

Çok iyi çalıştım, bazı geceler kente indim, akşam yemeğini Ayda ile birlikte kentin lokantalarında ya da onun kaldığı evde yedik; bazen de o, çalıştığı *Tagesspiegel* gazetesinde işi bitince Wannsee'ye geliyordu, orda yemek yiyorduk. Kızımı yeniden bulmuştum, bu da bana derin bir sevinç veriyordu.

Ben Berlin'de çalışırken İsveç Yazarlar Fonu, bana 50 bin kronluk bir çalışma bursu vermişti. Stockholm'a döndüğümde biraz daha rahat olacaktım.

Ayda'nın sonradan evleneceği gazeteci arkadaşı Levent Çevik, bir hafta için Berlin'e geldi. Birlikte tadına doyulmaz bir kanal gezintisi yaptık. O zaman anladım ki, kanallardan, kanalların açıldığı göllerden, göllerden sonra gene başlayan kanallardan bakılmazsa Berlin'i tanımak olanaksızdı. Berlin en güzel oralardan görünüyordu. Motorla birçok kanalı geçip Büyük Wannsee'ye açılınca, doğasıyla, kıyıdaki köşkleriyle Berlin'in eşsiz olan güzelliğini gördüm; bir zaman oranın neden dünyanın başkenti olduğunu anladım. Birkaç saat sonra motorun yanaştığı yere yakın Nikolasee'de eski, klasik, yüksek tavanlı bir yapıda, benzersiz güzellikte bir lokantada yemek yiyecektik. Orda iki buzlu kadeh de votka içmeden olmazdı. Doğa insanın başını döndürüyordu.

Ardından Levent Çevik İstanbul'a döndü. Biz de Ayda ile, Doğu Almanya üzerinden Stockholm'a doğru trenle yola çıktık.

2 Ağustos günüydü. Ayda'ya yataklı vagonda yer bulmuş, fakat bana bulamamıştık. Tren İsveç toprakları üzerinde Malmö'de ve Orta İsveç'te bir şehirde başka lokomotiflerle birleşirken ben Ağustos ayazlarında dışarılarda bekleyecektim. Ayda, yataklı vagonunda mışıl mışıl uyuyordu. Asıl heyecanlı olanı bir dosyanın içindeki manusc-

ript'ti. *Berlin'de Sanrı*'yı bir nüsha olarak kopyasız yazmıştım; şimdi de kaybolmaması için bacaklarımın arasında tutuyordum. Çünkü gecenin bir saatinde uyuyabilir, çantayı ya da bacaklarımın arasındaki müsvetteyi düşürebilirdim. Ama gene de İsveçlilerin bu konuda çoğunlukla olumlu sonuçlar veren dikkatlerini bildiğimden, dosyanın içine adresimi yazmıştım.

Ayda, Stockholm'a ilk defa geliyordu; bu kentten ilk izlenimlerini alıyordu. O burdayken bir sürpriz daha oldu: İngiltere'ye gitmiş olan eski dostlarım Neş'e ile Celil Layıktez de İsveç'e uğradılar; yakında Mornington Oteli'nde kalıyorlardı, akşam yemeklerinde de hep birlikte oluyorduk. Celil bana armağan olarak birçok içki getirmişti.

Daha başka dostlar da böyle sürprizler yaptılar; bunlardan biri de Nazar Büyüm'dü. Bu rastlaşmalar, burdaki yaşamımıza bir tat katıyordu. Çünkü konuşacak şeylerimiz vardı.

14 Ağustos günü Ayda, SAS'la İstanbul'a uçtu. Aralık ayında gene Stockholm'a gelecek, bana da torunumu getirecekti. Torunumu ilk olarak, o altı yaşına geldiğinde görecektim.

18 Ağustos'ta da Neş'e ve Celil İstanbul'a gittiler.

Wannsee'de yazdığım metin üzerinde çalışmaya başladım. Alman romantik yazarı Henrich von Kleist'a göndermede bulunduğum bir metin yazdığımı mektubumdan öğrenen Server Tanilli, bana hemen Fransız *Europe* dergisinin Kleist üzerine, o sırada yayınladığı, özel sayıyı gönderdi. Stockholm'daki Dram Tiyatrosu da Kleist'ın *Panthesilea* adlı oyununu oynamaya başladı. Ben ona gitmek isterken, bir başka piyese bilet almıştım. Ama gösterinin çok da iyi olmadığını eleştiri yazılarından okudum. Ayda, İstanbul'a döndükten sonra, benim kütüphanemde Milli Eğitim Bakanlığı'nm klasikleri arasında yayınlanmış Kleist'ın *Hikâyeler* kitabıyla *Schroffenstein Ailesi* adlı dramını bularak göndermişti. Ben anlatımı yazdıktan sonra Kleist'ı yeniden okumaya başlamıştım. Bu tedirgin, karamsar

ruh, daha Napolyon zamanında insanlığa yaklaşan tehlikeleri sezmiş gibiydi. Bu belirsiz, tedirgin, karamsar yanıyla, Kafka'nın öncülerinden biri gibiydi. Wannsee'de ben kendi metnimi yazarken, onun Küçük Wannsee yakınında olan mezarını birçok defa ziyaret etmiştim. Şair sevgilisi Henriette Vogel'le birlikte intihar ettiği yere gömülmüştü. Mezar taşının ve mezarının üzerinde her zaman taze çiçekler vardı.

29 Ekim tarihinde Türkiye'de incelemeler yapan Helsinki Komisyonu çok önemli, temel bir sorunun da altını çiziyordu:

" ceza uygulamasının geçmişe dönük olarak uygulanmasının, Türkiye'deki aydın tabakanın sosyal ve politik hayatta rol almasını engellediğini belirtir, bunun bir rastlantı olmadığına inandığımızı açıklarız..."

Bu derin ve çok önemli gözlemi Kopenhag Üniversitesi'nden Profesör Erik Siesby, Helsinki Komisyonu'nun İsveç yürütme kurulu başkanı Gerald Nagler, İngiliz Muhafazakâr Partisi'nden hukukçu Jerry Hayes yapıyordu; bu Avrupalı gözüyle yapılmış derin gözlem üzerinde, Türkiye'de kimse pek durmuyordu.

Oysa tekrar tekrar üzerinde durulması, ayrıca da ortadan kaldırılması gerekli kalleşçe bir engeldi bu. Türkiye'de o içine nüfuz edilemez merkezi Devlet'in politika yapılmasına –elbette belli sınırlar içinde– izin verdiği dönemlerde ortaya çıkan "politikacılar" da, hemen aydınlara cephe alıyorlar, partilerine giren aydınları temizliyorlar, ayrıca halkın önünde de aydın karşıtı düşünceleri yayıyorlardı. Böylesine, halkın cahil kesimlerinde bulunan aydın düşmanlığına yaslanıyorlardı onlar da. Ama gene aynı temel düşünceyi, doğal olarak çok kaba ölçülerle, askeri dönemin sözcüsü General Evren de bol bol savunmuştu. Bu kaba tezin yakınındaki bitişik tezlerse, çeşitli milliyetçiliklerle körüklenen Batı düşmanlığıydı. Tam bir bilgisiz körlükle, analiz gücünden yoksun bir toptancılıkla. Oysa halkın arasındaki

aydın düşmanı eğilimler, tam tersi bir yerden 200 yıldır başlamış olan yenileşme hareketlerine karşı onun duyduğu ürküntüden geliyordu. Türkiye'de aydın düşmanlığı yapanlar bu gerici çizgiye, bilerek ya da bilmeyerek, hizmet ettiklerini elbette düşünmüyorlardı.

29 Eylül günüyse, Fransız Enstitüsü'nde Julia Kristeva'nın konuşmasını izledim. O, son yıllarda geliştirdiği Gérard de Nerval üzerine olan psikoanalitik-eleştirel görüşlerini açıkladı. Konferanstan sonra görüştük. Ertesi gün de, bu kitaplarından izlediğim yazarın, Stockholm Üniversitesi'ndeki konferansına gittim. Kristeva da benle çok görüşmek istedi. Ne de olsa Bulgaristan kökenliydi. İstanbul'u şöyle bir gemiden görmüş ama oraya çıkmamıştı. Ama Fransız Konsolosluğu ona bir program düzenlemişti ve konsül onun çevresinde dolanıp duruyordu.

10 Kasım günü yayınlanan *Resmi Gazete*'de yer alan bir kararname ile Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkarılıyordum.

Haberi, gene bana kızım bildirdi. Ona aldırmamasını söyledim. Ama o, geçen yıl olan "yurda dön" çağrısından beri, İstanbul'a gelebilmem sorunu üzerinde çok duruyordu; İstanbul'a hiç gelemeyeceğim kaygısını taşıyordu.

İki gün sonra Turgut Kazan, İstanbul'da bu işlem konusunda basın toplantısı yaptı. Ali Sirmen, zaten *Cumhuriyet* gazetesinde konuya değinmişti. Ali Sirmen, sütununda yayınlanan "Değişenler, Değişmeyenler..." adlı yazısında "Olayda Demir Özlü'nün kişiliğini de aşan bir yabanilik olduğunu görmemek olanaklı mı?" diye yazarak, benim duygularıma da aynen tercüman oluyordu. Bu olay, basında büyük yankı yarattı: *Cumhuriyet*'te İlhan Selçuk, Mehmet Kemal, Mustafa Emekçi, Oktay Akbal, Ali Sirmen; *Milliyet*'te, Örsan Öymen, Talât Halman, Melih Âşık, Altan Öymen; *Güneş*'te Orhan Duru; gene *Milliyet*'te Ahmet Oktay, başka birçok gazetelerde ve dergilerde pek çok insan, bu konu üzerine yazdılar.

Güncel hale gelmekten, bir olayın ortasında bulunmaktan mahcubiyet duyuyordum. O kadar ki, o sırada bende başlayan şiddetli bir grip ve nezle geçmiyordu. Haftalarca yatağımın çevresinde yaşadım. Sonradan bu hastalığın sinüzit olduğu anlaşıldı. Doğrusu, konunun bunca tepki yaratmasında, Turgut Kazan'ın savunduğu düşüncelerle kişiliği de etkili oldu. Yabancı ülkelerde olan bir insanın, o insan ne kadar yakından tanınırsa tanınsın; karakteri, nitelikleri bilinsin, orda ne yapıp ettiği iyice bilinemezdi. Vatandaşlıktan çıkarılmak gibi ağır bir işlemle karşılaşınca da akla, büyük, sınır tanımaz olaylar gelebilirdi. Kazan'sa hep doğruyu söylemesiyle tanınmış bir hukukçuydu. Söyledikleri güvenilir şeylerdi. Bunun yanında, doğan tepkinin, çok büyük ölçüde benim kişiliğimle ilgili olmayan bir yanının olması, beni biraz teselli ediyordu. Bu tür işlemler üst üste gele gele bir bıkkınlık yaratmış, haksızlıklar insanlarda büyük birikimler doğurmuştu. Bana layık görülen işlem, bardağı taşıran son damla olmuştu. Bu yüzden, benim olayım çevresinde doğan tepki, bütün bu haksızlıklara, hukuktan uzaklaşmışlıklara karşıydı da.

Birçok yazar ve gazeteci ile 170'ten fazla avukat, birer bildiri imzalayarak bu işlemi eleştirdiler ve düzeltilmesini istediler. Kimisini yakından, kimisini uzaktan tanıdığım, bazılarını da tanımadığım ama demokrasiye olan inançlarından dolayı, bana yaşamımın en büyük onurunu veren bu davranışları yapan insanlara, konunun kendimle ilgili kişisel yanını düşününce nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyor; bana düşen küçük bir onur payı varsa, onun altında eziliyordum. Olay, Kasım ayında İstanbul'da yapılan NATO Asamblesi'ne de yansıdı. TBMM'de, Aydın Güven Gürkan, hükümetin antidemokratik tutumlarını eleştiren bir konuşmasında konuya değindi. Devlet Bakanı Kâzım Oksay, iki gün sonra Meclis kürsüsünden ona karşılık verirken, akıl almaz şeyler söyledi. Onun ileri sürdüğü iddialar, yurtdışında enformasyon toplayan kaynakların ne denli düzeysiz olduğunu gösteriyordu. Bana, yurda dön çağrısı yapılınca,

beni Berlin'de aramışlardı. Stockholm'da oturduğumu bile bilmiyorlardı. 1982 Şubat ayında, Berlin'de Halkçı Devrimci Federasyonu'nun şubesinde yaptığım, Anayasa tasarısını eleştiren konuşmadan sonra, hakkımda, göçmenler arasından akıl almaz ihbarlar yapanlar olmuştu. Bu da Avrupa'daki yalnızlığımızın bir görünüşüydü. Kâzım Oksay'ın çok haksız iddialarına Stockholm ve Kopenhag radyolarından cevap verdim. Yurttaşlıktan çıkarılma konusunu, o dönem SHP milletvekili olan Cüneyt Canver, bir önerge ile Meclis gündemine getirdi.

İsveç'in büyük gazetesi *Dagens Nyheter*, bu konu çevresinde benimle interview yaptı. Bu yazı *Peter Bratt* imzasıyla aralık ayında bu gazetede yayınlandı. Ardından hukukçular konuyu irdeleyen yazılar yazdılar. Kamuoyundan yükselen bunca tepkiye, bunca yayına karşın, vatandaşlıktan çıkarılma işlemlerinin küçük bir kararname ile toptan düzeltilmemesi, sanırım demokratik bir düzende yaşamak istememizden gelmektedir. Elbette bu istek, esas olarak, iktidar kimlerde yoğunlaşıyorsa onlarda bulunmaktadır.*

30 Aralık sah günü heykeltraş İlhan Koman, birkaç haftadır yatmakta olduğu Stockholm'daki Sank Göran Hastanesi'nde öldü. Lütfi Özkök'le iki gün önce onu ziyaret etmiştik. 63 yaşındaydı. 1957'lerden bu yana isveç'te yaşıyordu. Cesedinin yakılmasını istemişti.

Kuşkusuz çağımızın en büyük sürgünlerinden birisi, şimdi yaşlı bir insan olarak ülkesinde yaşayan ünlü İspanyol şairi Rafael Alberti'dir. 1936 İspanya iç savaşının sonunda sürgüne gitmiş, yurdunun dışında özellikle Arjantin'de, sonra da İtalya'da oturarak geçen sürgünlük yılları 39 yılı bulmuştur. 1975'te, İspanya'nın demokratikleşmesi üzerine yurduna döndü. Alberti esas sürgünü şöyle tanımlıyor: "Dönüşün olanaksız olduğu duygusuna ulaştığınız za-

* 1982'den sonra yapılan vatandaşlıktan çıkarma işlemleri, 1992'de SHP-DYP hükümeti zamanında çıkarılan bir yasa ile düzeltilmiştir. O dönemde TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk'tu.

man, gerçekten sürgünde olduğunuzu duyarsınız." Zaman zaman dönüşün olanaksız olduğunu duyuyordum; kendimi sürgünde duyduğum zamanlar oldu. Ama öyle sanıyorum ki, yurttaşlıktan çıkarıldığımı öğrendiğim 10 Kasım 1986 tarihinden sonra, sürgünlüğü zaman zaman hissetsem de, dönüşün olanaksız olmadığını düşünmeye başladım. İnanır mısınız, asıl insana koyan sürgünlüğün acısı değil, ülkesinin demokrasiye ve özgürlüğe kavuşamamasının acısı!

17.
SÜRGÜNLÜĞÜN BİN YÜZÜ

"Gönüllü sürgün" yazarlar vardı. Henry Miller, kitaplarını yayınlayacak ortamı Amerika'da bulamayınca, Fransa'ya gelmiş, yıllarca Avrupa'da dolaşmıştı. James Joyce, kendisini İrlanda'dan sürgün etmiş, Fransa'da, İsviçre'de yaşamış, İsviçre'de ölmüştü. Mezarı Zürich'teydi. Daha önceki yüzyılda, Fransız kadın yazarı Mme de Staël birkaç defa sürgüne kaçmış, *Almanya'dan* adlı kitabından başka *Sürgünün On Yılı* (Dix années d'exil) adlı sürgünlüğüne tanıklık eden bir kitap daha yazmıştı. Amerikan yazarı Henry James'in başlattığı gönüllü sürgün geleneğini, yitik kuşak Amerikan yazarları –Hemingway, Scott Fitzgerald...– daha öncekilerden Gertrude Stein, Edith Wharton sürdürmüşlerdi. Ezra Pound, T. S. Eliot'un gönüllü sürgün yılları vardı. Scott Fitzgerald, Dos Passos, E. E. Cummings, I. Dünya Savaşı'ndan kaçıp sürgüne gitmişlerdi. Aynı dönemde Joyce Trieste, Zürich, Paris, Roma arasında dolanıp duruyordu. Henry Miller gibi Lawrence Durrell'de o dönemde gönüllü sürgünündeydi. Malcom Lowley'de. Malcow Cowley *Exile's return* adlı bir kitap da yazmıştı.

İnsanlığın bildiği ilk çağlardan beri zorunlu sürgünler vardı. Antikçağ, yurdundan uzak düşmüş, acı çeken sürgünü, Odysseus'un kişiliğinde sembolize etmişti. Latin şairi Ovidius, milattan sonra 8 yılında, Roma'nın yöneticisi Augustus tarafından Karadeniz kıyısına, Köstence'ye sürgün edilmişti. Ovidius sürgünde iki yapıt yaratmıştı: *Pontiques* ve *Tristes*. Bunlardan *Tristes*/Kederliler, onun sürgününün ilk dört yılını anlatıyordu. Yolculuk, oraya yerleşme, Köstence çevresinin betimlenmesi, Karadeniz'in bu batı kıyısında oturanlar kitabın konusuydular. Sonra yüzyıllar boyunca, özellikle Aydınlanma Çağı düşünürleri, zaman za-

man sürgüne kaçmak zorunda kalmıştılar. Almanya'da Weimar Cumhuriyeti'nin sarsılarak, Üçüncü Reich'ın yükselişi, çağımızın en geniş yazar ve aydın sürgününe neden olmuştu. Vicki Baum'dan, Thomas Mann'a, Heinrich Mann'dan Nelly Sachs'a, Anna Segers'e, İsveç'e yerleşen Peter Weis'a kadar. Alfred Döblin de, o dönemde sürgüne gidecekti. Bu sürgünler Hitler rejimine karşı direnecektiler. Bugünse başta Aleksandr Soljenitsin, André Siniavski olmak üzere birçok Rus yazarı sürgündeydiler. İranlı, Filistinli, Romen, Kürt... birçok yazar sürgündeydiler. Sürgün edebiyatında bir "Rus Nostaljisi"nden söz edilebilirdi. Bunu da ilk hissedenlerden biri, Avrupa'ya gelip, düşlediklerini bulamayan ünlü Rus düşünürü Herzen'di.

4 Nisan 1987'de de Batı Almanya'da, Gelsenkirschen yakınında küçük bir yer olan Marl'da toplanarak bir "Yurttaşlık Bildirgesi" yayınladık. Daha önce, Stockholm'dan yola çıkarak Hamburg'a gelmiştim. Dursun Akçam, Hamburg'da çalıştığı kütüphanelerden birinde –küçük bir banliyö semtinde– Bücherhalle Wilhelmsberg'te bana alçakgönüllü bir okuma düzenlemişti. Orda *Charlottenburg* adlı öykümü okudum. Yurttaşlık Bildirgesi'ni, iki gün kaldığımız güzel bir gençlik evinde yazdık. Meğer ne çok kişi yurttaşlıktan çıkarılmış, ne çok kişinin pasaportu elinden alınmıştı. Özellikle sanatçıların, ressamların, yazarların, şarkı söyleyenlerin, Türkiye'yi biraz üst düzeyde temsil eden herkesin. Bu kadar tersine işleyen bir çark, özel olarak büyük bir özenle düşünülse, yaratılamazdı. "Yurttaşlık Bildirgesi" tamamlandıktan sonra Ömer Polat'la birlikte Gelsenkirschen'e gittik. 5 Nisan günü de, onunla birlikte, o çevrede, Herten'de bir okuma yaptık. Almanca metinlerimizi başkaları okudular. 6 Nisan günü yeniden Hamburg'daydım. O gece, bir okulda, Hamburg'da, özel bir dostluk derneği için okuma yaptım. Almanya'da Türkçe dinleyiciye dönük yaptığım az sayıda okuma içinde en çok doyum aldığım okuma buydu.

Yaz aylarında –ne mutlu ki– gene annem gelmişti Stockholm'a. Haziran ayını Stockholm'da geçirdikten sonra, Got-

land Adası'nda doğanın içinde bir ev tutarak, temmuz ayını geçirmek üzere oraya gittik. Deniz kıyısında tahtadan balıkçı evleri vardı. Balık tutmak istedikleri zaman oraya geliyorlar, bir iki gece bu tahta kulübelerde kalıyorlardı. Onların arasında gene tahtadan, küçük bir köy kilisesi de vardı. Küçük bir balıkçı kayığı limanı, limanda suyu içilir bir tulumba, çevrede bir kır kahvesi, sonra da ağaçların arasına yayılmış tahtadan yazlık evler. Yiyecek içecek almak için, otobüslerin geçtiği anayola bisikletlerle gidiliyordu. Geniş bir bahçesi vardı oturduğumuz evin; sineklerin girmemesi için de, pencerelerin içine telden bir kafes yapılmıştı. İsveçliler kır yerlerini olduğu gibi tutmak istemekteydiler. Burdan, beş altı yüz metre ötedeki otobüs durağından surlar içindeki Visby kentine gitmek için, günde üç dört kez otobüs bulmak olanağı vardı. Üç dört defa Visby'ye indim. Ama temmuz ayında da günlerin yarısı yağmurlu geçti. Hatta bazı günler soğuk bile oldu. Böyleydi genellikle kuzeyin havası. Burda Gotland'ın kırlarında, küçük bir yerde Gnisvärd'de otururken, ülkemdeki iklimleri düşünüyordum. Sanırım yurdundan ayrı düştüğünde, sana en çok baskı yapan şey iklimdir. Yaşarken en önemlisi buydu: İklimler. Neyse ki, orda deniz ufku genişti. Deniz bazen koyu renklere bürünüyor, bazen ışıklar içinde yüzüyordu. İlerden büyük gemiler geçiyor; bütün bu güzel görünüm de, insana yaşama sevinci veriyordu.

Orda, güzel günlerde evin terasında ya da bahçede şezlongun üzerinde, yağmurlu havalarda tahta evin içinde çalışarak *Bir Yaz Mevsimi Romansı*'nı ikinci defa yazdım. İlk yazılışından yedi yıl sonra, bütünüyle ele almak istemiştim onu.

Ağustos ayında Stockholm'la Leningrad arasında, yaz aylarında düzenli olarak yapılan bir gemi yolculuğuna –öte yandan Leningrad'da otelde de kalacaktık; bir haftalık bir yolculuktu bu– bilet alarak, annemle ikimiz bir Leningrad

seyahati yaptık. O, yıllarca liselerde tarih dersi okutmuştu. Petersburg'un çarlık saraylarını, bu tarihi kenti görmeliydi. Ben de romanlardan tanıdığım bu kenti çok görmek istiyordum doğrusu.

Stockholm'la Leningrad arasında işleyen gemi İliç adlı bir Rus gemisiydi. Orda iki kişilik bir kamaramız vardı. Stockholm'la Finlandiya arasında olan arşipeli (ortalama 64 bin ada) –adaların arasından– geçtik; Helsinki'ye uğramaksızın, denizin çok daha açık olduğu Finlandiya Körfezi'ne girdik. Bazen uzaktan kara görünüyordu. Durgun Baltık Denizi'nde gemi sarsıntısız yol alıyordu. Leningrad'a yaklaşırken önce Kronştadt Adası'nın önünden geçiliyordu. Sanayi tesisleriyle dolu bu adada, tarihi yapılar da vardı. Bambaşka bir mimarinin, bambaşka bir tarihin içine girmekte olduğunuz belli oluyordu. Bu büyük adanın batı yanında Baltık'tan gelecek saldırılara karşı yapılmış hisarlar, küçük kaleler vardı. Kronştadt bahriyelilerinin ayaklanmasını düşünüyordu insan hemen.*

Gemi tersanelere benzeyen, tersaneler arasında bulunan kanallardan geçti. Büyük Neva Nehri'nin, denizle birleştiği yere yakın bir yerdeki rıhtıma yanaştı. M/S İlich'le başka birkaç turist gemisinin rıhtımları burasıydı. Vakit akşama yakındı. Belli bir turistik programa göre gezdirilecektik Leningrad'da.

İlk gece bir sirke götürüldük. O gece gemide yattık. Ertesi gün, limana yakın bir yerde, deniz kıyısında yapılmış, Leningrad'ın en büyük oteli –2400 yataklı– Pribaltijskaja (Baltık Yıldızı) Oteli'ne nakledildik. Biz otele yerleştirilirken, yüzlerce kişilik bir İtalyan turist grubu otelden ayrılıyordu. Büyük bir beton, mermer kitlesi harcanarak yapılmış bu otel, bir otel olduğu gibi, herhalde yüzyıllarca ayakta kalabilecek bir anıttı da. Sovyetler, oteli İsveç Asea Şirketi'ne inşa ettirmişlerdi. O gün öğleyin alındığımız yemek salonu kadar büyük bir salon, sanırım o güne kadar hiç gör-

* 1917'deki ihtilalden sonra ilk isyan.

memiştim. Ama birkaç gün sonra, otelde bu büyüklükte en az dört yemek salonu olduğunu, daha küçük salonların da yer aldığını fark edecektim.

Turist otobüsleri önceden belirtilen saatlerde geliyor ve Leningrad ve çevresinde, hepsi de görülmesi gereken yerlere, her gün hem öğleden önce, hem de öğleden sonra bizi götürüyorlardı. Otobüste mutlaka İsveçce bilgi veren bir rehber bulunuyordu. Önce genel olarak Leningrad kenti gezdirildi bize. Kentte Sadko adlı, Nevskij Prospekt'in yakınında, çok eskiden kalma bir lokantaya götürüldük. Neva Nehri'ni, nehrin boğaz gibi, deniz gibi genişlediği yerleri, Neva üzerinden geçen eski köprüleri, köprüler üzerindeki, kıyılardaki süslü sokak lambalarını, kentin içindeki sarayları, büyük yapıları gördük. Şaşılası bir biçimde Venedik'e benziyordu bu kentteki yapılar. Çünkü Büyük Petro, 1703'te Neva deltasında bu kenti kurmaya karar verdiğinde, Venedik'i örnek almış, birçok İtalyan mimara yaptırmıştı bu yapıları. Şimdi müze olan –Ermitaj adını taşıyan– Kışlık Saray'ın bazı bölümlerini –Fransız empresyonizmi bölümü örneğin, (bu Kışlık Saray'ın hepsini gezmeye olanak yoktu)– Kışlık Saray önünde 1905 ayaklanmasının patlak verdiği alanı; kentin içindeki, bir Fransız mimarca yapılmış İzak Katedrali'ni, sonra da en önemlisi Kışlık Saray'ın karşısında, bir ada üzerinde bulunan Peter-Paul Kalesi'ni gezdik. Bu, duvarlarla çevrili yerde, kilise, birçok yapı, iç bahçeler, bütün Çarlık dönemi boyunca siyasi tutukluların kaldığı bölümler vardı. Oraya giderken bir parkın yanından geçiliyor, parkta Dakabrist'ler –19. yüzyıl Rus burjuva devrimcileri– için dikilmiş olan anıt görünüyordu. Peter-Paul Kalesi'nin içindeki kilisede birçok çarın –Büyük Petro'nun da– mezarları vardı. Bu kalede ortalama 30 bin siyasi tutuklu, bu iki yüz yıllık tarih içinde idam edilmişti. Hücrelerden birinde Lenin de tutuklu kalmıştı. Dostoyevski ile arkadaşlarının tutuklu kaldıkları; sonra da, tam kurşuna dizileceklerden affedildiklerinin bildirildiği yer de burasıydı.

Leningrad'ın içinde, küçük bir suyun ayırdığı bir yerde, bizzat Petro'nun planlarını çizdiği, bahçe içinde daha küçük bir saray daha vardı. Ama asıl şaşırtıcı olan Petershov'du.

Petershov, kentin epeyce dışında, Finlandiya Körfezi kıyısında Büyük Petro'nun yazlık sarayıydı. Versailles Sarayı örnek alınarak yapılmış olan bu saray belki Versailles'dan da görkemliydi. Parklar, bahçeler, ormanlar, çeşit çeşit pavyon, şelaleler, sular, havuzlar... Ama bundan da şaşırtıcı olanı bütün bir bölgeydi. Çünkü Petro, o dönemin Rus aristokrasisine de bu bölgede köşkler yapmalarını emretmiş; onlar da bahçeler içinde sayısız köşkle, küçük saraylarla doldurmuşlardı burayı.

Kışlık Saray, Kışlık Saray'ın resim kolleksiyonları, altın yaldızla kaplı daireleri, görülmemiş ölçüde zengin eşyalarından sonra, Petershov'da –Petro'nun bu yazlık sarayı, ona bağlı pavyonlar ve dönemin aristokratlarının sarayları, köşkleri– daha büyük bir şaşkınlığa uğruyordunuz ama Leningrad'la çevresindeki, eskiye dönük bu zenginlik karşısında duyduğunuz şaşkınlık orda kalmıyordu. Çünkü büyük Rus şairi Puşkin'in doğduğu Puşkin Köyü'ne götürüldüğümüzde, orda Katerina'nın kendi kişisel sarayını görünce daha çok şaşırdık. Bu saray, ayrıca çok büyük ve görkemliydi. Bir futbol sahasının yarı büyüklüğünde balo salonu, aynalar ve altın yaldızlarla süslüydü zamanında. Ardından Katerina'nın oğullarından biri için yaptırdığı başka bir saraya da götürüldük. Bu dahi, kendi başına bir kral sülalesi için yetecek büyüklükteydi.

Annem de, ben de böylesi bir zenginliği hiçbir yerde görmemiştik. Roma'nın, Paris'in, Londra'nın sarayları bu zenginlik karşısında sönük kalabilirdi. Kuşkusuz Rus Çarlığı, dünyanın en büyük, en zengin feodal imparatorluğu idi. Mekanik bir düşünme tarzıyla, halkın fakirliği de düşünülürse, orda büyük bir ihtilalin patlak vermesi kadar olağan birşey olamazdı.

Rus Müzesi'ni, başka ulusal müzeleri de gördük. Rus müzesinde İsveçli grupla dolaşırken, birdenbire bir duvar-

da, yüksekte *Ayvazovski*'nin bir resmini gördüm. Mavi, lacivert renklerin, ışığın egemen olduğu bu resim, Ortaköy yakınında, şimdi Lido Kulübü'nün bulunduğu bir yerden yapılmıştı ve çerçevesi içine Ortaköy Camii'ni, arkada İstanbul'u, Sarayburnu'nu, Boğaz'ın ordan görünen bölümünü alıyordu. İşte o anda, hasretle yandığımı hissettim.

"Hey, bana baksanıza, işte burda İstanbul"

Grubun arkasında kalmış birkaç İsveçli yaşlı kadın döndüler, resme baktılar.

"Çok güzel bir resim" dediler.

"Çok güzel bir resim ama İstanbul orası. Ayvazovski İstanbul'a gelmişti."

Anlaşılan bu derin özlemi içimde saklayacaktım. Kendi kendime çözecektim onun yığdığı duygu düğümlerini.

Bir iki gün rehberliğimizi yapmış olan genç kız Katya, çok iyi İsveçce konuşuyordu ama İsveç'e hiç gelmiş değildi. Burda Kuzey dilleri filolojisinde okumuştu. Grubun içinde İsveç'in tanınmış yazarı Jersild'in de olduğunu söyleyince şaşırdı.

"Hangisi?" dedi. Onun metinlerinden parçalar okumuştu üniversitede. Kimseye belli etmeden Jersild'i gösterdim. İsveçliler bu konularda açıklıktan, tanıştırılmaktan çok utanırlardı.

Genç bir erkek olan başka bir rehberimiz –ki bizi Puşkin Köyü'ne götüren oydu–, köye giderken, otobüste Puşkin'den Rusça bir şiir okumuş, ardından da okuduğu parçayı İsveçce'ye çevirmişti –Taşkentli çıktı. Ben onun Rus olduğunu sandığımdan, ayrılma anına kadar kendisiyle özel olarak birşey konuşmamıştım. Oysa Taşkent üzerine, merak ettiğim ne kadar çok şey vardı. O gün Puşkin kentinden dönerken, II. Dünya Savaşı'nda, Almanların Leningrad kuşatması sırasında yerleşmiş oldukları mevzileri de gördük. Almanlar, Leningrad'ı 1000 gün kuşatma altında tutmuşlar ama kentin içine girmeyi başaramamışlardı. Kentin de, sarayların da bombalanmış yanları vardı. Şimdi onlar özenle restore ediliyordu.

İzak Kadetrali'ne gittiğimiz gün, katedral ziyaretinden sonra, bize rehberlik yapan genç kadına kentte gezeceğimi söyledim.

O da bunu yapabileceğimi, sonra da taksi bulabileceğimi söyledi bana. Ona haber vermeden ayrılsaydım, kaybolduğumu sanabilirdi. Amacım haritada yerini saptadığım Dostoyevski'nin evini bulmaktı. Taşkentli rehber, onun yerini söyleyememişti bana. Bu defa, bir İsveçliye benzeyen bu rehber kız, yerini küçük harita üzerinde aşağı yukarı işaret etmişti.

Kentin ortasındaydım. Ünlü Nevskij Prospekt'i boydan boya yürüyerek geçtim. Kışlık Saray ötede, nehir kenarında kalıyordu. Neva Nehri'nden yararlanılarak açılmış kanallar üzerindeki tarihi köprülerden geçtim. Kanalların güzelliğini, çevrede eşsiz bir perspektif çizen yapıları seyrettim. Kitabevlerine, mağazalara, pasajlara, kahvelere, hanlara girdim. Ama bir yandan da buralarda kalmaktan, oldukça uzaktaki otele dönememekten korkuyordum. Böylece, Dostoyevski'nin evine yaklaştığım bir yerden geriye dönmeye karar verdim.

Gerçekten de bir taksi bulmam olanaksızdı. Tek tük taksi geçse de durmuyordu onlar. Yol kıyısına duraklamış birkaç taksinin şoförü de müşteri almıyor, kendi kişisel alışverişlerini yapıyorlardı. Aynı büyük caddeden geri dönüyordum. Yığınla sevimli genç, parkların kıyısında resim yapıyorlar, kitap değiştiriyorlardı. İçine giremediğimiz, bizim için uzun yıllar kapalı kalmış bir dünyaydı Rusya. Halkını sevmemek olanaksızdı. Bu ünlü Nevskij Prospekt'in, Rus romanlarına geçmiş Çarlık dönemindeki ihtişamını hayal etmeye çalıştım.

Ardından bizim otelin önünden geçtiğini gördüğüm belli bir numaradaki otobüse bindim. Oysa bu otobüs, beni kentin çok başka bir yanına, kuzeyde, bir son durağa götürdü. Durumumu anlayan şoför, otelimin adını gösterince beklememi söyledi. Hiçbir ortak dil yoktu aramızda; Rus dilindeki yazıları da okuyamıyordum. Sonra yeniden kal-

kan otobüs, beni, Neva Nehri'nin kollarından biri üzerindeki uzun bir köprünün başına bıraktı. Yanıma oturan kadınla şoför, binmem gereken yeni otobüsün numarasını yazdılar bir kâğıda. O numaradaki otobüsün gelmesini 45 dakika kadar bekledim. Sonra o otobüse binerek çok uzun ve geniş olan Bolsjoj Prospekt'i geçtik. Limana geldik, ordan kuzeye dönen otobüs, gerçekten bizim büyük otelin önüne kadar gidiyordu. Otobüsteki modern Rus gençleri –herhalde öğrenciydiler– İngilizce biliyorlardı. Yabancılarla kolayca samimi olmak istemeyen ama ölçülü, terbiyeli bir halktı bu. Otelde yemek saatine yarım saat kadar gecikmiştim.

Annem İstanbul'a döndü. Bir hafta kadar sonra da yeni bir Berlin gezisi doğmuştu bana. Bu geziye Ulla ile birlikte gidecektik. Bütün bu yolculuklardı sürgünün hüznünü dağıtan.

Berlin'de, DAAD'nin (Alman Yazar Değişimi ile ilgili kültür kurumu) başında bulunan Joachim Sartorius, yazın İstanbul'da tanıştığı Ferit Edgü'ye, Berlin'de bir okuma yapmasını önermiş –çünkü İsviçre-Alman kitabevi Union Verlag, yazarın *Hakkâri'de Bir Mevsim* adlı romanını Alman dilinde yayınlamıştı–; Ferit de, ben de çağrılırsam bu okumayı yapabileceğini söylemiş.

Ulla ile Trelleborg-Sasnitz yoluyla Doğu Almanya üzerinden –benim Bahçekapı-Edirnekapı tramvayı gibi her zaman kullandığım yoldu bu– Batı Berlin Zoo İstasyonu'na gidecektik. Trene bindikten sonra ikinci mevki yataklı olan biletimizi, bir fark ödeyerek birinci ile değiştirdik. Ulla, kompartımanda ayaklarını uzatarak, rahatça kitap okuyabileceği için çok memnundu. Berlin'in 750. kuruluş yıldönümü kutlanıyor, kentte müzikten heykel sanatına kadar sanat etkinlikleri, 750. yıl dolayısıyla açılmış büyük sergiler sürüyordu.

Ulla ile ben, tenden indikten sonra, yakında, Steinplatz'da olan DAAD Merkezi'ne yürüdük. Biraz sonra oraya gelen bu alçakgönüllü diplomat Sartorius, bizi alıp, gene

çok uzak olmayan –Kürfürstendamn'ın hemen yakınında, kentin merkezinde– Fasanenstrasse'deki Literaturhaus'da, üst katta bir odaya yerleştirdi.

Okuma, 30 Eylül gecesi Literaturhaus'un salonundaydı. Kentin ortasındaki bu konak, yeni restore edilmiş, edebiyat etkinlikleri için ayrılmıştı. Alt katta, terasa, güzel havalarda bahçeye de açılan, birkaç küçük salonu, uzun bir barı içeren lokanta kahvesi de vardı. Okuma salonu beş on merdivenle çıkılan bu birinci katın üzerindeydi. Üçüncü kata da, ayrı iki merdivenle çıkılıyor; orda misafirler için ayrılmış odalara varılıyordu. Yapının en alt katında, yarıdan çok yer üstünde olan bodrumda da eşsiz güzellikte düzenlenmiş Leonce-Lena Kitabevi vardı.

Alman dilinde olan okuma ilgi çekici oldu. Dinleyiciler arasında arkadaşlar, Berlinli yazarlar –aralarında 1980'de Stockholm'da tanışmış olduğum Peter Schneider de vardı– başka edebiyat meraklıları vardı. Salon bütün bütüne dolmuştu. Bizim bu okumamıza, kurumun programında "Istanbul im Kopt" adı verilmişti. Benim için asıl sürpriz, okumalar bitince verilen kokteyl oldu. İçki bakımından da, yenilecek çerezler açısından da, hemen okuma salonunun önündeki holde düzenlenmiş çok zengin bir kokteyldi bu. "Bizi Türkiye'de yurttaşlıktan çıkarıyorlar, Almanya'da da onurumuza kokteyller veriyorlar" diye düşünmek istemedim. Büyük bir yazılı kültür geleneği olan bir ülkeydi Almanya. Türkiye'de Cumhuriyet'in kurulmasında başlıca rolü oynamış bir partinin –CHP'nin– arşivini yakmışlardı da, kimsenin, CHP'lilerin de kılı kıpırdamamıştı birkaç yıl önce. Almanya'nın da nazizmi yaşadığı, kitapların alanlarda yakıldığı, biraz ötedeki Charlettenburg mahallesinin 1938'de yakılıp yıkıldığı söylenecektir. Evet, kuşkusuz nazizm, Avrupa'nın ortasında, Avrupa kültürünün içinde doğmuş insanlığın en büyük felaketidir. Fakat topu topu 1932-45 yılları arasında 13 yıl sürmüştür. Bizdeki kronik kültür düşmanlığı yüzyıllardır sürüyor. Bugün de aşılmışa benzemiyor.

Berlin'de Milli Müze'nin birçok bölümünü, bu arada İslam ve Eski Güney-Orta Amerika bölümlerini de, *Berlin, Berlin* adını taşıyan nefis bavul sergisini, Şehir Müzesi'nde benim çok sevdiğim 1920-40 dönemi Alman dışavurumcularının –Georg Cros, Walter Rheiner de dahil– resimlerini... gördük. Sartorius'un Mommsen Strasse'deki büyük evinde, kalabalıkça bir toplantıda bulunduk. Christa Moog'la da görüştüm. Ardından Ulla, Stockholm'a erken döndü, bense Berlin'de kalışımı bir haftaya kadar uzattım. Son gecelerden birinde Literaturhaus'a, Berlin'de yaşayan Tayfun adlı bir müzikçiyle, genç romancı Orhan Pamuk uğradılar. Böylece romanlarını izlediğim bu genç romancıyla tanıştım.

Stockholm'a döndükten bir gün sonra, yeniden bir yolculuğa çıkmaya hazırlanıyordum. Bu Türkiyeli Aydınlarla Dayanışma Girişimi'nin Alman Sendikalar Birliği (DGB) ile birlikte Stuttgart'da düzenledikleri Sabahattin Ali günüydü. İşin içine Türkler de karıştığı için bana haber ulaştırmakta geç kalınmıştı. Orda yıllar sonra Pertev Boratav'ı –tam 25 yıl sonra, daha önce 1962'de Paris'te görmüştüm–, Türkiye'den ayrılalı ilk defa Mustafa Ekmekçi'yi, Vedat Türkali'yi görecektim. Ekmekçi ile birlikte, karşı karşıya iki odada, Stuttgart kentinin ortasındaki, dar ama çok sevimli bir yapı olan Stuttgart Yazarlar Birliği'nin sahip olduğu bir evde kalacaktık. Kanalstrasse'de, çalışmak için bulunmaz bir yerdi burası. 6 Ekim günü Berlin'den Stockholm'a doğru yola çıkmıştım. 7 Ekim sabahı Stockholm'daydım. 9 Ekim'de Stuttgart'a doğru uçakla yola çıkıyordum. Hem de direkt bir uçuşla, aktarmalar yapmadan. İki gün sonra gene Stockholm'a dönecektim.

1987 yılı kasım ayının 28 ve 29'uncu günleri, Paris'te Ulusal Meclis salonlarında, Türkiye'de demokratikleşme sorunlarının tartışıldığı çok büyük, uluslararası bir konferans oldu. Bu geniş konferansın çağrıcısı Fransız Sosyalist Partisi milletvekili Jean-Pierre Fourré'ydi. Paris'teki Assemblée Nationale'in salonları bu konferans için açılmıştı. Toplantının onur başkanı Portekiz eski cumhurbaşkanı Costa

Gomes'di. Bu tanınmış insanla, Montreuil'de aynı mütevazı otelde kalacak, tanışacak, birlikte kahvaltı edecektik.

Mareşal Gomes, bizde 27 Mayıs devriminden sonra olduğu gibi, Portekiz'de darbe yapan ilerici subaylarca cumhurbaşkanlığına getirilecek (Cemal Gürsel örneği), ama daha sonra radikal subayların safında kaldığı için cumhurbaşkanlığından ayrılacaktı. Portekiz askeri devrimi, Türkiye'deki 27 Mayıs'tan çok sonra olduğu halde, bu ülke çok partili demokratik rejimi yerli yerine oturtacak, sonra da Avrupa Topluluğu'na katılacaktı. Türkiye ise, geçen yıllarla daha çok sarsıntılı dönemlere girecek; bugün de, ne çok partili demokrasiyi yerli yerine oturtmuş, ne de Avrupa Topluluğu'na girebilir bir durumda olmayacaktı.

Bu farklılığın bir bölümü, bir yıl sonra gittiğim Yunanistan'da Delfi'de yapılan bir kongrede anlayacaktım. Orda Portekiz Yazarlar Birliği Başkanı başta olmak üzere, bazı Portekizli aydınlarla tanışacak, onların gerek dil bilgileri, gerekse zihinsel yapıları bakımından ne kadar "hazırlıklı" insanlar olduklarını görecek, hayranlık duyacaktım.

Paris Konferansı, temelde, Türkiye'deki düşünce suçları davalarının durdurulmasını, ölüm cezalarını da kapsamak üzere genel af, düşünce, inanç ve örgütlenme özgürlüğü istemekteydi. Dört küçük paragraftan oluşan "Türkiye İçin İnsan Hakları" adlı verilmiş, çok kısa bir bildiri çevresinde toplanıyordu. Bu bildirinin üçüncü paragrafı şöyleydi:

"Biz, bazı çevrelerin, Türkiye halkının, çağımızın vazgeçilemez bazı demokratik kazanımlarını elde etmekte kapasitesiz olduğunu ileri sürmeye cesaret ettiklerini saptamaktayız. Bunu kabul edemeyiz."

Konferansın düzenleyicisi ve destekleyicisi Avrupa'nın tanınmış aydınları, politikacıları, sanatçıları, bazı çevrelerde oluşan bu görüşü reddediyorlardı ama o günden bugüne, geçen zamanla, sanırım Türkiye'nin çağdaş bir demokrasi kurmakta kapasitesiz olduğu görüşü daha çok yaygınlık kazandı. Buna neden olanlar da herhalde, yurtdışında demokratikleşme konusunda fikirlerini açıklayanlar, Batı'nın en

seçkin çevrelerince kabul gören Türkiye'nin insanları değil; Türkiye içinde demokrasiye aykırı ne varsa onu gerçekleştirenlerdir. Bunun yanında hemen Batı dünyasını hiç anlamayan bir kısım Türkiye'ye özgü aydınlarla, yarı aydınları, bütün sorunlar karşısında sessiz kalan halkı da bunun yanına yerleştirmek gerekir.

Ulusal Meclis'te, ünlü eski Fransız maliyecisi J. B. Colbert'in adını taşıyan klasik salonda iki defa söz alarak konuştum. Türkiye'de düşünce özgürlüğü konusundaki düşüncelerimi açıkladım.

Bu arada gözlemlediğim başka şeyler de oldu. Paris'te Invalides yakınındaki eski, klasik Millet Meclisi binası, yapının özellikleri, genel olarak da görünüşü zedelenmeden yeni yeni büyük, kullanışlı binalarla desteklenmiş, büyütülmüştü. Eski klasik binanın yakınlarına yapılan yeni yapıları anlamak kolaydı. Fakat yeraltına doğru kat kat yeni bölümler yapılmış, bunlar koridorlarla, asansörlerle, tıpkı yerüstünde bir yapı gibi birleştirilmişti. Bu yeraltındaki katlar da geniş toplantı salonları içeriyordu. Geniş salonlar da, katlar da, tıpkı yerüstündeki bölümler gibi rahat nefes alınan, iyi havalanan katlardı, lokallerdi.

1970 sıkıyönetiminden beri görmediğim –aradan 17 yıl geçmişti– bir ara İzmir Barosu Başkanlığı da yapmış olan avukat arkadaşım Güney Dinç'le aynı odada kalıyorduk. On yedi yıl önce, Selimiye Kışlası'nda sıcak bir günde yapılan duruşmadan sonra, çıkıp İstanbul'un serin sularına atmıştık kendimizi. Ama düşünce, duygu, inanç yakınlığı olan insanlarla dostluğu, aradaki sıcaklığı yılların ortadan kaldıramadığı böylece çok kolay anlaşılıyordu. Sanki on yedi gün önce ayrılmıştık birbirimizden.

Porte de Montreuil yakınında yerleştirildiğim Hotel Ascot'ta, ilk gece, henüz kimseler gelmeden çıkmış, Boulevard Davout'la, Rue d'Avron'un kesiştiği yerde, köşeye yakın, mahallenin en geniş, en merkezi kahvesi olduğu anlaşılan kahveye gitmiş, tezgâhın başında birkaç bardak bira içmiştim. Hayat, eskisi gibiydi Paris'te; bu kıyıda kalan mahalle-

de de. Bazı masalarda gençler kızlı erkekli ders çalışıyorlar; motosiklet, otomobil meraklısı bir grup kahveden içeriye giriyor; kahveciyle konuşuyorlar, sonra kahveciyle birlikte yaşadığı anlaşılan, kahvedeki işçilere de yardım eden genç kadın geliyor, onlara laf atıyor; ilgiler, meraklar akşam saatlerinde de böylece sürüyordu. Bu dörtyol ağzında metro durağı vardı, dört köşeden de merdivenlerle metronun peronlarına doğru iniliyordu. Karşı köşede geç saatlere kadar açık, tütün de satan bir dükkân vardı. Bulvar geceleyin de az çok canlıydı.

Yirmi beş yıl önce yaşadığım gençlik yıllarımın Paris'ini, tül bir perdenin ardındaymış gibi düşünüyordum. Paris, o günden bugüne çok değişmiş, çok kalabalıklaşmıştı. Birkaç saat önce indiğim o devcil yapılarıyla, sayısız çevre yollarıyla, asansörleriyle kat kat aşağıya inildikten sonra varılan park yerleriyle, Charles de Gaule Havaalanı da, bir başına, tanığıydı bunun. Paris'te yıllarca sürecek bir yaşamı, bile bile elden kaçırmıştım gençlik yıllarımda. Buna şimdi pişman değildim ama sürgünde, yurdumdan ayrı geçirdiğim bu yıllarda "sonuç böyle olacak olduktan sonra" diye düşünüyor, zaman zaman bir pişmanlık duyuyordum.

Paris'te gezecek vakit de oldu. Quartier Latin'i, ünlü kahveleri Güney'le gezdik. Son gün ben, Deux Magots'da, o sırada Paris'e gelerek, otelime not bırakmış Ferit Edgü ve onun haberdar ettiği Yüksel Arslan'la buluştum. Bir gün önce de Palette Kahvesi'nde epeyce vakit geçirmiştim. Ferit bizi, Saint-Germain Bulvarı yakınında bir Güneydoğu Asya lokantasına götürdü. Gerçekten o güne kadar yemediğim türden yemeklerdi bunlar. Bulvarda yürüyorduk üçümüz, tam otuz yıl önce İstanbul'da, İstiklal Caddesi'nde birlikte yürüdüğümüz gibi. Sonra Yüksel Arslan, sokakların arasında kahvesi iyi olan, küçük, sakince bir kahveye götürdü bizi. Orda konyakla kalvadosa devam edecek, hayatımızı düşünecektik. O gece akşam yemeğine, Vivet Kanetti ile Ömer Uluç'un evlerine gidecektim. Boulevard Exelmans'da güzel bir üst kattı bu. Ömer Uluç'u, Türkiye'den ayrıldığım-

dan beri görmemiştim. Vivet'i, bir gece önce Palette Kahvesi'nde görmüştüm, zaten o gazeteci olarak konferansı izliyordu. Orda, Sevim Burak'la Ömer Uluç'un müşterek çocukları Elfe'yi de gördüm. Henüz bir yaşında olmadan görmüştüm onu, bir de şimdi bu yaşında, genç kızken görüyordum.

Ertesi sabah onlar uyanmadan bir mektup bırakarak Boulevard Exelmans'dan ayrılacaktım. Charles de Gaulle Havaalanı'na gitmenin çok zaman alacağını sanıyordum. Nitekim bu kaygımda haklı çıktım. Çok erken yola çıkmasam uçağa yetişmem güçleşecekti.

18.
"ARADIĞIN BURDA YOK"

İstanbul'dan sonra, bana çok sakin ve sessiz görünen Stockholm'da yaşam nasıldı? Ben, bunu sonradan *Stockholm Öyküleri* adıyla yayınladığım öykülerde de, daha başka yazılarımda da anlatmaya çalıştım. Ama elbette bir parçasını. Özellikle de bir yabancı yazara yansıyan parçasını.

Ama burdaki yaşamın içe yansıyanını duymakta da yalnız değilim. Kuzeyde yaşayan ruhu anlatan en iyi şiirlerden birini, Finlandiya İsveçlisi büyük kadın şair Edith Södergran'ın Lütfi Özkök'ün *Aradığın Burda Yok* başlığıyla çevirdiği şiiri, buraya alacağım. Burda "ruh", şiirde eşsiz bir biçimde yansıtılan serüveni yaşamaktadır. Tabii, elbette birşeyler duyan "ruh"!..

Sakin ol çocuğum, yok aradığın burda
Salt gördüklerindir var olan:
Orman, sis ve rayların uzanışı,
Çam ağaçlarını örten karlar bir de.
Belki uzakta, çok uzak bir ülkede
Meltemlerin estiği masmavi bir gök vardır
Duvarlarında güller, yollarında palmiyeler
Ama hepsi bu kadar.
Arama, yok burda o sıcak dudaklarınla öpeceğin şey
Bilirsin, dudaklar da zamanla soğur gider.
Yürek herşeye bedeldir deme yavrum,
Deme boşuna yaşamaktansa ölmeyi yeğ tutarım.
Ne istersin ölümden?
Bir duysaydın gövdenden yayılan o kokuyu
Anlardın yılgısını kendi kendine kıymanın.
Zorunluyuz çocuğum, zorunluyuz sevmeye

Yaşamın upuzun sayrık saatlerini
Ve özlemin kısacık yıllarını
Bir aralık çöllerin çiçeklenmesi gibi.

Edith Södergran, haziran aylarında, tıpkı burası gibi beyaz geceleri yaşayan Petersburg'da 1892 yılında doğmuş, Raivola'da (Leningrad yakınında) henüz daha otuz bir yaşındayken akciğer vereminden ölmüştü.

Babamın ölümünden sonra, yurttan ayrı olmakla da birleşen ruhsal bir hüzün, burda yaşanan rahat ama heyecansız hayata yayılan hafif bir depresyon olarak tam beş yıl içimde yaşadı. Ondan ancak 1988 yılında biraz uzaklaştığımı hissettim.

18 Mart günü uzun bir tren yolculuğuna çıktım. Dağyeli Yayınevi benim için 24 Mart'ta başlayan, bir dizi okuma düzenlemişti Batı Almanya'da.

20 Mart 1988 günü, siyasi mülteciler, Köln'de, bir salonda, "Yurda Dönüş Hakkı" konusunda bir toplantı düzenlediler. O toplantıya katıldım. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, bu hakkı en temel haklar arasında sayıyor ama Türk hükümetleri bu hakkın yerine getirilmesini bir türlü gerçekleştirmiyorlardı. Türkiye'de hukuksal yapı ile gösterilmek istenen niyet –eğer bu niyet demokratik bir toplumda yaşama niyetiyse– arasında uzlaşması güç, derin bir ayrılık vardı.

Sonra erkence Nürnberg'e, Yıldırım Dağyeli'nin ailesiyle oturduğu, bu ünlü kent yakınındaki köye gittim.

Dağyeli'nin, kendisine çok ısınacağım bir kayınvalidesi vardı. Bu çilekeş Alman kadını, kocasını, II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden bir gün önce, büyük bir talihsizlik eseri yitirmişti. Şimdi burda, yıllardır kızıyla, damadıyla, onların yetişme çağındaki iki kız çocuğuyla yaşıyordu.

Evin alt katında, kapısı mutfağa açılan, geniş, bağımsız bir oda vardı; bu odayı bana verdiler. Odada kitaplık, müzik aletleri, bir insanı oyalayabilecek herşey vardı. Geniş mutfakta yemek yiyorduk; yakındaki bir mahzenden de

Bordeaux şarapları almıştık. Orda gördüğüm misafirperverliği unutamam. Ardından okumalar başladı.

İlk okuma Nürnberg yakınındaki Erlangen'deydi; ikincisi de Nürnberg'de, eski bir binanın içi restore edilerek yapılmış kültür merkezindeydi.

Erlangen'de 24 Mart, Nürnberg'de 25 Mart geceleri yapılan okumalarda ben *Bir Beyoğlu Düşü* ile *Berlin'de Sanrı* adlı anlatılarımdan Türkçe parçalar okudum; benim okuduğum parçaların Almancalarını da Nürnberg Şehir Tiyatrosu aktörlerinden Lebrecht Honig okudu. Zaten bu okumaları destekleyen, bu kentlerin kültür kurumlarıydı. Bu aktörle aramızda iyi bir dostluk doğacak; aktör, Kleist'la ilgilendiğimi öğrendiği için, daha sonra bana, kendisinin, gençlik yıllarında oynadığı "Prens von Homburg" rolündeki fotoğrafını gönderecekti. 26 Mart gecesi de Darmstadt'da, bir kültür kahvesi işleten Edwin-Edi-Hermann'ların düzenledikleri bir okuma vardı.

Frankfurt'tan karanlık bastıktan sonra gittiğimiz için, Darmstadt kentini hiç görememiştim. Ama kentin kıyısında bulunan kültür kahvesi çok sevimliydi. Orda benim kitaplarımdan seçilmiş Almanca metinleri, kültür çalışmalarına katılan, iki genç kız okudular. Ben de Türkçe metinleri okumuştum. Okumanın sonunda kahveye gelmiş Türk dinleyicilerden, edebiyat kültürünün hiç yakınından geçmeyen anlamsız sorular geldi. Sanırım bu insanlar kendilerini göstermek istiyorlardı. Alman dinleyicilerse, her zamanki gibi nezaketli ve ölçülüydüler. Ne mutlu ki, sanata yakın genç bir Türk cazcı ile, bir iki edebiyat dostu vardı Türk kitlesi arasında.

27 Mart günü ise Kalsruhe'ye, bir işçi derneğinin çağrısına gittim. Burda gördüğüm işçiler, ekonomik durumlarını yoluna koymuş, ciddi olarak Türkçe gazeteleri okuyan, yaşam düzeylerini yükseltmiş, toplantıya da, toplantıdan sonrasındaki yemeğe de karılarıyla birlikte gelen, uygar, kendilerini yükseltmiş insanlardı. Sanırım, Almanya'ya en önce gelen gruplardandılar. Demek ki, bu türlüleri de vardı. Onları hiç unutmayacaktım.

Ardından, bir gece gene Frankfurt'ta kaldım, arkasından da Köln kentinde Ömer Özerturgut'un önayak olduğu, Türklere yönelik okumayı gerçekleştirmeye gittim. Ömer Özerturgut'la geçirdiğim geceyi, birlikte olduğumuz saatleri unutamam. Eskiden bu yana ismen tanıdığım 1968'lerin bu öğrenci lideri, bence yurtdışına atılmış, Türkiye'nin yitirdiği iyi bir kafaydı da. Ama okumada bulunan kitlenin önemli bir bölümü için böyle düşünemeyecektim. Bunların bir bölümü, edebiyatın değil, herhangi bir kültürel parıltının yakınından geçmemiş, "keskin devrimciler"di. Bunların sorularını cevaplandırırken, derin bir sıkıntı duydum. Ondan sonra da Almanya'daki Türk kitlesiyle –eğer toplantı salt Türklere dönükse– okuma yapmamaya karar verdim. Hiç sözümü saklamadan belirteyim ki, Avrupa'nın ortasında yaşayan bu cahillik karşısında insan, kendi ulusundan da utanır gibi oluyor. Utanıyor daha doğrusu.

O yıl başka kültürel toplantılar da oldu. O toplantılarda kitlenin karşısında yalnız değildim. Öte yandan da bu kültürel toplantıların gerçekleştirildiği Mainz'la, Nürnberg'de çok daha iyi bir Türk kitlesiyle karşılaştık. Elbette istisnaları vardı.

18 Mart'ta çıktığım bu okuma turnesinden Stockholm'a döndüğümde 2 Nisan'dı. Köln'den sonra iki gece Hamburg'da kalmış, şimdi bir resim galerisi de işleten, eski İstanbul'lu Deniz Kavukçuoğlu ile ve başka dostlarla iki gece geçirmiştik. Nişantaşılı Deniz Kavukçuoğlu, bizim gençlik yıllarımızda, Park Oteli'nin karşısına düşen, köşedeki Pak-İş Pastanesi'nin müşterilerindendi. 1964 yılında öğrenci olarak Nürnberg'e gelmiş, o günden bugüne de yurduna bir daha gidememişti, ziyaret için de olsa.

Bu yolculuklar, bu yolculuklardı sürgünlük yıllarını çekilebilir yapan.

1988 yılı Namık Kemal'in ölümünün 100. yıldönümüydü. Türk aydınının, kendi kökenlerini aramak gereksinmesini duyunca, Namık Kemal'i bulmaması olanaksızdı. Birkaç yıldır, bu yılın Namık Kemal yılı olarak kutlanmasını,

Server Tanilli ile birlikte düşünüyorduk. O yılın başında, bir yazı ile Namık Kemal yılını açmıştı. Bu arada, Frankfurt yakınındaki Mainz'da yaşayan genç bir aydın –Alp Hamuroğlu– ile arkadaşları, Alman kurumlarının da yardımıyla Mainz'da bir Namık Kemal Sempozyumu düzenlemeyi başarmışlardı.

Mainz'a çok aktarmalı bir uçak bulabildim. Stockholm-Hamburg. Hamburg'un o camlı aktarma bölümlerinden geçerek Düsseldorf. Düsseldorf'un lüks havaalanından ise Frankfurt'a aktarma. Frankfurt'ta, dakikada bir uçağın indiği havaalanında beni, bu genç aydın –Alp Hamuroğlu– beklemeseydi, sanırım Mainz'a nasıl gidebileceğimi bulmam zor olurdu.

Mainz, Frankfurt'a otomobille yarım saat kadardı, hiç de sandığım gibi salt bir sanayi kenti değil, Almanya'nın en eski yerleşme yerlerinden biriydi. Hatta, bütün Almanya'da Roma döneminde yerleşme yeri (kent) olarak kullanılmış, Roma'dan arta kalmış yedi yer vardı; onlardan biriydi Mainz. Gütenberg'de oralıydı.

Şimdi yüz bin kişi yaşıyordu Mainz'da; Ren Nehri, kentin kıyısından geçiyordu. Nehrin karşı kıyısında, Mainz'dan daha büyük bir şehir; Wiesbaden vardı.

Bu küçük ama bütünüyle büyük kent izlenimi veren, çok güzel kentte bütün ilk ve ortaçağ boyunca, dinsel bakımdan çok önemli olmuş, çok büyük bir katedral –Mainz Katedrali– vardı. Bu katedralin 1975'te 1000. kuruluş yıldönümü kutlanmıştı ama araştırılırsa çok daha eskiye dayandığı da ileri sürülebilirdi. Çünkü orda ilk kurulan ilkel katedral, Roma zamanından kalma antik sitedeki tapmak üzerine kurulmuştu. Sonraki yüzyıllarda da başka başka biçimlere girmişti.

Bugün İsa'dan sonra 975 yılında kurulmuş olan büyük katedralin altında, başka eski dinsel yapılar vardı. Büyük din adamlarının yetiştiği, dinsel rütbelerin, yetkilerin dağıtıldığı çok önemli bir Hıristiyanlık merkeziydi burası. Eskiçağ'da nasıl Yunanistan'da, Korent Körfezi yakınında kâ-

hinlerin oturdukları Delfi Tapınağı dünyanın merkezi sayıldıysa, ortaçağ boyunca da, bu Mainz Katedrali'nin bulunduğu yer –50. enlem geçiyordu oradan, katedralin yanında, pazar yerinin döşemesinde bunun işareti vardı– dünyanın merkezi sayılmıştı.

Büyük Alman ozanı Goethe, Mainz'dan "yurdun merkezi" diye söz etmişti. Goethe'nin yaşadığı ev, buraya yakındı, Frankfurt'taydı. Bir ay sonra Nürnberg'e giderken, Mainz'dan trenle geçecektim. Bu çevrede doğa çok güzeldi, çok verimliydi. Mayıs ayı güneşi altında görülüyordu bu.

Namık Kemal üzerine 15 Nisan günü, Üniversite'nin bir salonunda yapılan kolokyum'da Londra'dan gelen Nermin Menemencioğlu –ki Namık Kemal'in küçük torunuydu– Strasbourg Üniversitesi'nden Paul Dumont, Server Tanilli, Serol Teber, bildirilerini sundular. Prof. Iréne Melikoff'un bildirisiyse okundu.

Ben de ertesi gün, Kürfürslichen Schloss'un büyük salonunda yapılan panelde konuştum. Bir tabii hukukçu olarak Namık Kemal'in düşüncelerini anlattım. Paneli Fakir Baykurt yönetiyordu. Öteki konuşmacılar; Mustafa Ekmekçi, Ataol Behramoğlu, Server Tanilli, Serol Teber'di.

Mainz'da, istasyona yakın güzel bir otelde kaldım; geniş, yüksek tavanlı odalarıyla, restore edilmiş eski bir yapıydı. Odam, arkaya, öteki yapılarla otel binası arasında kalan avluya bakıyordu. Almanya'nın çeşitli yerlerinden gelmiş aydınlarla orda karşılaşıp, ahbaplık etmek olanağını bulduk. Eski akademililerden ressam Aydın Karahasan da bunların arasındaydı.

Dönüşte, Mainzlı dostlar beni Frankfurt Havaalanı'ndan uçağa bindirdiler. Gene Düsseldorf'tan aktarma yaparak gidecektim. Ama bu defa uçak, Düsseldorf'tan doğru Stockholm'a uçacaktı.

12 Mayıs günü, kuzeye bile bahar gelirken yeniden trenle Almanya toprağına doğru yola çıktım. Hamburg Garı'nın sabah yaşantısı, artık bu sık sık gidip gelmelerle, yaşamıma

girmişti sanki. Peronlardan merdivenlerle çıkılan iki yüksek plato. Bu platolar üzerindeki küçük her çeşit dükkân; bir kat yukarıdaki devlet bankasının camlı, geniş şubesi; altta yer alan gazete, dergi satan dükkânlar, geçitlerdeki sandviççiler, bira içilen, ayak üzeri hazır birşeyler de yiyilebilen, daha geniş lokamtamsı kafeteryalar; trenin kalkmasına biraz vakit varsa, gardan çıkarak uzanabileceğiniz, her iki yandaki caddeler –bir yanda sinemalar, seks shoplar, aralarında Türk lokantaların da bulunduğu dükkânlar vardı; öteki yan kentin tam ortasına doğru açılıyordu; orda, her vakit bulduğumda gittiğim, kat kat aynalar içinde bir pastane-lokanta vardı, çok iç açıcı bir yerdi. Hamburg'un bütün bu sabah güzelliği tadına doyulmaz birşeydi. Daha da vaktiniz varsa, kentin en canlı yerlerine, kanallar üzerinde yüzen büyük yapıların bulunduğu güzelim mahallelere gidebilirdiniz. İnsana yalnızlığını unutturan bir canlılıktı bu. Ama çoğu kez Gar'dan ayrılmıyordum; çünkü Güney Almanya'ya doğru inecek o hızlı trenler, biraz sonra Altona'dan kalkarak Hamburg Garı'na girmiş oluyorlardı. Orada, genç insanlar, güzel Alman kızları da görüyordunuz. Bazı yolcular da, yakınlardaki banliyölere gidecektiler.

Hamburg Garı'ndan 09.57'de kalkan, Basel'e doğru yola çıkan ekspresten, Alman burjuva kenti Düsseldorf'ta indim. Orda bir gece kalacak, özel dostlarım Gültin'le Ahmet Kaçmaz'ı ziyaret edecektim. Daha önceki yolculuklarımda, bu Düsseldorf kentinde, çok genişleyen Ren kıyısında –adeta kıyıda kumsallar vardı– dolaşmış, kentin eski bölümlerine gitmiş, geleneksel, hakiki Alman tarzı birahaneleri görmüştüm. Kentin ortasıysa, zengin Amerikan şehirleri gibiydi. Parlak mermerden yapılmış, zenginlik taşan pasajlarda göz alıcı dükkânlar, Almanya'nın başka yerlerinde görülmesi zor bir biçimde giyinmiş kadınlar, bulvarlarda gezinti yapanlar, kaldırım kahvelerinde oturanlar vardı. Ama gene aynı bulvarda, geniş, siyah renklerle, yansıtıcı, aynamsı madenlerle dekore edilmiş, bir gazetenin altında,

kaldırımın üzerinde bulunan nefis bir amerikan bar da vardı. Fakat bu kentin –Düsseldorf'un– tenha sokaklarını, düzenli işleyen boş tramvaylarını da gördüm. Onlarla, yeniden başka bir kente gitmek üzere, önceden alınmış biletimle, tren istasyonuna gitmek, yabancısı olduğum kentte bana sonsuz zevk veriyordu.

Kaçmaz'lar bu tramvaylarla gidilen bir mahallede, balkonu Arnavutköy'de bir bahçeye bakıyormuş izlenimini veren bir dairede oturuyorlardı. Eski bir Alman eviydi bu. Şimdi bahar gelmiş olduğu için balkona yemek masasını koyarak yemek yenip, içki de içebiliyordu.

Ertesi sabah, Düsseldorf Garı'ndan, bu uzun yoldan Nürnberg'e doğru yola çıkıyordum. Nürnberg'e ulaşmak için Frankfurt a. M.'nin görkemli istasyonunda aktarma yaparak Würzburg üzerinden giden trene binmek gerekiyordu. Buralarda arazi engebeliydi. Tepelerin yamaçlarındaki yerleşme yerlerinde ortaçağdan kalma şatolar görünüyordu. Otuz Yıl Savaşları'nın yaşandığı yerlerdi buralar. Nehirler akıyor, bazen ağaçlar arasında durgun su birikintileri görüyordunuz. Güzeldi, güzeldi bu Almanya toprağı da; sadece mimari yapısıyla değil, arazi yapısı ve bitki örtüsüyle de Fransız toprağından farklıydı. Kendine özgü bir havası, karakteri vardı. Almanya, Almanya'ydı işte.

Namık Kemal konusunda yapılacak konferansı destekleyen Nürnberg kenti belediyesinin kültür bölümü, kentin surlarına yakın bir yerde, klasik, küçük bir otelde yer ayırtmıştı bile. Bu toplantıları Alman belediyeleri Türk azınlığın kültürel gereksinmelerini karşılamak için finanse ediyordu zaman zaman. Bu da insanın içinde iyi duygular uyandıran ama ister istemez Türkiye'de kültürel hayatın organize edilmesini düşündürten, böylece de derin bir burukluk veren birşeydi.

Öğleden sonrasında, Tanilli'yle benim konuşmacı olarak katılacağımız, Habib Bektaş'ın yöneteceği konferans günü 15 Mayıs, bu yörede çok sıcak bir gün oldu. Sabahleyin, beş kilometre ötedeki Fürth kentini gezdik. Burayı, daha önce kendi başıma gezmiş, mimari bütünlüğüne hayran olmuş-

tum. Savaştan önce Yahudi nüfusunun oldukça kabarık olduğu bir yerdi burası. Sokaklarında çok yüksek olmayan yapıları, hemen hemen bir boydu. Eski avlular, bir meyilin dibindeki –şimdi kapalı olan– Yahudi mezarlığı, sonradan restore edilmiş tek sinegoguyla (bütün öteki sinegoglar 1938'de "kristal gece"de yakılmıştı Almanya'da; Nürnberg'de de eski, büyük bir sinegogun yerinde, şimdi eskiden orda bir sinegog olduğunu gösteren bir taş vardı yalnızca) Fürth, küçük ama büyüleyici bir kentti. Almanya'da ilk demiryolu burda, Fürth'le Nürnberg arasında yapılmıştı.

Ardından da Nasyonal-Sosyalizm döneminde yapılmasına girişilmiş yerleri gezdik. O büyük geçit resmi alanını, inşaası tamamlanamamış olan parti merkezini (Eski Roma'daki Colosseum örnek alınarak yapılıyordu bu), onun önünde uçakların inmesine de elverişli geniş alanı. Göl kadar büyük havuzu... Bu Nürnberg kentinin, hemen kentin iç surları dışında kalan mahallelerini de gezmiş, eskiden kalma mimariyi görmüştüm. Almanya'ya Rönesans'ı getirmiş, Nürnberg'in bir Rönesans kenti olarak sayılmasını da sağlamış olan büyük yaratıcı Albrecht Dürer'in evi de, orda, kentin içinde, surların hemen yakınındaydı. Eski yapılarını muhafaza eden çok tipik bir Alman kentiydi Nürnberg.

Namık Kemal konferansı sonrasında, trenle, bu defa daha kısa yol olan Hannover üzerinden Hamburg'a dönüyordum.

Mainz'da uzun yıllardır mektuplaştığımız, şimdi 78 yaşında olan –ilk öykülerim üzerine yazdığı eleştiri yazılarını unutamadığım– Nermin Menemencioğlu ile birlikte dolaşmıştık. Burda da Tanilli'den başka Habib Bektaş, Fürth'le Nürnberg'de oturan yetişkin, okuyan genç insanlar, çok güzel genç Türk kızları vardı. İnsanlar vardı dünyanın her yerinde ve insanın onları görmesi derin bir iç huzuru veriyordu; belki onlar da bizi görünce memnun oluyorlardı. Çünkü bu insanlar en doğru anlamda kendi kültürlerine sahip çıkıyorlar, doğru dürüst bir kültürü yaşatmak istiyorlardı.

Mayıs ayının son günleriyse, İsveç Yazarlar Birliği'nin kongresi oldu. Bu kongreye bu defa bir şair olarak Bülent Ecevit davet edilmişti. Kongrede yaptığı İngilizce konuşmada, bir Türk romancısı olarak benden de söz etti. Mahcubiyet duymuştum. Kongre bittikten sonra, Peter Curman'ın –İsveç Yazarlar Birliği Başkanı– adasında (64 bin adadan biri onun ailesinindi) yenilecek özel öğle yemeğine ben de çağrıldım. Yeterince sıcak bir gündü. Curman'ın evinin terasındaki yemekte sadece altı-yedi kişi vardı. Bülent Ecevit, *Prens Sabahattin Bey* adlı, *Gergedan* dergisinde yayınlanan öykümü okumuş, ilgi duymuştu. 19 Şubat 1988'de, o zaman başbakan olan Turgut Özal'a özel bir mektup yazmıştı. Şimdi mektubun bir örneğini bana veriyor, basına açıklanmasını istemiyordu. Bunun siyasi niyetlerden uzak bir girişim olarak görüyordu. Özel mektupta, "yurttaşlıktan çıkarma" olaylarının, genel olarak sakıncaları üzerinde duruluyor, ardından da özel olarak bir kendi dostundan bir de yazar olarak benden söz ediliyordu.

Bülent Ecevit ve eşiyle o gün, eski dönemlerden, *Pazar Postası* gazetesinin çıktığı 1950'li yıllardan söz ettik. Onun Helikon Müzik Derneği üzerine, gene *Gergedan*'da yayınlanan yazısını da ben okumuştum. O yıllarda, Ankara'ya gittikçe, gençlik arkadaşım Murat Katoğlu ile birlikte oraya müzik dinlemeye giderdik. Curman'ın adasından durgun Baltık denizi, ufukta dümdüz, dalgasız bir çizgi çiziyordu.

O yemekten sonra bende on gün kadar sürecek olan, Türkiye'ye karşı derin bir özlem başlayacaktı. Ecevit'le iki gündür kişisel olarak tanışıyorduk, ama ben onun yaşadığı bütün o dönemleri yaşamıştım. Türkiye ile ilgili pek çok şey taşıyordu üzerinde.

Bülent Ecevit, özel mektubunda "Bir düşünürün, düşünceleriyle yazılarıyla içimizde yaşarken, başka bir ülkede sürgün kalmaya mahkûm edilmesinin anlamı ve yararı nedir, bilemiyorum" diyordu.

Nitekim, ben 12 Aralık 89'da yurduma gelirken de, benimle dostça ilgilenecekti.

19.
AKDENİZ'E İNİYORUM

Eylül ayında beklemediğim bir davet aldım: Avrupa'da sinema ve televizyon yılıydı; Yunanistan'ın Delfi kentinde, Avrupa Parlamentosu çerçevesinde yaratıcıların "audiovisuel" haklarını belirleyen bir Şart (Karta/Charte) düzenlenecek, bu Şart bir bildiriye bağlanarak ilan edilecek, hükümetlere sunulacaktı.

Delfi'de Avrupa Kültür Merkezi'nde 25-27 Eylül arasında yapılacak olan kongre ve toplantıları FERA (Audeovisuel Yaratıcıları Avrupa Federasyonu), federasyonun Yunan Ulusal Komitesi ile birlikte gerçekleştiriyordu. Konferans, Avrupa Parlamentosu Kültür Bakanı Mme. Simone Weil'in başkanlığındaydı.

Akdeniz'e inmeye cesaret ediyordum artık; yurttaşlıktan çıkarıldıktan sonra hem yurdumda bana gösterilen ilgi, hem de öğleden sonraki vakitlerde zaman zaman çok ağır bir melankoli duysam da, artık, yavaş yavaş yurduma dönebileceğim konusundaki umut, Akdeniz kıyısında özlemimin artacağı konusundaki korkumu yeniyordu.

23 Eylül günü Arlanda'dan, beni, Olympic uçağı yerine Kopenhag'a götüren SAS uçağındaydım. Danimarka Havaalanı'nda Peter Curman başta olmak üzere, kadınlı erkekli bir İsveçli yazar topluluğuna rastladım. Onlar İstanbul'a gidiyorlardı; haziran ayı başındaki İstanbul seyahatlerinden çok memnun dönmüşler, şimdi daha geniş bir grup halinde özel olarak gezmeye gidiyorlardı. Bense Atina'ya gidiyordum.

"Bu dünya böyle terstir işte Peter; İstanbullular Atina'ya gider, Stockholmlularsa İstanbula."

Danimarka'da Kopenhag Havaalanı'ndan Olympic'e aktarma yaptım. Türklere benzeyen uçak personeli, esmer hos-

tesler... sanki kendi halkım. Uçağın saatini beklediğimiz bölümde, onlar da bana dönüp dönüp baktılar; kuşkusuz Yunanlı mıyım? diye.

On yıldır Atina'ya gitmemiştim. Şimdi de bir gün önceden gidiyordum, sırf eski arkadaşım Herkül Millas'ı kongreden önce görebilmek için. Atina'da vakit, henüz öğleden sonraydı; yaz sıcakları kırılmıştı ama gene de kuzeye göre hatırı sayılır bir sıcak vardı. Atina'nın, ağaçları büyüyen sokaklarından geçerken baktım, ışık altındaydı şehir; kuzeyde olmayan, açık renk, beyazımsı, gerçekten ışık olan ışık. Dokuz yıldır güneye inmemiştim. Orda, Orta Avrupa'da da, kuzeyde de başka türlüydü ışık, koyu renkli, mat, erguvan, gölgeli, bambaşka bir ışık vardı.

Herkül beni havaalanından almıştı. Önce bir otele uğrayarak, bir toplantı için Atina'da bulunan Doğu Perinçek'le Nedim Gürsel'i otelden aldık; Herkül'le Evi'nin Dardenellion'da, geniş teraslı üst kattaki dairesine gittik. Biraz sonra İstanbullu öteki arkadaşlar da gelecekler ve Atina'daki bu ilk akşamüzeri, Herkül'ün terasında bir kokteyle dönüşecekti. Perinçek'le, Gürsel toplu bir yemeğe çağrılı oldukları için oraya gittiler, Millas'ların evindeki yemeğe ise, Yunan adalarını dolaşmakta olan Nezihe Meriç'le Salim Şengil geldiler. Kaç yıldır görmediğim dostlar! İstanbul, şimdiden başlamıştı bile.

Ertesi sabah Delfi'ye gideceklerin toplandığı Atina'nın Sindagma Alanı'na yakın bir yerde olan otele gittiğimde, camın gerisinde Ali Özgentürk'ün oturduğunu gördüm. Gülümsüyordu bana.

Akşamüzerine doğru otobüslere bindik, Delfi'ye doğru yola çıktık. Delfi yakınındaki Arahova'da akşam yemeğini yedikten sonra, çeşitli ülkelerden gelen yolcular o çevredeki motellere dağıtılmaya başlandılar. Epeyce uzun sürdü bu dağıtılma olayı. Biz çok sonraya kalmıştık; ama doğrusu da iyi oldu bu, çünkü hafif tepe üzerinde olan Delfi'den aşağıya indirildik, on beş kilometre ötedeki, Korent Körfezi kıyısındaki Itea kasabasındaki otellere yerleştirildik. Üste-

lik benim otelim, denizin kıyısındaki yol üzerindeydi, pencereleriyle balkonu Korent Körfezi'ne bakıyordu.

Korent'e açılan balkon pencereleri, balkon kapısını örten, güneşin odayı doldurmasını önleyen pancurlar... aralık bıraktığım balkon kapısından güzelim Akdeniz havası sabaha kadar sızmıştı odanın içine. Odanın zemini tahta değildi, taştı. Banyoda yıkandıktan sonra, insanın üzerinden sızan sular, biraz sonra o zeminde kuruyordu. İşte buydu Akdeniz! İklim, havanın sıcaklığı, kokusu, ışık ve ona göre yapılmış herşey. İnsanın ruhu da, ona bağlı başka türlü bir erince, iç rahatlığına, ölçülü bir uyuşukluğa doğru yol alıyordu.

Kongrenin yapıldığı bina, Delfi'ye Avrupa Parlamentosu tarafından yaptırılmıştı; orda kongre salonundan başka salonlar, çalışma odaları ve basının kolayca çalışabilmesi için çok geniş –her türlü aracı kapsayan– bölümler vardı.

İlk gece terasta verilen yemekte, Danimarkalısından Belçikalısına, onlardan Portekizlisine kadar gelmiş olan delegelerle tanıştık. Bunlar sinema rejisörleri, dram yazarları, yazarlar, TV yapımcıları ve oyunculardı. Nefis bir hava vardı bu terasta. Eskiçağ kâhinleri, Eski Yunan'ın iklimi en güzel yerini, oturmak için seçmişlerdi. O devirde kâhinlerin oturdukları tapınakla çevresi biraz ötedeydi; ertesi gün bir ara, kongreden ayrılıp orayı gezecektik.

Her çeşit Yunan yemekleri, sonsuzca içilen ouzo. Geceleyin, son otobüsle Itea'ya döndükten sonra, Ali Özgentürk'le sahildeki kahveye gittik, içkiyi sürdürdük. Yıllardır içkiyi böylesine yüklenmemiştim. Ama çam ağaçlarının kokusunu taşıyan o hava içinde dokunmuyordu içki insana. Özgentürk'le çok ortaklaşa dostumuz vardı konuşacak, taklidi yapılacak pek çok şey oldu. Orda sabahın üçüne kadar yüksek olmayan bir sesle Yesari Asım'ın bütün şarkılarını bir bir anımsayıp söylediğimizi hatırlıyorum. Özlem böyle ortaya çıkıyor, böylece kendi kendini doyuruyordu.

Durgun, ışıklı Korent Körfezi'nin kıyısında sabahlar ayrı bir güzellikti. Gecenin geç saatlerinde de Yunanlılar, ka-

dınlı erkekli, çok uygar bir hava içinde kasabanın yollarında dolaşmayı sürdürüyorlardı. Sabahleyin balığa çıkmış birkaç motor oluyordu ışıklı denizin üzerinde. Bazen Patra limanının ordaki boğazdan körfeze girmiş bir gemi geçiyordu uzaktan, deniz kıyısındaki çamlık bahçede oturan birkaç kasabalı oluyordu.

O sabah Ali, erken saatte, kahveler daha açılmadan, kahve bulabilmek umuduyla turistik eşya satan bir dükkâna girmiş ve bir 1922 göçmeniyle tanışmıştı. Dükkân sahibi yaşlı adam, onun Türk olduğunu anlayınca, hemen Türkçe bir türkü söylemeye başlamıştı. Birkaç kelime Türkçe hatırlıyordu ayrıca. İşte buydu Yunanistan! Nüfusunun üçte biri Türkiye'den göçmüş bir ülke. İki halk, çeşitli politikalar yüzünden, boş yere birbirlerine rahat vermemiş, böylece ayrılmışlardı. Yunanistan göçmenliğin acısını yaşıyordu hâlâ, ekonomik yaşamı Türkiye'ye göre daha rahat olsa da. İki yüz yıl önce başlayan milliyetçi akımlar, kimseye rahat vermemişti.

Tanınmış film rejisörleri vardı kongrede; FERA'nın da başkanı olan Ettore Scola, Luigi Comencini, İspanyol rejisörü Javier Aguirre, Almanya'dan Reinbart Hauff, Yunanistan'dan Kostas Ferris... ve başkaları. İzlanda'dan, İrlanda'dan gelmiş film yapımcıları. Fakat, kongreyi izleyenler sadece Avrupa Konseyi ülkelerinden değillerdi. ABD'den, Macaristan'dan, Filipinler'den de gelmiş izleyiciler vardı. Bir yasa gibi uygulanacak olan Şart'ı, onlar da, şimdiden bilmek istiyorlardı. Delegeler arasında birçok tanınmış hukukçu da vardı.

Yaratıcının hakları (elbette oyuncu da dahildi buna) konusunda Fransa'da çok aktif olan aktris Brigitte Fossey'le ahbaplık ettik. Onlar Fransa'da çoktan eyleme geçmiş, bildiriler yayınlamış, Fransız İhtilali döneminden kalma ünlü isimlerle "Etats Généraux"lar kurmuşlar, kararlar almışlar, bunları yaşama geçirmeye başlamışlardı. Fransa'da örgütlü beş bin artisti harekete geçiren, içlerinde Marina Vlady, Jean Ferrat, rejisör Bernad Tavernier, Michel Piccoli, Pierre

Mondy, Françoise Fabian, J. C. Casadesse... da vardı. Yapımcılar, oyuncular, bütün audiovisuel yaratıcıları için geniş bir özgürlük ve hareketlilik... Geniş bir örgütlenme bilinci... Onlar, 17 Temmuz 1987'de, Paris'te "Genel Meclis" olarak toplanmış ve yaşama geçirilmesini istedikleri, "*Kültür Hakları Bildirisi / Déclaration des Droits de la Culture*"ü yayınlamışlardı. İster istemez, hem hareketten, hem de çağdaş dünyadan uzak Türkiye'deki paralellerini düşündüm. Artık çağdaş bir entelligensiayı gerektiren audiovisuel yaratma alanında da, ne kadar derin bir gerilik içindeydik. Çağdaş dünyanın içinde değildik işte.

Ertesi gün, öğleden sonra toplantıya Marcello Mastroianni geldiğinde, ben terasta, hafif güneş, hafif gölgede oturuyor, yemekten sonrasının verdiği uyuşukluk içinde, kuzeyde kim bilir daha ne kadar zaman içime çekemeyeceğim, bu ılık, çam kokulu, insanın yüzünü okşayan havayı soluyordum. İnsan, böyle yıllardır ekranda gördüğü, sevdiği insanları görünce, kırk yıllık bir tanıdığını görmüş gibi oluyor. Marcello, kendi başına, terasa uzanan merdivenleri çıkmıştı; ona oturduğum yerden el salladım, o da elbette alışkındı buna, el salladı bana. Biraz sonra olacağı biliyordum: O terasta yürümeye başladığında henüz kimsenin haberi yoktu onun geldiğinden; birkaç metre sonra gördüler ve elbetteki büyük bir gazeteci, TV'ci kalabalığı üşüştü çevresine.

Bu tür büyük artistlerin karizması, benim düşünebildiğimden de fazlaydı. Stockholm'a geldiğimde, kadın komşularım, onun bir imzasını getirmediğim için sitem ettiler bana. Ulla da. O gece, bir satır sempati yazısı yazıp, altına Marcello'dan bir imza rica etmeyi düşünmüştüm, Stockholm'a; bizim sokağa –Torsgränd'e– götürmek için. Sonra vazgeçtim bundan. Meğer vazgeçmekle bayağı hata etmişim. Valentino'nun, ünlü tangocu Gardel'in mezarına hâlâ hep taze çiçekler konuyordu, çoğunlukla kadınlar tarafından. Şimdi Greta Garbo da öldü. Belki, mezarının bilinmeyen bir yerde olmasını vasiyet etmemişse, onun da mezarında eksik olmayacaktır çiçekler.

Ertesi gün, Saray sineması'nda gençlik yıllarımızda seyrettiğimiz o dönemin güzeli, Danielle Darieux de vardı terasta. Çok yaşlanmış olan bu güzel artistle konuşmaya cesaret edemedim. Bir yıl kadar önce, İsveç TV'sinde, onun, bu yaşlılık yıllarında çevirdiği, yeni bir filmini seyretmiştim. Greta Garbo, gençliğinin sona ermekte olduğunu sezince beyaz perdeden çekilmiş, kimseye de görünmemişti. Darieux'yse oynuyordu hâlâ.

Ama yaşamımın en büyük şaşkınlıklarımdan birini o gece, gene terasta verilen yemekte yaşadım. Bu yemekler, ayakta kokteyl biçiminde geçiyordu. Yemeklerin dizildiği masalar çevredeydi; içkiler de ortadaki ya da gerideki masadan alınıyordu. Bu son gece yemeğini Kültür Bakanı Melina Mercuri veriyordu. Aşırı ölçüde zengin bir yemekti bu. Kuşkusuz terasta herkes birbiriyle konuşuyordu; üçüncü gün olduğu için de birçok kişi birbirini tanımıştı artık. O sırada, kalabalığın arasından irice, çok boyalı, çok süslü bir kadın üzerime doğru geldi. Belki birşeyler soracaktı bana, belki de benim onunla konuşmamın tam sırasıydı. Ama kuzeyde az makyajlı kadın sadeliğine, sarışın kadın çizgilerinin göze batmayan niteliklerine alışmış olan ben, adeta çekinerek bir yana çekindim. Ertesi gün anlamıştım: Bu kadın Antonella Lualdi'ydi. Gençlik yıllarımda hiçbir filmini kaçırmadığım yıldız. En beğendiğim İtalyan kadını. Bence bir dönemin en güzel kadını. Ne kadar dövünsem azdı. Bir daha Antonella Lualdi'ye nerede rastlayabilirdim ki?

O gece, gene Saray Sineması'nda oynayan İtalyan filmlerinden tanıdığım –hiçbir İtalyan, Fransız filmini kaçırmıyorduk ki– Victoria Zinny ve kocasıyla ahbap olduk. Gece yarısına doğru Delfi harabeleri arasında yapılacak gösteriyi birlikte izleyecek, sonra da haberleşecektik. Çok okuyan insanlardı Zinny ile kocası Remo Girone.

Kendi toprağının insanıyla da konuşmak başka türlü oluyor. Ali "sosyal" bir insandı; kongrede de oldukça geniş sempati toplamıştı. Dil, en önemlisi dildi. Onunla Türkçe

konuşuyor, dilin argosuyla, kıyıda köşede kalmış ama canlı, şehvetli deyimleriyle dilin tadını çıkarıyorduk. Orta Yunanistan'ın güneşi altında, otobüslerle Atina'ya gelirken konakladığımız bir yerde, ötede, bir haşhaş tarlası gördü Ali oraya koşarak kurumuş, güzel bir haşhaş kopardı. Stockholm'a Ulla'ya hediye gönderiyordu bunu. O gece de Atina'da kalacaktık. Büyük bir otelde yer ayırtılmıştı bize. Ali, ertesi günlerde Selanik'e geçecekti. Bir film festivali vardı orda. Ne kadar özgürdü o!

Adalar, körfezler, denizler ülkesi Yunanistan, çalışkan halkıyla dünyanın o kadar güzel bir iklim kuşağındaydı ki! Bu, Delfi'deki Avrupa Kültür Merkezi'nin terasından bakıyordum (her fırsatta oturmuş, o güzel havayı çekmiştim içime o terasta). Buradan ta kıyıya kadar sık bir zeytin ormanı uzanıyordu; aşağıda İtea kasabası ağaçlar arasında belli belirsizdi, ordan sonra deniz başlıyordu, Korent Körfezi'nin denizi. Bazen de bu uzayan zeytinlikler deniz gibi görünüyordu; denizle, zeytinliklerin denizi zaman zaman karışıyordu birbirine. Yunanistan'ın denizlerini, uçakla gelirken, yüksekten de görmüştüm, adaların çevresinde bir buğu yükselir gibiydi. Bütün bütüne mitolojik bir ülkeydi Yunanistan!

Son gün Atina'da Sindagma Alanı'nın altında, gölgeler altındaki kahvelerden birinde oturup, arka arkaya Türk (ya da Grek) kahvesi içiyorduk. Kongreye katılmış iki İngiliz genç kadın da, ordan geçerken bizi görüp geldiler. Onların kahve falına baktım. Kendimi hayal gücünün ve sezginin eline bırakarak, içime doğanları, aklıma gelenleri, fincandaki kahvenin çizdiği figürlere bakarak söylüyordum.

"Bütün söylediklerinize inanıyorum" dedi kız. Biraz sonra, bu fırsatla adalardan birine giderek, bir hafta kadar orda kalacaklardı. "Söylediklerinizin hepsi doğru."

Yeniden iki fincan kahve isteyince, garson öncekilerin parasını istedi.

"Burası çok güzel ama" dedim Ali'ye, "böyle ikide bir hesabı istemeseler."

Yaşlıca garson döndü, iyi bir Türkçeyle:

"Siz nerelisiniz?" dedi.

"İstanbullu."

"Ah, beyim, sizin için değil. Alışkanlık oldu. Kahveleri içip, parasını vermeden kaçanlar oluyor. Bir viski içiyor mesela, arkasından gelip bakıyoruz ki adam yok."

"O zaman haklısın" dedim. Hesabı ödeyelim. "Sonra iki İstanbullu kahve getir."

"Tabii efendim."

"Az şekerli olsun."

Yunanistan'da birkaç gün daha kalmayı ne kadar da isterdim. Ama ertesi gün Stockholm'a dönersem, tam tamına bir hafta kalabilecektim Stockholm'da. Sonra da Frankfurt Kitap Fuarı'na çağırmıştı Dağyeli Yayınevi beni. Bir haftada ancak dinlenirdim. Frankfurt'a doğru trenle yola çıkacaktım, yoksa Atina bırakılır gibi değildi. Ama gene de Stockholm'a dönünce, neden birkaç gün daha Yunanistan'da kalmamış olduğuma pişmanlık duyacaktım. O gün, akşamüzeri Plaka'ya uzanırken Ali, İstanbul kentindeki bozulmadan şikâyet ediyordu. Dostlarının olduğu yer, yurdundur; benim de en çok İstanbul'da dostlarım vardı. Sadece insanlar değil, bütün kent maddi yapısıyla dostumdu.

Sabahleyin ben uçağa yetişebilmek için çok erken uyanacaktım.

"İnşallah bu haşhaş çiçeğini unutmam Ali."

Prens Sabahattin Bey, 1899 yılında, babası eski bakan Mahmut Celalettin Paşa ve küçük kardeşi Prens Lütfullah Bey'le birlikte Avrupa'ya kaçtığı vakit 22 yaşındaydı. 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra babasının Père la Chaise Mezarlığı'ndaki kemiklerini de alarak İstanbul'a dönmüştü. 1913'te, Çarşıkapı'da Sadr-ı âzâm Mahmut Şevket Paşa'ya yapılan suikastı, İttihat ve Terakki Partisi korkunç bir diktatörlüğe yönelmek için bahane sayınca, gene Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldı. 1918'de mütarekeden sonra İstanbul'a dönebildi. İttihatçı yöneticilerin en önde gelenleri zaten İstanbul'dan kaçmışlar, bir bölümü de Malta

Adası'na sürülmüşlerdi. Prens Sabahattin Bey, o dönemde *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* adlı küçük kitabını yayınlamıştı. Kitabın eski harflerle yapılmış ilk baskısı üzerinde sadece alçakgönüllü "Sabahattin" imzası vardır. Sabahattin Bey'le Lütfullah Bey, şu düşünceleri de savunmuşlardı:

"Çünkü ne denli liberal ve yetkin olursa olsun, politik bir rejim, halk için, şaşmamacasına güvenebileceği bir can-kurtaran simidi değildir; eğer halk, hâlâ komünoter olmaya devam ediyorsa. Halka bu güveni vermek için, onu komünoter durumdan partikülarist duruma getirmek gerekirdi. Bu değişme, doğaldır ki zamanla olacaktı, uygun çarelere başvurularak. O zaman da aynen şunları söyleyip savundum: Abdülhamid'i sadece alaşağı etmekle hiçbir zaman özgürlük ve bağımsızlığımızı kazanamayız. Eğer biz, yoksulluğumuzun ana nedenlerini bulamaz ve bunları ortadan kaldıramazsak, bugünkü Abdülhamid'in yeri hiçbir zaman boş kalmaz; o gider, yerine bir başkası gelir... Eğer üretim gücümüzü, kendi kişisel çabalarımızla artıramazsak, sanki Meşrutiyet'in bir yararı, iyi yanı yokmuş gibi, yeniden köle oluruz. Bizi kurtaracak olan ne yasalar, ne de devletin çabalarıdır. Bu ancak, bizim kendi çabalarımızla olacaktır."

Ama beş altı yıl kadar sonra 5 Mart 1924'te, gece yarısı kapısını çalan ve yaptığı tebligatın haksızlığını bildiğinden ağlayan bir komiserin getirdiği kâğıtla, Prens Sabahattin Bey, sultan ailesinden olduğu için 24 saat içinde yurdu terk etmeye mecbur ediliyordu. Romanya'ya, Köstence limanına inecekti. Köstence'de bir buçuk ay kadar kaldıktan sonra, kardeşi Prens Lütfullah Bey'le birlikte Paris'e geçecek, ardından da orda kardeşini bırakarak Milano'ya inecek, Milano üzerinden İsviçre'ye gelecek, orda Colombier köyünde 1948'de –24 yıl mecburi ve sonuçsuz bir sürgünden sonra– unutuluş içinde ölecekti. İlk Türk sosyoloğuydu.

Bir de Miralay Sadık Bey vardı. 1860'ta doğmuştu. Politikaya İttihat ve Terakki'ye yazılarak başlamış; bu örgütün

Manastır teşkilatının başında bulunmuştu. 1908'de Hürriyet ilan edilince devrimi kutlayan topları, Selanik'ten önce o, Manastır'da ateşletmişti. İttihat ve Terakki masonlukla da iç içe olduğu için buna karşıtlık duymuş, bu örgütten ayrılarak, muhalefet partisi Hürriyet ve İtilaf'ın kurucuları arasında bulunmuştu.

1912 Babıâli Baskını'ndan sonra İttihat ve Terakki, yeniden iktidarı eline alınca, Miralay Sadık Bey önce Paris'e, sonra Kahire'ye gitmiş, I. Dünya Savaşı sonlarında İstanbul'a dönmüştü. Siyasi düşmanları, onun Milli Mücadele aleyhinde bulunduğunu öne sürdüler. Ankara Hükümeti'nin 150'likler listesine giren Miralay Sadık Bey, 22 yıl Romanya'da yaşamış, vatana döndüğü günün gecesinde ölmüştü.

Böyle bir topraktı Türkiye toprağı.

İstibdat devrinde, sürgün yerlerinde ölen idealistleri saymıyorum.

Ekimin ilk haftasında, gene o sevdiğim trenlerle Frankfurt'a doğru yola çıkıyorum. Stockholm'dan Hamburg'a ulaşan, Kopenhag'da pek durmayan bir gece ekspresi keşfetmiştim –elbette bu ekspresin Alfred Nobel'di adı– onunla seyahat ediyordum uzunca bir süredir. Hamburg Garı'nın o eğlenceli havası içinde, hemen hemen her saat başı bulunan; güneye, bütün Almanya'yı katederek, Basel'e inen bu hızlı trenlerden birine biniyordum. Her biri ayrı bir ismi taşıyan ekspresler... Geceyi Hamburg'a kadar yataklı vagonda geçirmiş oluyor; Hamburg'dan sonra bindiğim ekspreste de bir restaurant vagonu buluyordum.

Bütün bu tren yolculukları kendini dinlemek, yaşamın üzerinde düşünebilmek için bulunmaz zaman parçalarıydı. Bu hareketli zaman parçalarında düşünce de hareketleniyor, melankoliyi havaya savuruyordu. Öte yandan bu tren yolculuklarında, en güç anlaşılır kitapları okuduğumu da hatırlıyorum. Tren bazen bir ormanın, bazen ucunda bir gölün ışıkları parlayan açık bir arazinin, bazen küçük kentlerin, tarlaların içinden, nehirler üzerindeki büyük köprü-

lerden geçiyordu. Daha da güneyde Ren Nehri'nin kıyısını tutuyor, nehir kıyısındaki ya da yükseklerdeki eski şatoları izleyerek sürdürüyordunuz yolculuğu. Bu yolculukların, sürgün yıllarının en büyük tesellileri olduğunu gene tekrarlayacağım.

O görkemli Frankfurt Garı'ndan, Kitap Fuarı'nı bulmak kolaydı. Hem yakındaydı fuar, hem de herkes oraya gidiyordu. Bu yıl İtalya yılıydı; girişteki büyük yapı İtalya'ya verilmişti.

Dağyeli Yayınevi, benim fuara girip çıkmam için bir kontenjan ayırtmıştı ama İsveç Gazeteciler Federasyonu üyesi olmam, basın kartımın bulunması zaten bu işi çok daha kolaylaştırıyordu. Ayrıca bu devcil fuarda, girişin hemen yanında, basının çalışması için ayrılmış büyük bir yapı vardı; kahvesi, lokantası, oturma salonlarıyla, bütün fuar içinde en sakin, en ferah yer de orasıydı. Her pavyonun –büyük büyük yapılardı bunlar– köşelerine, çeşitli yerlerine serpiştirilmiş kahvelerle lokantaların bir bölümü –özellikle lokantalar– da ferahtı ama basına ayrılmış bu yapının ortasında, hem kahve, hem lokanta, hem oturma salonu olarak kullanılan yerin tavanı yirmi metre kadar yüksekti; çok geniş bir yerdi burası, büyük camlarıyla iç bahçeyi de görüyordu.

Bu yüzden fuarda geçirdiğim günlerin çoğu vakitlerini burda geçirdim. İtalyan pavyonunun üst katına da, görüntüyü yansıtan ama ayna olmayan, madensi bir dekorla eşsiz bir kahve yapılmıştı; bir İtalyan kahvesi. Alt kattaysa, İtalyan edebiyatının ve kültürünün göz alıcı sergisi vardı.

Sanırım ilk gün burda açılış konuşmasını Umberto Eco yapmıştı. Ben, o gün Frankfurt'ta değildim. Birkaç yıl önce Stockholm'da İtalyan Evi'nde gördüğüm bu genç yazarı, daha önceden anlambilim çalışmalarıyla tanıyordum. Her alanda olduğu gibi, edebiyat alanında da güncel ünler vardır. Bence, onlardan biriydi bu zeki anlambilimci. *Gülün Adı* adlı romanı birçok ülkede bestseller olmuştu ama ben, çok zekice kurgulanmış bu kitabı o denli yazınsal değerler

taşıyan bir kitap bulmamıştım. Gene yakın dönemde çok ünlü olmuş bir Alman yazarının Patrick Süskind'in romanı *Parfüm* gibi. Bu romanın bir fotoğrafını ünlü bir kadın dergisinde, güzel bir kadının elinde görünce artık okumanın zorunlu olduğuna karar vermiş; bir günde tam yarısını okumuş ama ertesi gün kalan yarısına devam edememiştim. "Artık bundan sonrasını bana kimse okutamaz" dedim kendi kendime. Kuşkusuz Eco da çağdaş İtalyan kültürünün önde gelen bir temsilcisiydi; ama önde gelen bir edebiyatçısı mı? Bunu söyleyemeyeceğim.

Frankfurt'ta benim okumamı Dağyeli Yayınevi ile bir kitabevi düzenlemişti. Kitabevinin yanı, amerikan barı da olan bir kahveydi; gerektiğinde de aradaki paravana açılıyor, kitabeviyle kahve geniş bir okuma salonuna dönüşebiliyordu. Burda, okuma gecesinde, *Berlin'de Sanrı* adlı anlatımdan parçalar okudum; metinlerin Almancalarını da Helga Dağyeli-Bohne okudu. O gün uçaktan inmiş olan yazar Uğur Mumcu, okumaya gelmişti. O sevgili dostumu da, ortalama on yıldır görmüyordum.

Ertesi gün, fuarda, büyük bir pavyonun alt katında Cumhuriyet Kitap Kulübü'nün önündeydim. İlhan Selçuk'la Uğur Mumcu oraya gelirlerken, kitap kulübünün çevresini büyük bir Türk kalabalığı sarmıştı. Bu iki yazar kitap reyonuna girerken neredeyse alkışlanacaklardı. Biraz sonra da onların kitapları bitiverdi. Bizim halkımız biraz da görerek düşünüyordu, yazarları görünce kitaplarını daha çok satın alıyordu ama büyük ölçüde düşünceye, fikre de susamışlığı vardı bu halkın. Nitekim böyle bir toplumsal olgu, başka hiçbir pavyonda olmadı. Bir yanıyla henüz ilkel gibi görünse de, bir yanıyla da yüceliği vardı. Düşünsel açıdan çok gelişmeye hazır bir halk, arka arkaya yaşadığı baskı rejimleri, yarım yamalak siyasal etkinlikler dolayısıyla bundan mahrum ediliyordu.

Café Ypsilon'da bir gece önce gerçekleştirdiğim okumadan memnundum. Türk dinleyici kitlesi nitelikliydi; Köln'deki gibi anlamsız sorular ya da eleştiriler gelmeyecekti. Alman

dinleyici zaten her zaman anlayışlıydı. Ama okuma bitince hemen yerimden kalktım, sorular sorulmasına olanak tanımadım. Çünkü okumadan beklenen bir edebiyat tadının kalması ise, bu tadı büyük ölçüde dağıtıyordu bu sorular. Güzel bir film seyrettikten sonra, film üzerine hemen başlayan bilgiçce bir tartışmaya katılmak ister miydi insan?

Son gece bir Yunan lokantasında, Cumhuriyet Kitap Kulübü bir yemek verdi; bizi de çağırdı. İlhan Selçuk'la da ortalama on yıl sonra, yüz yüze ilk defa konuşuyordum. Bu geçen yıllarda, Türkiye'de aydınların neler yaşadıkları anlaşılıyordu. Bu yaşananlar yanında bizim sürgün haline geldiğimiz ülkelerde yaşadığımız yalnızlık ya da iç üzüntüleri konusunda birşeyler söylemenin anlamı yoktu. Her zaman somut acılar karşısında, manevi acıların hafif kalacağı üzerine eski bir düşüncem vardır; bazen manevi acıların somut acılardan daha ağır olduğunu bildiğim halde.

20.
SÜRGÜNÜN SON YILI

Artık Türkiye gözümde tütüyordu. İstanbul'a gidebilmeyi zorlayacaktım. Fakat öte yandan da DAAD (Deutscher Akademischer Austauschdienst) Berlin Sanat Programı çevresinde bana Berlin'de oturmak ve çalışmak için 1989 yılı içinde kullanılmak üzere üç aylık bir burs vermişti. Ben de bu dönemi, bahar ayları 1 Mart-31 Mayıs olarak saptamıştım.

Ekim ayında Frankfurt'tan döndükten sonra, Berlin'e hareket edeceğim 28 Şubat gününe kadar Stockholm'da geçirdiğim zamanın sıkıntılarını anlatmam zor. Neyse ki, önümde kullanacağımı düşündüğüm, Berlin gibi canlı bir kentte geçecek üç ayın düşüncesi vardı zihnimde.

28 Şubat günü Stockholm Merkez İstasyonu'ndan tren 14.42'de kalkıyordu. Gene Doğu Almanya üzerinden, Trelleborg-Sasnitz yoluyla gidiyordum. 1 Mart sabahı saat 07.30'da Doğu Berlin'in Lichtenberg banliyösünde uyanınca gördüm: Biraz güneş vardı dışarda. Aylardır ilk defa gördüğüm güneş; bu yörelere bahar gelecek miydi?

Ama yataklı vagonda geçirilen bu ilk geceyle birlikte düşler de başladı. Konuları belirgin, sarsıcı düşler görmeye bu ilk geceyle birlikte başlayacaktım. Sonra Berlin'de Hallensee'de, Storkwinkel'deki apartmanın çatı katlarından birinde otururken de devam edecekti bu düşler. Bu apartman, Tezer'in 1982'de çatıda, karşı dairede kaldığı apartmandı, ilk günleri de onunla birlikte yaşıyormuş gibi olacaktım. Yatak odası arka bahçeye, Hallensee Köprüsü'ne doğru uzanan evlere, ordan da kör istasyonun altından geçen paslanmış, çevresini ağaçlar sarmış demiryoluna bakan, çok geniş bir salonu da olan, mutfağı ve banyosundan başka, TV, radyo, pikap gibi, içinde bütün araçları barındıran; salonun geniş pencereleri de Berlin'in güneyini, ilerdeki ağaçlar arasın-

da kalan mahalleleri, kentin güneyindeki açıklıkları gören nefis bir daireydi bu. Orda oturup çalışacaktım.

Yeniden yalnız yaşamaya başlamak için, kendi çevrende küçük bir mitoloji yaratman gerekiyordu. Doğal olarak kendi kendine. Bu yüzden de tam yirmi yedi yıl önce Paris'te yalnız yaşadığım günleri düşündüm; yiyecek satan, mahalledeki büyük mağazadan o günlerde Paris'te Güner Sümer'le birlikte yemek için satın aldığımız şeylere benzer şeyler satın aldım. Bütün o konserve, ucuz yemeklerden...

En doğrusu, Berlin'e geldiğimde her zaman yaptığım gibi, hemen çalışmaya başlamaktı; yoksa ilk günlerin yalnızlığı içinde doldurulması güç zaman parçaları büyüyecek, uzayacak, ruhsal bir sorun haline gelecekti. Üstelik, bilinçaltım harekete geçmiş, yılların birikimi karmakarışık düşler biçiminde ortaya çıkıyordu.

Ertesi gün yağmur yağdı; ama ben gene de alçakgönüllü bir çalışma programı yaptım. Önce, kendimi alıştırmak için, notlarını aldığım iki öykü yazacaktım. Birisinin *Pipolar*'dı adı, çocukluk yıllarımın geçtiği Ödemiş'ten başlayan gerçekçi bir olayı anlatacaktı: Bir dostumuzun ruhsal bunalımlar da yaşamış oğlunun faşist olması, sonra da yargıçken öldürülmesi olayının insansal görünüşlerini anlatacaktı; öteki öyküyse, tersine, tam bir gerçeküstücü öyküydü, Stockholm'da bir komşunun verdiği kış partisinden hareketle yazılacaktı; bir resim gibi çizilecekti. Bu öyküler bittikten sonra da kendimi yoklayacaktım: Yıllardır yazmakta olduğum *İthaka'ya Yolculuk* adlı konusuz romana yeni bölümler –burda– ekleyebilecek miydim? Bu içimden gelmiyorsa, o zaman başka birşey yapacaktım: 1980 yılında yazdığım *Bir Yaz Mevsimi Romansı* adlı metni üçüncü defa yazacaktım.* Öyle sanıyorum ki bu üç ay, edebiyatla ilgili bu derin kaygılar bir yana bırakılırsa –çünkü öyle sanıyorum ki her yazar, her zaman, henüz hiçbir şey yazamadım diye düşünmekte-

* 1990'da, İstanbul'a dönüşümden sonra yayınlanan bu romanın ilk adı, *Cennetin Öte Yakası*'ydı.

dir yaşamının sonuna kadar– yaşamının en rahat üç ayı olacaktı. Bu duygu karmaşalarını yaşarken, çalıştığı radyoya telefon ettiğim Aras Ören'e, bir ara:

"Biliyor musun?" dedim, "ben hayatın daha kolay olmasını, sanatın da hiç olmamasını tercih ederdim."

Ama gerçek hiç de öyle değildi. Hayat zaman zaman oldukça zordu, bazen de çok zor; sanatsa hep vardı, bitmez tükenmez bir uğraşı istiyordu insandan. Kim bilir, belki de, böyle olması iyiydi.

Bir açıdan bakılırsa, en gerçekçi temaları yazarken bile, insan kendi kendini yazıyordur. Kendi kendini yazmaya mahkûm olmak, böyle yeni bir kente gelmişken de, ne taşınması güç bir çileydi. Ama yazar, kendi kendini yazarken, belki, kendi yaşamında var olan boşlukları doldurduğunu sanabiliyordu; oysa öyle değildi derindeki gerçek: O boşluklar bütün bir hayatta vardı, yazarın kendi dışında var olan somut hayatta da, hayat –herkesi ilgilendiren, içini herkesin doldurduğu hayat– büsbütün "tam" birşey değildi.

Bir ölçüde çalıştıktan sonra da, güneybatıya doğru yürüyor, bu ağaçlar içindeki banliyö mahallelerini, Berlin'in sonsuzca güzel evlerini keşfe çıkıyordum: Hubertus Allee'yi, Tepliser Strasse'yi, Hohenzollern Damm'ı, Roseneck mahallesini... Karşıda Bistro Hemingway diye bir yer vardı, bense bu yandaki Wiener Conditorei Caffehause'u kahve olarak seçmiştim. İşte bu yörede, hem çalışacak, hem de baharın gelmesini, bahar sıcaklarının bastırmasını bekleyecektim. Hem İstanbul'la, hem Stockholm'la sadece telefonla bağlantılar kuran yalnız bir insandım.

Çocukluğumdan beri dolunaya da hiç dikkat etmemiştim. Berlin'de bu geniş pencereleri olan çatı katında otururken, dolunayın çekici bir gücü olduğunu, bunun bana da yansıdığını fark ettim.

Öte yandansa Berlin'de okumalar, davetler, kültürel etkinlikler vardı. Birinci katta oturan Amerikalı romancı Raymond Federman'la tanıştık. Karısı Viyanalıydı. O gece Ahim Sartorius'un evinde, Berlin'de bulunan sanatçılara

verilecek bir yemeğe davetliydik. Kapının girişinde Federman'la karısına rastladım. Geniş salonda aperitif içerken de kendisinin neler yazdığını sordum, o henüz bir iki cümle söylemişti ki:

"Beckett çizgisinde değil mi?" dedim kendisine.

Evet, Beckett çizgisini sürdürüyordu. Romanlarının Amerika'da az ilgi görmesine karşılık, Alman dilinde yayınlanan bir çevirisi, büyük bir ilgi görmüş, 30 bin adet satılmıştı. Şimdi Berlin'de bir yıl oturacaktı. Bu bursu kabul etmesi New York'ta dedikodulara neden olmuştu. Sıcak bir insandı Federman. Başında düz, kısa saçları vardı; kendine bakıyor, bazı günler de tenis oynuyordu. Kökeni bakımından Polonya Yahudisiydi ama Paris'te doğmuştu. Ailesi II. Dünya Savaşı sonrası New York'a göç ederken, o, on dokuz yaşındaydı. New York'a giden gemide, Fransa'dan yanma aldığı iki kitap vardı sadece elinde: Bunlardan birisi Sartre'ın *Bulantı*'sıydı, öteki de Boris Vian'ın *Mezarlarınıza Tüküreceğim* adlı romanıydı. Genç yaştayken sevdiği iki güzel roman.

Aynı apartmanda oturduğumuz için sık sık görüşecektik onunla. Nisan ayında Ferit Edgü de İstanbul'dan gelerek, aynı apartmana yerleşecek, o da arkadaşlık seven bu yazarla ahbap olacaktı. Onların daireleri karşı karşıyaydı.

Hollandalı ünlü yazar Cees Noteboom da vardı aynı davette, o da Berlin'de bursluydu. Gürcü sinema rejisörü Otar Iosseliani ile tanışacak, çok uzun boylu konuşacaktık. Gürcülerin Osmanlılara, dolayısıyla Türklere bakışlarını ondan öğrenecektim. Doğrusu hiç bilmediğim şeylerdi bunlar. Nisan ayında Güney Afrika'da hapiste kalmış yazar Breyten Breytenbach da Berlin'e gelecek, bu grubun içine düşecekti. Aynı davette İlya Kabakov adlı bir Rus ressamıyla da tanışacaktım.

Notlarını almış olduğum iki öykü bitince, kendimi dinledim: Hayır, bu *İthaka'ya Yolculuk*'a devam edemeyecektim, başka bir ruhsal durum gerekliydi onu sürdürebilmek için. Bu ruhumu ezmiş Stockholm'un melankolisini de, şi-

irini de, bende büsbütün silemediği yaşam damarlarının canlılığını da hissedebilmeliydim; eski yaşamımı ansımalıydım. Stockholm'un o garip, tadımlık gizli büyüsünü duyabilmeliydim. Bu yüzden *Romans*'ı üçüncü defa yazmaya koyuldum.

Bu çatı katına geldiğim ilk gün, senatoya ait bu evlerin bakımıyla meşgul olan Alman memur göründü, bana evdeki makinelerin işleyişlerini göstermek, yerleşebilip, yerleşemediğime bakmak için. Çeşitli ülkelerden gelen sanatçıların hallerine alışık olan genç adam:

"Siz de yazar mısınız?" diye sorduydu bana.

"Evet."

"Peki ama yazı makineniz nerede?"

Tam, Berlin'de bir yazı makinesi satın alacağımı söyleyecektim ki, o cevaplandırdı kendi sorusunu:

"Elle mi yazıyorsunuz? Hakiki yazarlar elle yazarlar işte."

O, böylesine güzel bir sonuca varmışken, konuyu zorlamaya gerek kalmamıştı.

"Elle yazıyorum."

Böylece "hakiki" yazar olduğumu da, belli belirsiz kabul etmiş oluyordum.

Onunla, günü gelince, Ferit'le Amélie'yi Tegel Havaalanı'na birlikte karşılamaya gittik. Münich üzerinden ne böyle bir uçağın geleceğinden haber vardı, ne de önceden gelmiş bir yolcu listesi. O gün, sanırım o uçak, altı saat kadar gecikme yaptı. Ben eve dönmüştüm. Ferit, iki gün kadar kentte bir evde kaldıktan sonra, o da bu apartmanın alt katma yerleşti. Artık öğleye doğru Roseneck çevresinde sıkı bir yürüyüş yapıyorduk: Küçük göller, ağaçlar, kahveler, dingin bir hava vardı orda. Sabah erken kalkıp çalışıyordum. Akşam yemeklerine de çoğunlukla Ferit, ısrarla çağırıyordu beni. Çünkü yemek yapmayı özel olarak seviyordu.

Berlin! Bulvarlar, kahveler, sinemalar, kitaplıklar, lokantalar, kentin dışında uzanan "allee"ler, geceleri sabaha uzanan saatlere kadar açık amerikan barlar, aydınlar, sanatçılar, bir başına yaşayan insanlar, güzel kadınlar kenti! Dur-

madan insanı oyalayan, ruhunu ferahlatan, birşeyler de öğreten sergiler, toplantılar, yemekler vardı orda. Güzel Sanatlar Akademisi'nin geniş salonlarında çeşitli vesilelerle kalabalık yemekler verildi. Bulvar üzerindeki bu Möhring-Cafélerin tadına doyulmuyordu; günün en güzel saatleri belki bulvarda öğleden önceki saatlerdi. Akşamüzeri, daha bir kalabalık dolduruyordu oraları. Akşamüzerlerinin ayrı bir ruhu vardı.

Kurfürstendamm üzerindeki sinemalardan, eski, yüksek bir yapının içinde yer alanı vardı ki, tadına doyulur gibi değildi bu her katta, ayrı ayrı yer alan çeşitli salonların. Film-Bühne Wien'di bu sinema salonları kompleksinin adı. Öğleden sonrasının melankolik saatlerinde biraz uykuya daldığım için, gece erken uyuyamayacağımı hissedince, Hallensee'den iki katlı otobüslerden birine biniyor, Film-Bühne'nin yakınında iniyordum. Gece 10.00'da da, bazen 12.00'de de seanslar vardı orda. Halılarla döşeli o eski salonda film seyrettikten sonra, bulvarda da biraz dolaşırsanız, uyku kolaylaşıyordu.

Berlin'de alkol fiyatları free shop düzeyindeydi; özel bir statüsü vardı bu kentin. 1989 bahar aylarında henüz Berlin duvarı yıkılmamıştı. Caddelerde, sokak aralarında, büyük şarap mahzenleri vardı. Kuzey Afrika'dan, Toskana yöresinden, Türkiye'den, Fransa'dan, bütün ülkelerden özel yiyecek ve içki türleri akıyordu buraya. Bu metropolde her yerden gelen ürünleri bulabilirdiniz.

Yazar Peter Schneider'in doğum günü partisine çağrıldım. Bu genç, yakışıklı yazarla, Stockholm'da tanışmış, sonra Scheider L. Haus'daki okumamıza gelmişti. Aras Ören'in yakın arkadaşlarındandı. Orda 68 Kuşağı'nın, arta kalmış temsilcileriyle de tanıştım. Hepsi gençlik yıllarında Rudi Dutschke'nin arkadaşlarıydılar. Kurfürstendamm'ı kesen yollardan biri üzerinde oturuyor Peter Schneider, Droysen Strasse'de. Bu sokağın bitiminde de mimarisi farklı bir kilise vardı. O partide tanıştığım insanlar arasında, aktris Angela Winkler'in sevimliliğini unutamam. Dört çocuğu vardı fakat dinamiz-

minden de, gençliğinden de birşey yitirmemişti bu olağanüstü kadın. Onu, Stockholm'da sanatçılar arasında adet olduğu gibi, çok hafifçe dudaklarından öptüm, o da kendiliğinden olan bu davranışı hoş karşıladı. Eric Rommer'in filmlerini, o da benim gibi çok seviyordu. Son aylarda, onun da oynadığı bir Alman filmi görmüştüm Stockholm'da.

Berlin'de bu büyük Alman evlerinin geniş salonlarında hep İstanbul'u anımsıyordu insan. Eski Beyoğlu evleri gibi, belki onlardan da geniş dairelerdi bunlar.

29 Nisan gecesi de Güzel Sanatlar Akademisi'nde gene büyük bir davet oldu. Berlin gecesinin içinde Akademi'ye, fotoğrafçı arkadaşımız Marianne Fleitmann'ın otomobiliyle giderken, Aras'la birlikte, 29 yıl önce bugün, 28 Nisan 1960 olaylarının ikinci günü gecesi, İstanbul'da, Beyazıt'daki Üniversitesi'nin bahçesinden alınarak, askeri araçlarla Davutpaşa Kışlası'na götürülmüş olduğumuzu hatırladık. İşte 29 yıl geçmişti, şimdi de Berlin'deydik. İnsan yaşamın getireceklerini önceden göremiyordu elbette.

O geceki kalabalık davet Bonn Hükümeti'nin resmi davetiydi. Bir gece önce de Sartorius'un Mommsen Strasse'deki evinde Bonn'dan gelen bazı diplomatlarla tanışmıştık. Alman hükümetlerinin çok genç, çok dinamik, Avrupa dillerini çok iyi konuşan diplomatlar seçtiğini fark etmiştim. Sonradan bunun Bismarck zamanından beri böyle olduğunu bir kitapta okuyacaktım.

Akademi'deki o geceki davette birçok insan arasında yeni seçilen başbakan yetkileriyle yüklü Berlin Belediye Başkanı Momper'in eşi Bn. Momper'le de tanıştım. Bn. Momper, biz birkaç Türkle uzun boylu konuşmak eğilimi gösterdi. Bonn'dan gelmiş bir diplomat da vardı yanımızda. Avrupa'daki, Türkiye'deki oluşumları bunca yakından izleyen bir insana rastlamak zordu. Biraz sonra yanımıza Belediye Başkanı Walter Momper geldi. Biraz konuştuktan sonra, bu çok hazırlıklı, iyi niyetli adamın doğrudan doğruya halkın arasından geldiği, dünya ve insan sorunları

üzerine çok bilgili olduğu anlaşılıyordu. Gerçek bir sosyal demokrattı bu adam, onun hazırlıklı bir insan oluşunun gücünü hemen hissediyordunuz. O ölçüde de alçakgönüllü bir kişiydi.

3 Mayıs günü, *Romans*'ın son yazılışını bitirmiş, iki örnek manusu dosyalamak üzere, Zoo yakınına kırtasiye almaya inmiştim. Akşam vakti eve döndüğümde, bazı yakınlarım telefon ederek, bu yılki Sait Faik Hikâye Armağanı'nın bana verildiğini söylediler. Ödül bedelini bağışlayarak kabul edebilirdim bu ödülü. O sırada iki oğlumla Ulla Berlin'deydiler. Trenle, bir hafta misafir kalmaya gelmişlerdi. Ben de evde yemekleri hazırlıyordum. Milko, burda kay-kay yapabileceği Alman arkadaşlar bulduğundan ötürü çok mutluydu. 7 Mayıs günü onlar Zoo İstasyonu'ndan Stockholm'a doğru yola çıkacaklardı.

Artık öğleleri uykuya dalarsam, derin melankolik düşlere dalıyordum. Birkaç yıldır, giderek ağırlaşan bir sorundu bu bende. Öğle uykularında bastıran karabasanlar... Bunlar çeşitli biçimlerde ortaya çıkıyorlar: Kimi bir düş olarak, kimi yarı uykuların yarı düşleri, kimileri de düşünce, cümle olarak, acıyı da derinden duyurarak. Bütün bu karabasanların ana teması yakınlarımdan –onlar hayatta olsunlar, olmasınlar– uzaklıktı. Doğrudan doğruya ayrılığın, uzak düşmenin acısıydı bunlar. Şimdi Berlin'e geleli, geceleyin ya da sabaha karşı fışkıran, ardarda erotik düşlerin hücumuna uğramıştım. Fakat yemekten sonra, kendimi bırakır da, salonda duvara dayalı, yumuşak, büyük koltuklardan birinde uyursam, bu karabasanın derinine çekiliyordum. Uykuya çekilişim, tıpkı denizde batmak istemeyen bir yüzme bilmeyenin çırpınışları, sayıklamaları gibi oluyor; ardından uykunun içine girersem, kâbus bastırıyordu üzerime.

Stockholm'da da son yıllarda verdiğim mücadeleydi bu; öğleden sonra uykuya dalmamak... Fakat günler o kadar uzun, boş saatlerim –ne kadar çalışsam, ne kadar okusam da– o kadar çoktular ki, bazen istemediğim bu uykulardan

birine dalmak zorunda kalıyordum. Stockholm'da, sinemalarla sinematek vardı. Karabasanları hazır olan bu öğleden sonra uykularıma dalmamak için oralara gidiyordum. Ama yanılıp da bir de uykuya dalarsam...

Ayrı düşmenin zihinde bıraktığı ölçülü tedirginlik dışında, getirdiği sorun buydu işte. Bu sorun büyümemeliydi.

Günlük yaşama çizgimde doğal olarak belli bir değişim vardı.

Sanırım herkesin ayrı bir günlük ruhsal durum çizgisi vardır. Her sabah neşeli, enerjik uyanırım. Öğle yemeğine kadar olan süre, benim için olağanüstü verimli bir çalışma zamanıdır. Ama elbette uykum bölünmemişse. Birşey yazarken de, uzun yıllardır, her gün bu öğleye kadar olan süreyi kullanmaya çalışırım.

Öğle yemeğinden sonraki vakit, dörde dört buçuğa kadar mutlaka benim için geçiştirilmesi gerekli, günün en zor, en melankolik saatleridir. Bir yolculukta, kalabalık bir toplantıda bu saatleri atlatmışsam, ya da bir sinemaya saat ikideki matineye gidebilmişsem ne mutlu bana. Ancak o saatler atlatıldıktan sonra gün kurtarılmış demektir. Akşamüzerine doğru bazen bir hüzünlü zaman parçası geliyor gibi olsa da, yaklaşan gece kurtarıcıdır. Gecenin içinde de hiç sıkıldığımı sanmıyorum. Bir "gece insanı" değilim ama geceleyin, bazı uygun düşen dostlarıma takılıp da ya da okumaya dalıp da, gecenin içinde yol almaya başlayınca zihnim giderek açılıyor, bu da derin bir mutluluk veriyor bana. En mutsuz olduğum günlerde, yaşantımda bazı geceler uyumadığımı hatırlıyorum ki, bu uyumama mutsuzluğumu unutmamı sağlamıştır.

İşte ayrı düştüğüm yıllarda, çeşitli düşler, düşünceler, imgeler olarak beliren mutsuzluk anlarımı, bu saatlerde yaşadım.

İstanbul'a döndükten sonra, bu dönüş, öğleden sonra vakitlerindeki mutsuz içe çekilmeleri kökünden silip attı.

Berlin'de kaldığım üç ay içinde bahar giderek bastırdı; ardından çok da sıcak günler geldi. Bazen, Nisan'da ya da

Mayıs başlarında o ölçüde tadına doyulmaz bir iklim oluyordu ki, insan dışarıya, kırlara doğru çıkmışsa bir daha içeriye girmek istemiyor; evin içindeyse, dışarıya çıkmaya zorlanıyordu. Zaten Hallensee'den sonra güneye, batıya güneybatıya doğru uzanan dış mahalleler, yarı yarıya ya da yarıdan çok doğanın içindeydiler. Buralarda doğa korunmuştu. Biraz ötede Berlin'in, göllere uzanan en büyük ormanı Grünewald başlıyordu. Fakat ormanın dışında da mahalleler, ağaçlar, bahçeler, çiçeklikler içindeydiler.

Öyle sanıyorum ki, bütün bütüne gelip İstanbul'a yerleşsem de Berlin'in bu güzelliklerini unutamayacağım. Bir de Hamburg Garı'ndan çıkıp da kentin ortasına doğru yürüdüğümde, her defasında rastladığım, o büyük kent canlılığını... Sular içinde yüzen bu kent –Hamburg– de ayrı güzellikler taşıyordu. Kim bilir, insan gene de bilemez: İsveç'in eski Hansa kenti Visby'nün –Gotland Adası'nın– güzelliklerini de unutamayacağım belki. Elbette bilinemez, belki imgelemime, Stockholm'un güney mahallesi Söder'deki bir cama vuran, yaz aylarına özgü, batmayan güneşin erguvan rengi ışığı da gelip vurur.

Ey, yabancı imgeleri bana dost kılan zorunluluklar!

30 Mayıs günü saat 10.56'da kalkan trene bu defa beni götüren, gazeteci dostum Güner Yüreklik'ti. Biz, gara girdiğimizde, trenin kalkış saatinin 11.16'ya alındığını gördük. Zoo İstasyonu'nun kafeteryasına girip beklemekten başka çare yoktu. Ferit, Storkwinkel'de kalmıştı. Bazı ayrılıklar bitiyor, başkaları başlıyordu işte.

Hayatımda yaptığım en rahat tren yolculuğuydu bu. Yataklının 1. mevki kompartımanında yalnızdım. Hem okumak, hem düşünmek için vaktim vardı. 31 Mayıs günü Stockholm'da yağmurlu, soğuk bir gün yaşanıyordu. Bana gelmiş bir kitabı almaya, mahalledeki postaneye gittiğimde, düştüğüm gişede, bana postanede çalışan kızlar içinde en iyi davrananı, Lena vardı.

17 Haziran günü de Stockholm'a kızım Ayda ile torunum Nazlı geldiler. Nazlı'yı 1986 kışından sonra ikinci de-

fa görüyordum. O sırada bazı Türk gazetecilerle, politikacılar Stockholm'daydılar; bizim oturduğumuz evin çok yakınında olan Folkethuset (Halkevi) binasında yapılan Sosyalist Enternasyonal toplantısını izliyorlardı.

Bana "yurda dön" çağrısının yapıldığı 1985 yılı 10 Eylül'ünden bu yana, ülkeme bir daha gelememem olasılığına karşı en çok karşıtlık duyan, olanaklar yaratarak gelmem konusunda en çok direnenlerin başında kızım geliyordu. O bana her telefon edişinde, bu konuda ısrar ediyordu. Sonra da annem, gelmemi bekliyordu artık; bu yüzden de iki yılı aşan bir süredir Stockholm'a gelmiyordu. Turgut Kazan'ın, hukuksal alanda gösterdiği çok içten ilgi ve başarı yanında, içsel olarak da duyduğu derin bir "dönebilmem" arzusunu taşıdığını biliyorum. Sonra, çeşitli ölçülerde bazı arkadaşlar. Ama benim yurttaşlıktan çıkarılmam, bu alandaki demokrasi karşıtlığı konusunda bardağı taşıran son damla olarak geniş yankı yaratmış olsa da, benim için imza veren, bazı toplantılarda konuyu gündeme getiren, Büyük Millet Meclisi'nde sözkonusu yapan, önerge veren demokrasi yanlısı insanlarla, inanmış hukukçuları, duyguları hiç törpülenmemiş insanları elbette yaşamım boyunca unutmayacağım. Yazı yazmış olan insanları da.

Bu konuda Uluslararası PEN Kulüp başta olmak üzere, birçok yabancı örgüt de konuyu dile getirmiş, başvurularda bulunmuş olsa da, kuşkusuz en önemlisi yurdun içinde yükselen seslerdi.

Gösterilen tepkinin kişiliğime bağlı değil de, uygulamaların, insanlıkdışı genel niteliğine oluşunu düşünmem, onlara duyduğum ödenebilmesi olanaksız manevi borcun kaldırılması güç ağırlığını biraz azaltıyor. Ama açık açık görülüyordu, Türkiye'de, her zaman, kötü yönetimlere karşı insanlar var. Zaten Türkiye için fedakârlıklara katlanan insanları da tek avutan şey bu değil mi?

23 Ağustos günü de Stockholm'a Türkiye Yazarlar Sendikası'nın temsilcileri geldiler. İsveç Yazarlar Birliği (SFF) onlar için bir haftalık bir program hazırlamıştı. Oktay Ak-

bal, Cengiz Bektaş, Demirtaş Ceyhun, Refik Durbaş, bizim mahalledeki Strinberg Oteli'nde kaldılar. Sezer Duru zaten burdaydı. Onlar, bizim burda yılların geçmesiyle, giderek unutmaya başladığımız birşeyi; onca sıkıntılara karşın yitirmedikleri canlılığı, Türkiye'nin toprağından ve yaşama biçimlerinden fışkıran hümuru taşıyorlardı. İsveç Yazarlar Birliği'nin lokalinin salonunda verilen kokteylde, kokteylden sonra yapılan törende İsveç'in durgun insanlarının, Türk yazarlarının getirdikleri bu coşkulu havaya nasıl girdiklerini –biraz da şaşırarak– gözlemledim.

Oktay Akbal'la Demirtaş Ceyhun, Avukat Turgut Kazan'ın sözlü olarak iletmek istediği haberle gelmişlerdi: Artık yurda dönmem konusunda hiçbir hukuksal ve idari sakınca kalmamıştı.

Onlar, 30 Ağustos günü uçakla İstanbul'a döndükten sonra, hemen 9 Eylül günü ben de dönmek istedim. Ama bu gidişte çok az kalabilecektim, kendi kentim İstanbul'da. Bu yüzden, beklenilmesi çok zor da olsa, Aralık ayını beklemeye karar verdik.

Böylece geçirilmesi, daha da zor olan günler başladı.

Yurttan uzakken, oraya duyulan özlemin, kendine göre bir işleyiş mekanizması vardı. Özlem, hep aşağıya bastırılıyordu. Onun yeri bilinçaltıydı. Bu yüzden de yarı bilinçli hallerde, daha çok, yüzeye çıkma olanağını buluyordu o.

Bilinçse, insanın dayanılmaz bir özleme düşmesini önlemek için, durmadan kendi kendine yurdunda olmama nedenlerini tekrarlıyor, gelişmelerdeki kötü yanları, yurttan uzak kalma gerekçesi olarak, hep öne sürüyordu. Ama bütün bu mekanizma işlerken, o özlemini duyduğunuz şeyler, bütün o kendi kentinizle geçmişiniz, bir olanak bulup da yakınınıza kadar sokulursa, altüst olma başlıyordu.

9 Eylül'de dönmeyi düşünmek, İstanbul'u herşeyi ile yakınıma getirmişti; artık onun aydınlığıyla, ışığıyla yatıp kalkıyordum sanki. Bu da ruhsal dengemi bozabilecek boyutlara doğru yol almaya başladı. O zaman, İstanbul'a en

çok benzer bir yere, İstanbullu dostların da oldukları bir yere, bir hafta Atina'ya gitmeye karar verdim. 8 Eylül günü sabahı, saat 6'yı 5 geçe Arlanda Havaalanı'ndan kalkan bir uçak vardı Atina'ya.

Bambaşka bir güneş altındaydı Atina. Adeta ışığın içinde yüzüyordu; gerçekten ışık olan ışığın. Odysseus'un o yıllarca süren dönüşünde izlediği, ardını bırakmadığı, adalara, kıyılara, körfezlere, zeytin ağaçlarının üzerine vuran o ışığın. O gece gene Herkül Millas'ın Dardenellion'daki evinin geniş terasındaydık. Kimler vardı orda? Evi, Sula-Yorgo Bozis, Frango Karaoğlan, Evangelia Balta (Evangelia'nın ailesi 1922 göçmenlerindendi; ötekiler son on yıllarda Atina'ya göçmüş İstanbullular), bir de büyük sürgünler Sabiha ve Zekeriya Sertel'lerin kızı Yıldız Sertel. Ne kadar çok şey vardı konuşacağımız ve ne kadar biz bizeydik.

Yunanistan'a her geldiğimde, tarihe lanet etmişimdir. Ulusları birbirinden ayıran herşeye de! Göçmenliğe de, göçlerin kaderine de. Şimdi Herkül Millas, "bu tarihi" eleştiren bir kitap yazmıştı (*Tencere Dibin Kara*), ilk eleştirilerini alıyordu kitap. Halil Berktay, bir toplantıda kitap üzerine çok güzel bir konuşma yapmıştı; Herkül'ün gözünden kaçmış olan o metni ona buldum, gösterdim. Hemen o günlerde de Oktay Akbal'ın *Cumhuriyet*'teki eleştirisi geldi. Bu insancıl yazarın gözünden kaçmamıştı kitap. Yıldız Sertel'le de konuşacağımız çok şey vardı. Ben, onun babasıyla birlikte oturduğu Paris'in banliyösündeki eve, 1974 kışına doğru bir defa uğramıştım ama hep Zekeriya Bey'le konuştuğumuzdan, o, elbette bu ziyareti hatırlamıyordu. Yıldız Sertel, üniversitedeki görevinden ayrılmış, anılarını yazıyordu şimdi.

Atina yakınındaki Varkisa'ya da gittik. Orda ilk defa olarak –on yıl sonra– Akdeniz'e girdim. Ne de yakıcıydı burda güneş! 13 Eylül günü de, bir gemiyle Atina yakınındaki adaları dolaştım: Egina'yı, Poros'u, Hidra'yı. Atina'nın Kolonaki mahallesini biraz daha tanıdım. Adalar, güneş, denizden yükselen buğu, o sıcak iklim duruyordu

yerli yerinde. Bir hafta sonra, öğleden sonra kalkan uçakla Stockholm'a dönerken inanmıştım buna.

Şimdi artık 12 Aralık'taki dönüşü beklemekten başka bir sorun kalmıyordu. Bu arada Strasbourg Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nden bir davet aldım. "Fransız İhtilali ve Osmanlı İmparatorluğu" konusunda bir kolokyum yapılacaktı. Orda pek çok eski, yeni dostla birlikte, on yılı aşan bir zamandır görmediğim, eski arkadaşım Sina Akşin'i de görecektim.

Türkiye'ye dönmeden önce Strasbourg'da katıldığım bu toplantılar, tam bir moral güçlendirilmesi olmuştu benim için. 14 Kasım salı günü gene gece treniyle Hamburg'a hareket ediyordum; ertesi sabahsa Lorelei ekspresi ile Güney Almanya'ya, Strasbourg'un tam karşısındaki Offenburg'a; orda her zamanki gibi, banliyö trenine benzeyen trene biniyor, Ren Nehri'ni geçerek, karşıya, Fransız toprağının başladığı yerdeki Strasbourg'a giriyordum.

Kolokyum Üniversite'de iki gün sürdü; üçüncü gün de bir oturum yapıldı. Kolokyumda tebliğ sunanlar; Georges Livet, Gérard Groc, Stéphane Yerasimos, Henri Laurens, Jean Berenger, Sina Akşin, Klaus Kreiser, Michael Ursinus, François Georgeon, Astérios Argyriou, Anahide Terminassian, Fikret Adanır, Barbara M. Kellner, Zafer Toprak, Arslan Kaynardağ, Irène Melikoff, Paul Dumont, Randi Deguilhem-Schoem'le Server Tanilli'ydiler. Üçüncü günkü oturumda konuşanlarsa; Server Tanilli, Zafer Toprak, İlhan Selçuk, Sina Akşin ve bendim. Bir iki gün daha kalarak Strasbourg'da gezdik. 20 Kasım akşamı da ben, Üniversite'nin bir salonunda ordaki Türk öğrencilere bir edebiyat okuması yaptım. Bütün bu dinlemelerin, katılmaların, okumanın bende bıraktığı derin bir doyum oldu. 21 Kasım günü de öğleye doğru, Strasbourg Garı'ndan kalkan trenle Offenburg'a geçtim; ordan Frankfurt'a giden trene aktarma yaptım. Frankfurt'tan sonra da Wartburg üzerinden –hiç geçmediğim bir yoldan– Berlin'e doğru gittim.

Doğu Almanya'nın sınır kapısında büyük bir kalabalık vardı; bunlar Batı'ya geçmiş, şimdi de Doğu'ya dönen Doğu Almanyalılardı. Sanırım özel bir treni bekliyordular. Berlin duvarı yıkılmış, yeni bir Avrupa'nın doğuşu başlamıştı. Henüz ben mayıs ayında Berlin'deyken TV'den izlediğimiz Çin'deki öğrenci ayaklanması kanla bastırılmıştı; haziran ayında, hemen ben Stockholm'a döndüğüm ilk günlerde. Avrupa'ysa bu sarsıntıyı barışçı bir biçimde çözümlüyordu. İki gece Berlin'de kalacak, açılan duvarı görecek, sonra da 25 Kasım sabahı erkenden Stockholm'da olmak üzere Zoo İstasyonu'ndan yola çıkacaktım.

Bu defa trende ne arama vardı, ne birşey. Friedirich Strasse'de gene yarım saat kadar durduk, ardında da Doğu Berlin garına girdik. Bu defa kontrolları yapanlar, sert olmayan polislerdi.

Stockholm'dan İstanbul'a hareket etmeden önce 7 Aralık gecesi yapılan PEN Kulübü'nün yemeğine katıldım. İlgimi çeken yazarlar oldukça gidiyordum bu yemeklere. Örneğin Mario Vargas Llosa'nın gelmesi onuruna verilen yemeğe de katıldığım gibi. Bu defaki misafir Arnavut yazarı İsmail Kadere'ydi. Yemekten sonra tartışma bölümü açılınca, ben de Kadere'ye, Osmanlı döneminde Arnavutluk'un ayrılmasına neden olan Osmanlı politikasının niteliğini sordum. Halkların kendi görüşlerini de öğrenmek, gerçekten çok ilginç oluyordu. O da en çok bu soru üzerinde durdu, uzun uzun tarihten söz etti. Kadere'nin *Ölü Ordunun Generali* adlı romanını beğenmiş, ama sonraki kitaplarına ilgi duymamıştım. Son yayınlanan romanının iyi olduğu söyleniyordu.

12 Aralık günü İstanbul'a hareket etmeden önceki günlerde heyecanlanmıyordum ama kim bilir nereden geldiğini bilmediğim gizli bir gerginlik, tansiyonumu yükseltiyor ya da düşürüyordu. O zaman, hareketimden önce, beş altı gün tansiyona karşı dikkatli olmak gerektiğini anladım. Miralay Sadık Bey'in, 1940 yılında İstanbul'a döndüğü günün gecesi ölmesindeki sırrı şimdi anlıyordum.

Uçak Viyana'dan kalktıktan sonraysa, artık insan herşeyi göze alıyordu. Yurda dönmenin, zihnin gizli gözeneklerinden ortaya çıkan, giderek insanın bütün varlığını saran gizli sevinci, her çeşit kaygıyı da aşarak derin bir mutluluğa dönüşüyordu.

Uçak Karadeniz üzerine doğru yol alırken, arkada yükseltileri görülen Karpat Dağları bile tanıdık gelmişti bana. Karadeniz'se, içine düşülse dahi gam yenilmeyecek kadar yakın.

Yeşilköy Alanı'nda duyduğum sevinci, mutluluğu, heyecanı ise anlatmak elbette güç.

Orda, Emniyet Müdürlüğü'nün önünde beni bekleyen arkadaşlarımıysa ömrüm boyunca elbette unutmayacağım.

Bu anlattığım öykü, sonuçta bireysel bir öyküdür; içinde hiç de kahramansı öğeler taşımıyor. İnsanlar kahramansılıktan kurtuldukları zaman, öyle sanıyorum ki, yeryüzünde çok daha mutlu olacaklardır.

Bu kahramansılığa yönetim alanındaki, siyaset alanındaki bütün –olumlu, olumsuz– kahramansılıkları da kattığımı belirtmeliyim.

İnsanoğluna gerekli olan sonsuz bir özgürlüktür, her an alanı genişletilen, genişleyen bir özgürlük.

Kazanılan, durmadan da kazanılması gereken özgürlük.

Demokrasi de, bu özgürlüğün, yönetim alanındaki tanımından başka birşey değil kuşkusuz.

Bu öyküyü bitirirken, yurtdışında, daha binlerce, binlerce sürgün olduğunu hatırlatırım.

Ben onları unutmuyorum, Türkiye'nin insanları da unutmamalıdır.

Mayıs, 1990

Ahmet Oktay, benim yurttaşlıktan çıkarıldığım 1986 yılında, kendi sütununda yazdığı o güzel yazıda; "Yönetimlerle yazarlar çekişmesinde daima yazarlar haklı çıkmışlardır" gibi dinamizm ve idealizm yükü taşıyan etkili bir tümce yazmıştı. Yönetimlerle yazarlar çekişmesinde daima yazarların haklı çıktıklarına ben de inanıyorum. Ama Türkiye gibi ülkelerde bu birçok on yılı gerektiriyor. Büyük Tevfik Fikret'in "Bu memlekette bir gün sabah olursa..." diye yazmasından bu yana, pek çok on yıl geçmiş bulunuyor...

Dünyamız da, Türkiye de çok büyük sürgünler gördü... Bütün o yaşananların yanında, benim yaşadığım pek alçakgönüllü bir şeydir. Bu açıdan okunmalıdır.

Demir Özlü

ISBN: 975-458-240-8
OTM: 11013401

